MALA KNJIŽNICA
O STOTOJ GODIŠNJICI MATICE HRVATSKE
1842—1942

KOLO VI. — SVEZAK 40.

BARE POPARIĆ

TUŽNA POVIJEST HERCEGOVE ZEMLJE

1437.—1482.

TISAK „TIPOGRAFIJE" U ZAGREBU

BARE POPARIĆ

TUŽNA POVIJEST HERCEGOVE ZEMLJE

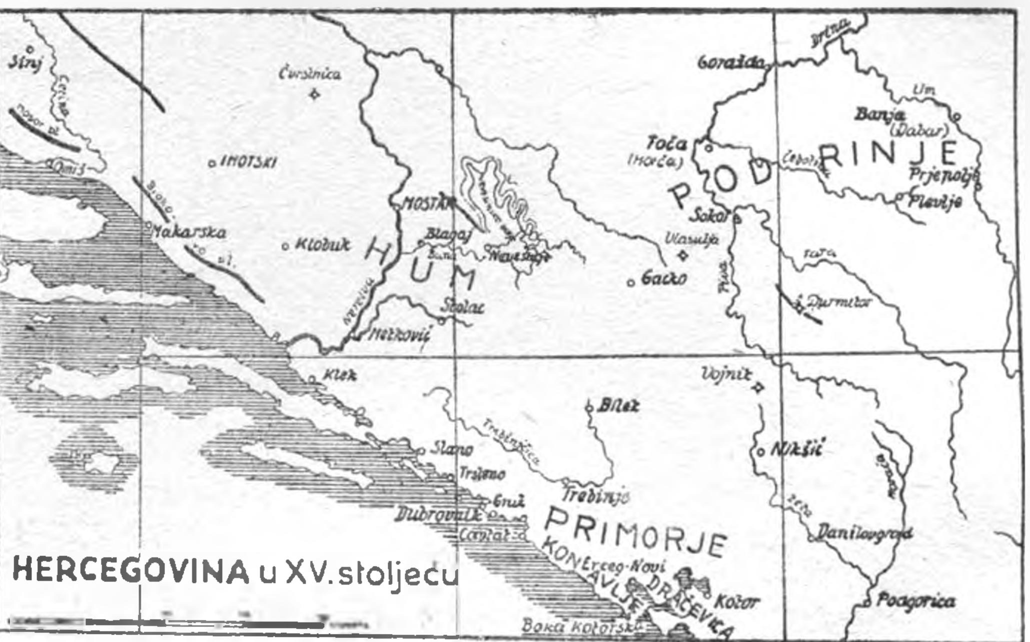
1437.—1482.

ZAGREB 1942

IZDANJE MATICE HRVATSKE

Tiskanje i raspačavanje dopušteno odlukom Državnog izvještajnog i promičbenog ureda od 6. studenoga 1942., broj 16884/42.

SADRŽAJ:

HERCEGOVINA u XV. stoljeću

UVODNA RIJEČ

Neobičan je naslov ove radnje. Ne sadržava ona povijest Hercegovine od najstarijih vremena, kao što se običava kad se piše povijest jedne zemlje, već je u njoj opisano samo kratko razdoblje, i to baš ono, kad je ta zemlja dobila današnje svoje ime. A to je razdoblje nada sve tužno.

God. 1437., dakle prije pet stoljeća, bosanski se je velmoža S t j e p a n K o s a č a istrgnuo ispod vlasti bosanske krune, te je, kao gospodar gotovo svih južnih krajeva bosanskoga kraljevstva, zavladao na svojim posjedima, koje je i otimačinom zaokružio, posve samostalno. Častohlepan do kraja, himben do nevjernosti, žalosna iznimka velmoža hrvatske krvi onoga doba, nije probirao sredstva, da ostvari svoje želje, pogotovu da od katoličkog Zapada dobije vladarski naslov hercega (dux). To mu je konačno i uspjelo, pa su po njegovu herceškom naslovu prozvali njegove prostrane posjede, najjužnije hrvatske krajeve, Hercegovinom. Vladavina njegova ispunja prva tri decenija ove tužne povijesti (1437.—1466.), koju završuje kukavna vladavina njegova sina hercega Vlatka, kojemu Osmanlije oduzeše god. 1482. zadnje sklonište, tvrdi grad Novi, tada prozvan Erceg-Novi.

Na ovim je stranicama opisano djelovanje Hercega Stjepana i odnošaji njegovi sa susjedima. Potanko je opisana njegova amoralnost, silništvo i kratkovidnost, što mu je dovelo zemlju do propasti. Uzalud su plemeniti Dubrovčani nastojali da ga privedu razboru; uzalud su se zauzimali hrvatski banovi i hrvatsko-ugarski kraljevi za istu svrhu. Čini nam se upravo nevjerojatno, što je sve naš dragi Dubrovnik prepatio od strane toga silnika, kojega su dapače odlikovali i svojim plemstvom i svojim građanstvom, samo da ga pripitome! Ni katastrofa Bosne, god. 1463., nije ga mogla opametiti! Kad je već bilo prekasno, najprije otac pa sin stali su se hvatati svake slamke, ne bi li se spasili u neizbježivu brodolomu, što im je priuštio kobni osmanlijski zagrljaj, u kojem su se, zaslijepljeni, nadali svome spasu iz iz kojega su se u zadnji čas uzalud kušali istrgnuti.*

Tužna ova povijest spada u okvir naše hrvatske povijesti: Hercegovina se je nakon punog milenija vratila u stari i prirodni svoj državni okvir, pa će tim jače svakoga potaknuti na razmišljanje ove uspomene, koje nas bjelodano uče, kako grana otrgnuta od svoga debla može i mora uginuti.

Neka negdašnja Hercegova zemlja u sklopu Nezavisne Države Hrvatske doživi onu sreću, koju je uživala u doba kralja Tomislava!

B. P.

---

*) Naslov pišemo kao sastavni dio imena ovoga vladara, jer je kao takav sačuvan u predaji.

I

PORODICA HRANIĆA

Vojvodska porodica Hranića bijaše najznamenitija u južnim stranama bosanskoga kraljevstva u četrnaestom stoljeću. Ta je porodica, koliko je doslele poznato, potekla od Vuka, župana Rudinskoga, koji je živio u prvoj polovici toga stoljeća, i kojega nazvaše **Hrana**. Čini se, da je Vuk Hrana poginuo god. 1349., ostavivši za sobom jedinca Vlatka, kojemu je tada moglo biti deset godina, a po ocu se prozvao Hranić. **Vlatko Hranić** se je zarana domogao velikog ugleda i bogatstva, pa je time položio čvrste temelje potonjoj moći svoje kuće. Nadaleko je slovio kao junak. Kad su se Osmanlije (Turci) godine 1389. slavodobitno primakli granicama kraljevstva bosanskoga, dočekao ih je hrabri Vlatko, i u dva navratka sretno odbio. Tada ga je kralj Tvrtko bogato nagradio i darovao mu velike posjede u južnim krajevima, a bit će da je on tom prigodom dobio i tvrdi Novi u Boki Kotorskoj, koji kasnije postade glavnim gradom Hercegove zemlje.

Vlatko Hranić ostavio je iza sebe četiri sina: najstariji se zvao *Sandalj*, a ostala tri bila su: *Vukac, Vuk* i *Vukčić*. Najmlađega Vukčića, zarana

su smaknuli rođaci kneza Pavla Radinovića. Njegovu smrt su trebala osvetiti preživjela Vukčićeva braća. I oni su tu užasnu dužnost — dužnost po narodnom vjerovanju — izvršili. Najpirje je platio životom knez Pavao, a kasnije su mu zatrli čitavu porodicu, Pavloviće.[1]

Ni Vukac ni Vuk Hranić nisu se baš ni u čem osobito istakli. Stoga ih povijest ne bi ni spominjala, da nije prvi bio otac, a drugi stric glasovitom *Hercegu Stjepanu, koji ispunja čitavo doba povijesti Hercegovine, otkad se je otrgla ispod žezla bosanskih kraljeva, pa skoro sve do njezine propasti.* Ali zato **Sandalj**, najstariji brat, bijaše više decenija središte, oko kojega su se razvijali svi politički događaji na jugu Bosne. Dapače on je, poslije smrti velikog vojvode bosanskoga Hrvoja, imao glavnu riječ u kraljevstvu, te je više puta uzdrmao sudbinom ne samo prve vlastele, već i samoga kralja bosanskoga. Bijaše muž živahna duha, uman, pronicav i zdušan. Rodio se i živio u patarenskoj sljedbi.[2] Premda joj je ostao vjeran do smrti, nije se isticao osobitom gorljivošću, kao njegov sinovac i nasljednik Stjepan Kosača.[3]

Sandalj se je dvaput oženio, ali nije ostavio za sobom poroda. Prva mu je žena bila *Katarina*, kći bana hrvatskoga Vuka Vukčića, sinovca velikoga vojvode i hercega grada Splita, Hrvoja; drugi put je uzeo za ženu Jelenu, kćer nesretnoga kneza Lazara. Katarina je bila i ostala katolikinja i poslije udaje, kako to svjedoče dva srebrna relikvijara, izrađena u obliku ruke s latinskim natpisom, što se čuvaju u crkvi Sv. Marije u Zadru. Natpis je

jednak na jednom i drugom relikvijaru, a glasi: »*Spomeni se, Gospode, službenice Tvoje Katarine, žene moćnomu mužu gospodinu Sandalju, vojvodi bosanskomu*«.[4] Druga Sandaljeva žena, *Jelena*, tražila je u svoje doba od dubrovačke republike, da joj dopusti sagraditi izvan gradskih zidina crkvu, u kojoj bi se vršila služba božja po grčko-istočnom obredu, budući da ona namjerava ostatak svoga života provesti u Dubrovniku; ali Senat, koji nije dopuštao drugog obreda do li katoličkoga, tu je privolu uskratio.[5] S Katarinom je Sandalj živio od god. 1398. do 1411.,[6] jer se ona na jednoj listini iz god. 1410. spominje još kao živa, a isto tako i na kupoprodajnoj ispravi od 13. travnja 1411., kojom je arcidakon bosanski Teodor ustupio Mlečanima za 5.000 zlatnih dukata grad Ostrovicu, u ime vojvode Sandalja, njegove punice banice Anke i njegove žene Katarine. S Jelenom je pak Sandalj živio[7] od poprilici 1420. god. sve do svoje smrti 15. ožujka 1435.

Sandalja i njegovu braću Vuka i Vukca, kao i Vukčeva sina Stjepana, dubrovačka je republika odlikovala dubrovačkim plemstvom, jedino poradi Sandaljevih usluga, iskazanih joj god 1419. pri prodaji Konavala.[8]

Sandaljevi su se posjedi sterali od Drine do Cetine i Boke Kotorske, izuzevši samo Trebinje s okolicom, gdje je nezavisno gospodovao knez Radosav Pavlović, sin umorenoga kneza Pavla Radinovića. Prema tomu Sandaljeva se zemlja može razdijeliti u tri područja: *HUM, PRIMORJE* i *PODRINJE.*

U Humu se u ovo doba spominje: *Blagaj* i *Bišće* uz rijeku Bunu, *Vjenčac* na Nevesinjskom polju te *Vratar* i *Kruševac* uz rijeku Neretvu.

U Primorju je pak držao do god. 1419. dio Konavala i *Dračevicu*. Konavlje je, rekosmo, prepustio Dubrovčanima, a Dračevicu je pridržao. U Dračevici je kralj Stjepan Tvrtko god. 1382, sagradio tvrdi *Novi*, potonji *Erceg-Novi*.

U Podrinju, na rijeci Limu bijaše trgovište *Prijepolje*. Blizu utoka Lima u Drinu bijaše *Dabar* (danas *Banja)* s manastirom Sv. Nikole, gdje je nekad stolovao biskup dabarsko-bosanski. Uz potok Breznicu sterala se trgovačka varoš *Breznica* (danas *Plevlje)*, a na utoku Čehotine u Drinu znamenita varoš *Hotča* (današnja *Foča)*. Glasovito bijaše i tržište *Goražda* na Drini. Od gradova su se isticali osobito *Sokol* na sutoku Tare i Pive, *Kukanj* kod Breznice i *Samobor* kod Goražde. U njima su veliki vojvode porodice Hranića često ljetovali.[9]

Vojvoda Sandalj preminuo je 15. ožujka 1435.,[10] prema bilješkama nekojih pisaca otrovan;[11] ali njihovi pisci ne spominju ni uzroka ni povoda za to. U svim prostranim posjedima naslijedio ga je, kako Dubrovčani javljaju kralju Sigismunudu, sinovac **Stjepan Kosača**, iz čega se može izvesti, da su već prije Sandalja preminula oba njegova brata, Stjepanov otac Vuk i stric mu knez Vukac.

Dubrovčane je jako peklo, što Sandalj bijaše dopustio na njihovu golemu štetu, da karavane smiju prolaziti u Kotor po so, pa stoga, netom su doznali za njegovu smrt, pokušali su, ne bi li novcem dobili Novi u Boki, odakle bi lako navraćali kara-

vane u svoj grad. Ali zapovjednik Novoga zabaci dubrovačku ponudu, te se upusti u dogovore s Mlečanima, koji doista 11. travnja 1435. naložiše svome knezu u Kotoru, da zauzme taj grad. Ali međutim i Novi prizna pravo Sandaljeva sinovca Stjepana. Time se skinulo pitanje Novoga s dnevnoga reda,[12] te Dubrovčani, kao dobri susjedi, otpraviše Stjepanu Kosači Friderika Gundulića, da izrazi žalovanje republike poradi Sandaljeve smrti, da mu čestita nasljedstva i prikaže na potvrdu stare povelje izdane im od njegovih predšasnika. Knez Stjepan spremno zadovolji toj njihovoj želji već 10. listopada iste godine.[13]

II

STJEPAN KOSAČA HOĆE DA ISTRIJEBI PAVLOVIĆE — POČETAK NJEGOVA NEPRIJATELJSTVA PROTIV DUBROVNIKA

Knez Stjepan nije imao braće, već jedinu sestru *Teodoru,* već udatu za vojvodu *Radosava Pavlovića,* gospodara trebinjskoga.[14] Ta krvna veza nije priječila Stjepana da silno zamrzi Radosava i da upre iz svih sila, ne bi li ga sasvim upropastio. Ali kako su i jedan i drugi bili slabiji od mržnje, što ih je izjedala, natjecali su se, tko da se bolje ulaska Osmanlijama, koji su, koristeći se njihovom neslogom, svako malo upadali u zemlju i odvodili znatan plijen.[15]

Dubrovčani, koji su zabrinuto pratili sve, što se zbivalo na Balkanu, pogotovu u najbližem susjedstvu, domišljali su se, kamo će dovesti i Kosaču i Pavlovića njihova nesloga te dozivanje Osmanlija. Stoga otpraviše jednomu i drugomu poslanike, koji su im imali najživljim bojama predočiti užasne posljedice, što bi se mogle iz toga izleći. Ali sve uzalud. Njihov je bijes dnevice rastao.[16] Uz to pridođe nova nesretna okolnost, koja Stjepana još jače priveza uz Turke. Odmah, naime, poslije San-

daljeve smrti, kralj Sigismund pisa Dubrovčanima, da imaju odsele podmirivati hrvatskomu banu Matku Talovcu dohodak, što su ga dotle plaćali vojvodi Sandalju za Hum, a isto tako i polovicu prihoda soli, budući da je on njemu povjerio upravu Huma. I doista, malo iza toga stiže u Neretvu Juraj Kez, kao punomoćnik bana Matka Talovca. Knez Stjepan našao se najedared u nevolji, pa dozove Osmanlije, neka slobodno opljačkaju nekoje krajeve oko Huma, gdje ga nisu htjeli priznati za gospodara, već su pristajali uz hrvatskoga bana. Osmanlije su se pozivu odazvali, pa Kezu ne preosta već da se povuče iz Neretve.[17]

Dozrijevalo je međutim sve i za rat s Radosavom Pavlovićem. Osim pomoći s osmanlijske strane, pobrinuo se knez Stjepan da nađe i drugih saveznika. Obratio se najprije (g. 1436.) Dubrovčanima po osobitom poslaniku, koji otvoreno izjavi, što mu gospodar namjerava, i pozva republiku u savez proti vojvodi Radosavu Pavloviću, da mu oduzme Trebinje i nekoje okolne krajeve. Dubrovčani prihvatiše i tu prigodu, da opomenu Kosaču na slogu i mir i da ga upozore na golemu tursku opasnost. Ali se on ne dao nagovoriti;[18] pa kad nije uspio kod Dubrovčana, ponudi god. 1437. savez kralju bosanskomu, Stjepanu Tvrtku II. Tvrtkoviću (1421.—1443.), koji se malo prije bio povratio iz Ugarske, kuda bijaše pribjegao prije tri godine od straha pred vojvodom Sandaljem, kad mu je poljuljao prijestolje. Slabi i nesretni taj kralj, kad se je obvezao Osmanlijama na godišnji danak od 25.000 zlatnih dukata,[19] smatrao se toliko sigu-

ran od njihove strane, da je bezbrižno pristao u ponuđeni mu savez s knezom Stjepanom Kosačom protiv njegova svaka, a svoga, hoćeš ne ćeš, podanika kneza Radosava Pavlovića, gospodara trebinjskoga.[20] *Taj savez dokazuje, da je Kosača bio već samostalan vladar na svojim posjedima i da od ovoga časa nije možda ni po imenu priznavao kralja bosanskoga svojim vladarom.*

Kosačine čete već početkom god. 1438. prodriješe do Trebinja. Vodio ih je kapetan Rajko. Njegovi su vojnici toliko žarili i palili po onoj okolici, da je narod stao hrpimice bježati na dubrovačko zemljište. Dubrovčani su pomislili, da bi to moglo pružiti Rajku izliku, da u potjeri za bjeguncima provali preko njihove međe, pa mu žurno otpraviše u susret poslanika Nikolu Tarkovića s nalogom, da mu protumači, kako je republika u najljepšem miru s knezom, njegovim gospodarom, i kako je uslijed posebnih ugovora, koji su sklopljeni s knezom Stjepanom Kosačom, svakomu prosto potražiti utočište na dubrovačkom zemljištu, dapače, da se je tom povlasticom u svoje doba okoristio i Rajkov otac, dokle god se nije izravnao s knezom, svojim gospodarom. Ali se Rajko ne dade odvratiti, već jednostavno izjavi poslaniku, da je on puki izvršitelj naloga svoga gospodara kneza Stjepana Kosače, kojemu pak da je turski car naredio, da ima osvojiti svu trebinjsku krajinu i progoniti Trebinjce, ma kuda se oni sklonili.

Takva je izjava smutila republiku. Senat se je dubrovački gotovo zaprepastio, kad mu malo iza toga stigoše prvi glasovi, da su Rajkove čete pro-

valile do Župe i Brgata, i da je opljačkano više dubrovačkih podanika. Otpremiše stoga k samom knezu Stjepanu Jurja Gučića, da mu dokaže, kako se njegov postupak kosi s davnim ugovorima, uglavljenim s njegovim predšasnicima i s ostalom susjednom vlastelom, i da ga upozori, kako je nestalna ljudska sreća, te da bi se lako moglo dogoditi, da s vremenom on sam poželi zaštite i zaklona kod njih. Ali i Gučićevi se napori izjaloviše, jer mu Kosača jednostavno izjavi, da bi u slučaju, te se on ne bi pokorio nalozima Porte, došli Turci da sami osvoje gradove Radosava Pavlovića.[21] Tako se je ratovanje s Pavlovićem nastavilo i započelo neprijateljstvo s Dubrovnikom. Tijekom toga neprijateljstva Kosača je pridigao iz Dubrovnika sve novčane pologe, što ih bijaše on sam pohranio, i još prije njega vojvoda Sandalj, ostavivši samo one, što su glasili na ime njegovih sinova Vladislava i Vlatka.[22]

O nastavku Kosačina ratovanja protiv Pavlovića znademo samo to, da se je povlačilo kroz cijelu godinu 1438. i da je knez Radosav izgubio u tom razmaku vremena velik dio svoga zemljišta, ali se je još jednako držao u Trebinju, premda gdjekoji pisac[23] veli, da je Kosača god. 1438. osvojio i samo Trebinje s okolicom, te da Pavlovićima nije preostalo drugo do li stari njihov kraj kod *Borača* i *Olova*. Ali, u tom slučaju ne bi nam dubrovački pisci zabilježili, da je knez Radosav, god. 1439. ili 1440., poslao u Dubrovnik Ivaniša Cebeljanovića, da ponudi republici na prodaju gradove Trebinje i Klobuk, jer je uviđao, da će ih teško održati, kao

što se nije mogao održati ni u većem dijelu svojih posjeda.[24]

Početkom godine 1439. Stjepan Kosača poče javno davati oduška svome bijesu protiv Dubrovčana, jer nisu htjeli pristati s njime u savez protiv kneza Radosava i jer su davali zaklona njegovim bjeguncima. U Stjepanovoj je zemlji boravilo mnogo dubrovačkih trgovaca, a sva ih je sila njegovom zemljom prolazila s robom u susjedne balkanske zemlje. Da pokaže svoju zlovolju prema republici i da je izazove, stade progoniti na sve moguće načine te trgovce, dapače je mnoge dao po noći i zlostavljati. Dubrovčani su sve to doznali po svojim plaćenicima (pensionarii),[25] koje su imali kod svih dvorova, pa i u Kosačinoj okolini. Njihovi su plaćenici bili ponajviše prvi doglavnici u tim dvorovima, a republika ih je masno mitila. Danas nazivljemo takve plaćenike »špijunima«. Eto kako je republika doznala, da Kosača ne samo odobrava represalije protiv dubrovačkih trgovaca, već da se one vrše po njegovu nalogu i da nije isključeno, da on iznenada čak i zaratuje na Dubrovnik.

U Senatu se je tad odlučilo poslati hrvatsko-ugarskomu kralju Albrehtu poslanika, i to fra Antuna Krispina, predstojnika slanskoga samostana, da izvijesti kralju o silovitom postupanju kneza Kosače i da ga upozori, da bi on već bio provalio na njihovo zemljište, da ga oni ne maze na sve moguće načine. Ipak, da se oni nalaze u velikom strahu, pa stoga kralj treba da preporuči Kosači, neka se okani svakog neprijateljstva i neka im bude prijatelj. Poslanik je nadalje zamolio kralja, da

naloži hrvatskomu banu Matku Talovcu i ostalim vojvodama, Kosačinim susjedima, da smjesta priskoče u pomoć Dubrovniku, ako bi Kosača provalio na dubrovačko zemljište. Fra Antun je u istom poslu pohodio i bana Matka Talovca.[26] Kralj je uvažio molbu republike, te je izdao posebne naloge hrvatskim banovima, Matku i Petru Talovcu, da imaju svim raspoloživim silama priskočiti u pomoć dubrovačkoj općini, ako bi na nju udario Stjepan Kosača, a da ni ne čekaju za to nove naloge[27] od kraljeve strane.

Odlučne mjere kralja Albrehta kao da su suzdržale kneza Stjepana od navale na Dubrovnik. Ali zato on ne odusta od ratovanja proti knezu Radosavu, iako sad ne bijaše tolikog bjesnila kao u početku.[28] Da li mu je pak, i koliko, pomogao tijekom ove godine (1439.) njegov saveznik, kralj Tvrtko, ne da se utvrditi, ali bit će da se je njihov savez raspao uoči zamašnih događaja, što su sad opet oškropili razne krajeve na Balkanu krvlju balkanskih i europskih naroda u obrani od azijskih osvajača.

Oluja je zaprijetila najprije susjednoj Srbiji, u kojoj je od god. 1427. vladao stari despot Đorđe Branković. On se je god. 1430. nagodio s Muratom II., tako da mu je prepustio dio svojih zemalja, a za ostale se obvezao na godišnji danak. Uz to je izručio sultanu svoja dva sina, Grgura i Stjepana za taoce, a kćer Maru za ženu. Od Mare sultan nije imao poroda, a svoja dva šurjaka, Marinu braću, dao je oslijepiti, te ih slijepe povrati ocu. Jednome je bilo petnaest, a drugomu šesnaest godina.[29] Prije te nesreće valja da se je stari despot

preveć zanosio na sultanovo prijateljstvo, i ne sluteći, da će morati bježati iz zemlje, netom Osmanlije u nju provale. To se je dogodilo baš u doba Kosačina neprijateljstva protiv kneza Pavlovića i dubrovačke republike. Pod zimu god. 1437. sultan Murat povede vojsku u Erdelj, a pred njegovom je vojskom stupao sa svojim četama despot Đorđe. Ta vojna nije uspjela, pa je sultan za neuspjeh okrivio i despota. Kad je pak god. 1439. despot stao utvrđivati Smederevo, sultan opremi jaku vojsku, koja 27. kolovoza iste godine osvoji i taj grad, te je nesretni despot bio prisiljen bježati iz svoje zemlje i živjeti od tuđe milosti. Slijedeće je godine 1440. stisla osmanlijska vojska opsadom Beograd, u kojemu je tada zapovijedao prior vranski, izvrsni vojvoda Ivan Talovac, brat hrvatskoga bana Matka. S njime su u gradu bili sami Hrvati. Sultan je uzalud jurišao sedam mjeseci, a onda se neobavljena posla povratio u Drinopolje.[30]

Nesretni despot izbivao je iz zemlje pune četiri godine. Obijao je strane dvorove, a najviše onaj u Budimu. Najprije je bježao preko Arbanaške k moru, a tada se navratio i u Dubrovnik. Ali mu republika dade razumjeti, da joj se baš ne sviđa njegov boravak u gradu, jer bi joj ta gostoljubivost lako mogla nad glavu navući osvetni gnjev silnoga turskoga cara. Stoga mu Dubrovčani opremiše galiju i pratnju od 40 vojnika, da ga isprate do Skradina, odakle će lako sam preko Hrvatske u Ugarsku.[31]

Despotova je sudbina bila preveć očita i ozbiljna opomena kralju Stjepanu Tvrtku II., kako je ludo

zanositi se na sigurnost kupljenu novcem ili čim drugim, ako je ne možeš održati mačem. Stoga je sva prilika, da je Tvrtko sad otkazao savezništvo knezu Stjepanu Kosači, jer mu je ono slabilo vlastiti položaj i jer mu se trebalo i samom pobrinuti, obzirom na tursku opasnost, da nađe sebi ne jednoga već više saveznika. Sreća ga je poslužila samo u Ugarskoj, gdje bijaše smrću Kralja Albrehta (1439.) nastala promjena na hrvatsko-ugarskom prijestolju. On se je tom promjenom žurno okoristio i sklopio savez s novim kraljem Vladislavom Varnenčikom (1440.—1444.).

Novi položaj u Ugarskoj i Hrvatskoj, koji je nastao uslijed nenadane promjene na prijestolju, budući da su velikaši izabrali Vladislava ne čekajući porođaj trudne Albrehtove udove Jelisave, nije izbjegao Kosačinoj prirođenoj pronicavosti, koja je dakako služila njegovim sebičnim svrhama. On se je domišljao, da bi mogao buknuti građanski rat između pristaša novoga kralja i kraljice udove, i da se ni jedna ni druga strana ne će moći osobito zanimati za obranu prostranih posjeda, pogotovo južnijih hrvatskih gradova, dok se konačno ne riješi pitanje, tko će biti kralj. Stoga knez Stjepan odluči iskoristiti priliku i razmaknuti svoje posjede sve do Cetine, zauzećem grada Omiša. Za tu svrhu sabra on brojnu vojsku, koja stisne Omiš čvrstom opsadom. To je slijedilo odmah iza smrti kralja Albrehta, pod konac god. 1439.

Glasovi o podsjedanju Omiša doista su iznenadili budimski dvor. Ni kraljica Jelisava ni prvi njezini doglavnici nisu znali, kako bi pomogli Omi-

šanima u tolikoj nevolji. Pomisliše, da se Kosača ne će zaustaviti kod samoga Omiša, pa da osiguraju druge hrvatske gradove, odluče žrtvovati Omiš. Stoga već početkom siječnja 1440. ponude taj grad Dubrovčanima u pravo i potpuno vlasništvo, ako pomognu Omiš s mora, i ako hranom i oružjem opskrbe nekoje obližnje hrvatske gradove. Tu istu ponudu ponoviše im iz Budima mjeseca ožujka po osobitom poslaniku.[32]

Ta je ponuda bila preveć zamamna i laskava, a da je ne bi mudro i obzirno dubrovačko Vijeće svestrano pretreslo. Knez Stjepan nije imao nikakva brodovlja, pa stoga nije bilo teško pomagati Omiš s mora. Time bi jurišanje na grad s kopnene strane bilo jalovo. Kosača bi u tom slučaju bio prisiljen da se pobere ispod grada; a republika bi zajedno s Omišem dobila i svu prostranu omišku krajinu, pa bi se time njezino područje čak i podvostručilo. Ali, sama pomisao, da se pod Omišem čete kivnoga neprijatelja dubrovačke slobode i da Stjepan Kosača osobno upravlja podsjedanjem, pa uvjerenje, da knez već dulje vremena traži svaki pa i najsićušniji povod, da im navijesti rat, i da se on ne bi sustezao pozvati u pomoć i same Turke, kad ih on sam ne bi mogao satrti, sve je to prinukalo Dubrovčane, da tu sjajnu ponudu otklone. To su konačno i učinili obrazloženom spomenicom 7. ožujka 1440. upravljenom kraljici Jelisavi U toj spomenici oni ističu, da je vojska Kosačina vrlo brojna i silna, i da u njoj imade pomoćnih četa njegovih susjeda; stoga da bi njima bilo nemoguće izvršiti kraljičin nalog. Oni se nikako ne osjećaju

toliko jaki, da bi ga silom mogli odande izbaciti, pogotovo kad su im čete spram njegovih daleko slabije. Stoga, i samo odaslanje dubrovačkih četa protiv Kosače značilo bi tražiti i izazvati propast Dubrovnika, a nešto takvo ne može biti u nakani kraljičina veličanstva.[33]

Knez Stjepan, malo iza toga, ostavi svoje čete pod Omišem i povrati se u svoje zemlje. Kad je Senat mislio, da bi on mogao biti u blizini dubrovačke granice, pazeći da ne propusti ni jednu prigodu da ga udobrovolji, pošalje mu na poklon Nika Đorđića i Andriju Bobalića, da ga pozovu u goste i doprate u grad. Ali poslanici su ga zatekli, kad je već bio u Novom, gdje ih je lijepo primio i požalio, što se nije mogao odazvati pozivu republike.

Dok su se Đorđić i Bobalić zadržavali kod Kosače, eto u Novi i Radosavovih poslanika da isprose mir. *Knez Radosav* sad nije imao ništa više do li cigla dva grada, *Trebinje* i *Klobuk*, pa u strahu da se ni u njima ne će moći održati, pod konac 1439. *ponudi ih Dubrovčanima.* Ali isti razlozi, što su silili Radosava na prodaju, odvraćali su Dubrovčane od kupnje, te njemu ne preosta drugo nego da se uteče Kosačinoj milosti. Premda su molbu Radosavovih poslanika dubrovački poduprli najtoplije, bilo je sve utaman. Kosača jednostavno i sad izjavi, da ne ratuje rado s Radosavom, ali *da mu je tako naredila Porta,* koja ne može oprostiti Radosavu, što ne vrši prema njoj poduzetih obveza. Stoga da ne preostaje drugo, već ili da se Turcima izbroji svota, koju im je Radosav obećao, ali da pusti da ga oni protjeraju s posjeda.[34] Teško je

priznati, da je Kosača to rekao iskreno i istinito, ali je u svakom slučaju žalosna slika odnošaja, što su tad postojali između Porte i nezavisnih hrvatskih velmoža na jugu, koji su s tolikom zaslijepljenošću spremali propast sebi i svojoj zemlji.

Nije bila iskrena ni prijaznost, što ju je ovom zgodom knez Stjepan iskazao dubrovačkim poslanicima. Jer ne prođe dugo, i on stane mutiti na granici, a slijedeće godine (1441.) tražiti i saveznike proti republici. Za tu se je svrhu najprije obratio hrvatskim banovima Talovcima. To je republika odmah doznala po svojim plaćenicima, što ih je imala u njegovu vijeću, pa se požurila, da i ona pošalje banovima Sigismunda Gučića. Taj je prispio u dobar čas, i tako *Talovci*, ne samo što ne pristadoše na savez s Kosačom, već obratno kao hrvatski banovi, *obrekoše svoju pomoć republici u slučaju, da bi on na nju zavojštio.*[35]

Sva je prilika, da Kosača nije odmah doznao za taj sporazum, budući da nije prestao i nadalje davati oduška svojoj mržnji na Dubrovčane; dapače, ne prođe dugo, i on im poruči, *da će naskoro provaliti na njihovo zemljište, jer je dobio takav nalog od turskoga cara.* Što je preostajalo Dubrovčanima u toj nevolji, već da se okoriste ponudom hrvatskih banova braće Talovaca, koje potanko izvijestiše, kako je Kosača konačno »izrigao protiv njih sav otrov, što ga je već dugo začeo«, i to tako, što im je javno navijestio rat, tvrdeći, da će ih po osobitoj zapovijedi velikoga turskoga cara skoro napasti. Stoga, ne uspije li im ugovoriti s njime kakvo primirje, mole banove, da im priopće, koli-

koj i kakvoj bi se pomoći mogli od njih nadati u slučaju rata.[36] Ne može biti sumnje, da su Talovci održali vjeru zadanu Dubrovčanima i da nisu tajili svoga saveza s republikom, smatrajući, da će i samo to biti dovoljno da Kosača dobro promisli, prije negoli se odluči provaliti preko dubrovačke međe. I doista, Kosača je ovaj put ostao samo kod prijetnje, jer su proslavljeni Talovci predstavljali toliku silu, da je morao svatko s njome računati.

Varao bi se, tko bi mislio, da je knez Radosav Pavlović bio mnogo bolji od svoga neprijatelja Stjepana Kosače. Dubrovački kroničari, koji nisu imali razloga da ga nepravedno terete, povodom njegove smrti, koja valja da je slijedila najdalje u rujnu 1442., pišu o njemu, »da je bio čovjek surov, ohol i nesređen, i da je time sam skrivio svoje nesreće«.[37] Nije stoga čudo, što nije došlo ni do primirja između njega živa i Kosače.

Radosav Pavlović je ostavio tri sina: *Ivaniša*, *Petra* i *Nikolu*, te udovu *Teodoru*, Kosačinu sestru. Najstariji sin potvrdi 20. rujna 1442. dotle postojeće povelje i ugovore između Dubrovnika i njegove porodice. U dotičnoj se ispravi on piše: »milošću božjom mi gospodin voevoda Ivaniš, mnogo počtenoga spomenutja sin slavnoga velikoga voevode Radosava«.[38]

Republika je gojila prema udovi Teodori veliko poštovanje, kad joj Dubrovčani, malo poslije muževlje smrti, obriču: »*Ako bi se zgodila nekoja teškoća u gradeh i u rusagu, što Bog ne daj, gospodje Teodore, kojem gode uzrokom, od koje gode strane, kojom li gode stvarju, da dodje gospodja*

Teodora u naš grad Dubrovnik, da mi, knez vlastele i sva občina dubrovačka imamo u naš grad ufano prijati i svesrdo sabljusti oda svake teškoće, koja b-i-m se zgodila, i od koje bismo mi mogli i svakom počtenom pomoćju pomoći«.[39]

I nije prošlo dugo, kad je Teodora bila prisiljena zaista tražiti zaklona u Dubrovniku, budući, da je njezin brat knez Stjepan Kosača malo iza svakove smrti god. 1443. provalio u baštinu svojih nećaka, u nadi da će je ovaj put lako pripojiti svojim prostranim posjedima, da bude jedini gospodar svim južnim krajevima žalosnoga bosanskoga kraljevstva. Da kuša pak, kako će se taj njegov korak dojmiti Dubrovčana, posla im nekog Đupka, da ih o tom obavijesti.[40] Je li Kosači uspjelo da sad odmah otme sestri i njezinoj djeci Trebinje i Klobuk i da ih potisne na njihovu starinu kod Borača i Olova, što nekoji drže da je slijedilo još god. 1438.,[41] nemamo dokaza. Dubrovčani su istom god. 1445. izdali ispravu, kojom se obvezuju knezu Stjepanu Kosači i njegovim sinovima Vladislavu i Vlatku, da odsele ne će primati u Konavlje ni jednog Trebinjanina, ali to opet ne bi značilo, da Kosača nije oteo ta dva grada prije te godine.[42] Bilo kako mu drago, možemo uzeti kao sigurno, da je sad Kosača bio ne samo gospodar svih južnih krajeva bosanskoga kraljevstva, već da su mu posjedi sezali do Omiša na Cetini, i da je u njima vladao kao neomeđen gospodar.

Dapače, on je u zgodan čas, zaveden taštinom, da još dalje proširi svoje posjede, navalio čak na mletački grad *Bar* i s turskom ga pomoću zauzeo

s okolnim zemljištem.[43] Znao je on, da se Venecija ne će dati nadmudriti od njega i priznati mu gotov čin, pa stoga, da predusretne njihove oštre mjere, zamoli Dubrovčane, da oni pošalju jednog svoga plemića u Mletke, da taj ondje uglavi mir, ali tako, da njemu ostane, što bijaše oteo. Kad su mu Dubrovčani to uskratili, zamoli ih, da mu dodijele jednog plemića, kojega će on u svoje ime poslati u Veneciju. Da se pak bolje nametne Mlečanima, istodobno zamoli Dubrovčane, da mu iznajme i nekoliko galija, držeći, da će tim sredstvom postići povoljniji ugovor s republikom Sv. Marka. Dubrovčani mu odgovoriše, da mu želji ne mogu udovoljiti, i još ga upozoriše, da se Venecija nije dala prestrašiti ni od daleko moćnijih knezova, i da će mu ona lako oduzeti, što on bijaše zauzeo, budući da on ne raspolaže svim onim sredstvima, kojima ona obiluje.

Kad je saznao za odgovor republike, pošalje Kosača već spomenutog Đupka kao svoga poslanika u Veneciju. Put je Đupka vodio preko Dubrovnika, i prije negoli se je on ukrcao, Senat, bojeći se da ne bi spleo u Veniciji štogod protiv Dubrovnika, žrtvova stanovitu svotu, a Đupko pokaza sve naputke, što ih je sobom nosio. Posve je prirodno, da je toli »vjeran« punomoćnik i u Mlecima s jednakim samoprijegorom zastupao interese svoga gospodara, pa je knez Stjepan, još prije negoli je minula godina dana, izgubio sve što bijaše od Mlečana osvojio.[44]

Kneginja Jelena, udova vojvode Sandalja Hranića, preminula je mjeseca ožujka 1443. Knez Stje-

pan Kosača, njegova žena Jelena i sin Vladislav potpisaše 1. travnja i. g. priznanicu, da su primili od Dubrovčana »vas poklad, što je bila položila rečena gospodja u komuni dubrovački«.[46] Sad je Stjepan Kosača bio glavni predstavnik porodice i jedini gospodar svih prostranih nekoč Hranićevih posjeda.

III

STJEPAN KOSAČA DOBIVA NASLOV HERCEGA

Despot Đorđe Branković, dok je kao bjegunac boravio u Ugarskoj, nije prestao nagovarati i Dvor i velikaše kraljevstva na rat protiv Osmanlija, ne bi li tako dobio natrag svoju zemlju. Taj rat bijaše otpočeo god. 1442. slavni branitelj Europe Ivan Hunjadi, koga hrvatska pjesma slavi kao Sibinjanina Janka. On je u više bitaka ispod Karpata tako porazio Osmanlije, da mu se je ime pronijelo diljem čitavog Zapada. Papa je želio, da vojevanje Hunjadievo bude podkrijepljeno savezom kršćanskih država, ne bi li složnim njihovim silama uspjelo vratiti Osmanlije iz Europe. Papa je, uz ostale države, pozvao i Dubrovnik, da pristupi tomu savezu. Republika se je pozivu spremno odazvala i obrekla, da će dati u pomoć potpuno opremljenu galiju, koju će i uzdržavati, dokle god bude trajao rat, ali istom onda, kad kršćanska vojska provali sa sjevera i kad bude na okupu protiv Osmanlija barem 25 galija i 3 velike ratne đemije. Tu svoju odluku Vijeće je priopćilo kralju Vladislavu, kraljici udovi Jelisavi, papinskomu legatu u Ugarskoj, despotu Đorđu Brankoviću i hrvatskom banu Matku Talovcu.[10]

Uto umre kraljica Jelisava. Njezina je smrt dokinula raspre o nasljedstvu, pa se je mladi kralj Vladislav mogao opremiti za rat na Osmanlije. Na čelu jake oduševljene vojske krenuše kralj Vladislav i Hunjadi mjeseca lipnja 1443. na vojnu i dospješe sretno sve do Plovdiva. Ljuta ih zima prisili da pretrgnu daljnje vojevanje i da se povrate na Dunav. Poraženi car Murat nagovori, preko carice Mare, despota Brankovića, koji se međutim bijaše povratio u svoju zemlju, da posreduje kod kralja i Hunjadia za mir. Despot se zauze za stvar, i mir se uglavi u Segedinu mjeseca lipnja 1444. U tom miru Osmanlije povratiše sve, što bijahu osvojili, osim Bugarske.[47]

Sad je dakle nestalo Osmanlija i iz Bosne i iz njoj pograničnih zemalja, pa je i knez Stjepan Kosača mogao slobodnije disati, jer im više nije trebao plaćati danak ni slijepo slušati njihove naloge, u pogledu vojevanja protiv susjeda i otimanja njihova zemljišta. Kosača nije čitave te godine učinio nikakva nasilja, niti je upao preko tuđe granice, ali nije ni sudjelovao u velikoj zlosretnoj novoj vojni. Znak, da je on sad bio — kako bi se danas reklo — puki promatrač događaja, u koje se nije mario uplitati, da mu kasnije ne budu vezane ruke i da ne osjeti nikakvih posljedica golemog sukoba između europskih branitelja s jedne i Osmanlija s druge strane.

U Europi je s velikim negodovanjem primljena vijest o miru sklopljenom s Osmanlijama. Vojna god. 1443. bila je tek prekinuta, a nikako svršena, pogotovu, kad je još 17. prosinca 1443. papa Eugen

IV. pozvao narode na novu obrambenu vojnu. Dapače, u isto doba, kad se je podpisao mir u Segedinu, sabrano se je brodovlje opremalo da krene put Helesponta (Dardanela), i malo dana iza proglašena mira odjedriše onamo prve galije,[48] između kojih i dvije dubrovačke sa 440 momaka, pod zapovijedi *Župana Bone* i *Marina Đorđića*.[49]

Kad je pak u Ugarsku stigao siguran glas, da je kršćansko brodovlje zapremilo sve prijelaze iz Azije u Europu, i da Osmanlije nikako ne će smoći novih četa iz Azije, da upodpune one što su bile prorijeđene u prošloj vojni, i kralj i Hunjadi prekršiše ugovoreni mir, spustiše se s vojskom niz Dunav i dopriješe do Varne. Tu ih Murat iznenadi brojnom i svježom vojskom, koju je prebacio u Europu na nekojim kršćanskim galijama, koje su imale držati blokirano Galipolsko tijesno, ali su se njihovi zapovjednici dali potkupiti turskim zlatom. Slijedio je užasan poraz kraljeve vojske kod *Varne*. U tom je porazu poginuo i kralj Vladislav, a osmanlijska je premoć na Balkanu bila uspostavljena.[50]

Kod Varne je njihovo oružje iznijelo veliku pobjedu, pa ipak se Stjepan Kosača nije odmah povratio, kako se je moglo očekivati, pod okrilje Visoke Porte, nego je i dalje mirovao protiv prijašnjega običaja. Tomu kod njega doista neobičnom pojavu treba potražiti uzrok nešto dublje, to prije, što bi to sadanje njegovo neobično držanje moglo biti donekle u vezi s naslovom Hercega Svetog Save, koji će on brzo početi upotrebljavati.

Nekoji pisci zabilježiše, da se je u ovo doba knez Stjepan Kosača približio hrvatsko-ugarskom kralju Vladislavu, malo prije njegove pogibije kod Varne; a još prije da je stupio u pregovore i sa Svetom Stolicom. Dapače se čini, da su ti pregovori s Rimom počeli mnogo prije, čak god. 1435., kad je Stjepan nastupio Sandaljevu baštinu, u doba kad je boravio u Bosni inkvizitor Jakov de Marki.[51] Taj inkvizitor nije kod Kosače doduše postigao ničesa, ali se je dogovaranje s Rimom nastavilo. Prvi je uspjeh bio samo prividan. *Kosača je naime god. 1439. odaslao k Papi poslanstvo, po kojem je izrazio želju, da bi se rado odrekao patarenstva i prešao u katoličku crkvu,* ali da za to Papa pošalje jednoga biskupa, koji će krstiti u prvom redu njega, te obratiti njegove podanike patarene. Kako je patarenstvo bilo jedna od najupornijih sekta, što su ikad otpale od katoličke crkve (o patarenima govori na kraju knjige bilješka[52]), poruka je Kosačina vrlo obradovala papu Eugena IV., kao što svjedoči njegovo pismo od 12. rujna 1439. Papa je tad imenovao svojim delegatom za Bosnu, Hum i Hrvatsku *Tomu,* biskupa hvarskoga. Nazva ga »poslanikom istine i mira« i ovlasti ga da može imenovati tri viteza. Biskup se je požurio k Stjepanu, ali ne opravi ništa.[53] Sveta je Stolica još jednom iskusila, koliko se može držati do obećanja sektaških vlastodržaca, koji se boje za svoju vlast nad okolinom. Ali nije gubila nade, pa je dogovaranje nastavljeno god. 1444. prije katastrofe kod Varne.

Zašto se je sad tvrdi pataren Kosača približio Svetoj Stolici i kraljevskom dvoru u Budimu?

Odgovor se nameće sam po sebi, kad se uzme na um, da je sa Stjepanom Tvrtkom II. Tvrtkovićem god. 1443. bilo izumrlo zakonito potomstvo loze Kotromanića i da je ovaj posljednji njezin potomak prenio pravo nasljedstva na bosansko prijestolje još god. 1427. na moćnoga i nasilnoga *Hermana*, kneza celjskoga i zagorskoga, i njegove potomke; ali narod nije htio ni čuti, da bi Bosnom zavladao tuđinac, već da se za kralja ima izabrati domaći čovjek. Zar se nije sad mogla poroditi u taštom srcu Stjepana Kosače želja, da postane, pomoću Rima i Budima, kraljem bosanskim? Ako mu pak ne bi uspjelo da se ovjenča kraljevskim vijencem, nije li se mogao nadati, da će se uz toliku moguću potporu sasvim otresti i prividnog vazalstva prema kruni bosanskoj, pa da će biti općenito i formalno priznat neodvisnim knezom u južnim krajevima Bosne, gdje je i onako od početka neograničeno gospodovao?

Njemu je kruna bosanska izmakla, jer su vlastela izabrala za kralja nezakonitoga sina Stjepana Ostoje, *Stjepana Tomu Ostojića* (1444.—1461.), ali Kosača ni tada ne promijeni svoga držanja, već ostade i miroljubiv i spreman za dogovore, dapače nakon malo vremena stupi u rodbinsku svezu s novim bosanskim kraljem.

Jerbo je Stjepan Toma, sve do svog izbora za kralja, živio u skromnoj zabiti, tajeći da je sin kralja Ostoje, te se dapače, da zamete svaki trag svome podrijetlu, bijaše vjenčao sa ženom prosta roda, po imenu Vojačom, i to po običaju bosanske patarenske crkve »da mu bude dobra i vjerna«, to

su sad vlastela bosanska počela prigovarati, da Vojača, budući niska i neugledna roda, niti je prikladna niti je dostojna da im bude kraljicom. Takvo se prigovaranje teško doimalo kralja, to teže, što je on Vojaču ljubio i što mu bijaše već rodila sina, Stjepana, te mu, prema svome obećanju, ostala vazda i vjerna i dobra. Ali, nije bilo kud kamo! Teška srca obrati se kralj papi Eugenu IV. s molbom, neka skine s njega žig i ljagu, što je nezakonito dijete, i neka mu dopusti, da se s Vojačom rastavi i oženi drugom. Kako se Stjepan Toma malo prije bijaše odrekao patarenstva i prigrlio katoličku vjeru, usliša mu Papa obje želje. Svojim pismom 29. lipnja 1445. odobri njegov izbor za kralja bosanskoga i proglasi ga nasljednikom kralja Stjepana Ostoje, koliko da je sin iz zakonita braka; dočim drugim pismom, istoga nadnevka, proglasi brak njegov s Vojačom ništetnim i riješi ga obećanja, što joj bijaše po patarenskom običaju jednom zadao.[54]

Tada se kralj ogleda za dostojnijom drugaricom i zaprosi ruku *Katarine*, kćeri Stjepana Kosače, dotle svoga protivnika. Na taj se korak nije zaista kralj odlučio bez nagovora ili barem naputka rimske Stolice, koja se je — uslijed zbliženja pokatoličene kuće Kotromanića s kućom Kosače, a i ova bijaše upućena da se okani patarenstva — mogla nadati, da će se ipak konačno srediti vjerske prilike u Bosni. Kosača je pristao na kraljevu prošnju, a Katarina se odrekla patarenstva[55], te je god. 1446. postala bosanskom kraljicom. Toj svadbenoj slavi prisustvovali su i naročiti odaslani

zastupnici grada Dubrovnika: Đono Gradić Matov i Jakov Đorđić.[56]

Nije li mogao biti u savezu s tim sjajnim svatovima kuće Kotromanića i Kosače naslov Hercega Svetoga Save, kojim se je malo zatim mogao pohvaliti knez Stjepan Kosača? Nije li taj sada stvoreni naslov nastao uslijed Kosačina približenja Rimu i Budimu; nije li dakle on plod rimske politike, koja je išla za tim, da se utre u Bosni put katoličkim misijama, koje su imale iskorijeniti patarenstvo? — Na ta se pitanja ne da lako odgovoriti, ako se prije ne utvrdi, tko je dao Stjepanu Kosači naslov Hercega Sv. Save i kad je on taj naslov dobio.

Stari dubrovački kroničari, koje je to pitanje moglo najviše zanimati, nisu o postanku herceštva Sv. Save zabilježili ništa. Oni poslije god. 1448. nazivaju Stjepana Kosaču hercegom i daju mu taj naslov sve do smrti; dapače ga daju i njegovoj djeci. Jedini noviji kroničar Resti bilježi pod god. 1448., da je Kosača »odaslao u Dubrovnik svoga poslanika Radića Stjepkovića, da priopći republici, da je uzeo *naslov hercega*, što no se talijanski veli duca, i *da mu je taj naslov podijelio bosanski kralj*«.[57] U jednom dnevniku pod god. 1449. spominje se, da je Mlečanin *Gradenigo sklonio Kosaču, da prigrli katoličku vjeru*, i da mu je tad *Papa dao naslov Hercega Sv. Save*.[58] U jednoj pak ispravi, 23. ožujka 1455., Dubrovčani se tuže hrvatsko-ugarskom kralju Vladislavu na Stjepana Kosaču, te mu omalovažuju naslov hercega, jer, vele, »smije li se nazivati hercegom onaj, kojega su tim naslovom odlikovali Turci . . . ?«[59]; Du Cange jed-

nostavno veli, da je knez Stjepan, kad je dobio od cara Fridrika (III.) naslov hercega (ne kaže koje godine), prozvao svu zemlju Hercegovinom.[60] Farlati također veli, da je car Fridrik III. *preporučio Kosaču za naslov hercega*. Dodaje, da je to slijedilo još god. 1446., te priopćuje listinu, u kojoj su navedeni zaključci tobožnjega sabora konjičkoga iz te godine, a članak se V. odnosi baš na herceštvo Svetoga Save. U toj se listini spominje i sam Herceg Stjepan kao sudionik sabora.[61] Za Du Cangeom su se poveli mnogi kasniji pisci, koji su se bavili ili makar dodirnuli povijest Hercegovine[62], a određuju za to godinu 1448., dočim drugi ne spominju, od koga je dobio Kosača naslov hercega, ali se slažu, da je to moglo biti god. 1448.[63] Najstarija pak povelja, koja nam se je sačuvala, u kojoj, a to je za nas najmjerodavnije, Stjepan Kosača upotrebljava taj novi naslov, jest iz god. 1449., i tu se on piše: »Stjepan, božjom milošću herceg od svetoga Save, i gospodar Humskoj i Pomorju i veliki vojevoda rusaga bosanskoga, knez drinski«.[64]

Farlati, u potkrepu svoje tvrdnje, da je Kosača već god. 1446. imao naslov hercega Sv. Save, priopćuje jednu ispravu, latinski napisanu, koja je izrađena tobože na saboru u Konjicu, u nazočnosti kralja Stjepana Tome, i koju je ispravu isti kralj i potvrdio. Farlati ništa ne kaže, je li dobio tu ispravu napisanu hrvatskim jezikom pa je dao prevesti, dok je poznato svima, koji su proučavali razne isprave iz raznih kraljevskih bosanskih kancelarija, da su *bosanski vladari u svojim unutarnjim poslovima izdavali povelje samo hrvatski napisane*. Stoga

i Farlatieva povelja o konjičkom saboru, ako nije falsifikat, mogla bi biti samo prijevod izvorne hrvatski napisane povelje. Ali Farlatieva je povelja prosti falsifikat, a to je vrlo lako dokazati. Farlatieva povelja u hrvatskom prijevodu počinje ovako: »Mi, Stjepan Toma, Božjom milošću kralj Raške, Srbije, Bosanaca ili Ilira, Primorja, Dalmacije i Krbavske i t. d.«; kad bi ova povelja bila autentična, s njom bi se morale slagati sve povelje izdane iz kancelarije dotičnoga kralja, barem što se tiče invokacije. Ali mi imademo u Zagrebačkom Muzeju sačuvanu autentičnu povelju, 58 dana mlađu od Farlatieve, koja počinje sasvim drugačije i prirodnije i gdje se ne miješa Hrvatska s Krbavskom (sic!). Ta povelja počinje ovako: »Va ime Oca i Sina i Svetoga Duha Amin. — Milostiju božjom mi gospodin Stefan Toma Ostojić, kralj Srbljem, Bosni, Primorju, Humsci zemlji, Dalmaciji, Hrvatom, Donjim Krajem, Zapadnim stranam, Usuri, Soli, Podrinju i k tomu.«

Ovo bi bilo dovoljno, da se Farlatievoj latinskoj povelji poreče svaka autentičnost; ali ima još nešto, što dokazuje, da je ona prosti falsifikat. U toj su povelji sadržani navodni zaključci konjičkoga sabora. Ima ih sedam, a prvi glasi: »Manihejci (Patareni) ne smiju graditi nove hramove, niti popravljati stare ruševne.« A znademo, da patareni niti su imali kakvih hramova, niti su ih zidali, niti popravljali. Oni su uopće bili protiv svake crkve, jer »se Bog ne štuje ljudskom rukom, nego se može svagdje častiti«. Njihovi hramovi bijahu obične kuće, bez zvonika i zvonova, »tih demonskih tru-

balja«. Zanimljiva je osobito peta točka te povelje, u kojoj stoji: »Neka bude nezakonit Herceg S. Save, ako nije izabran po kralju Raške, Bosne, ili Ilirije, i ako poslije izbora ne položi prisegu kraljevskom veličanstvu. Ako bi se pak drznuo vršiti službu bez prethodne prisege, neka ga kraljevsko veličanstvo kazni.« Tu je dražestan naziv Ilirije mjesto Bosne i Raške, i to u XV. stoljeću! I dok završetak zagrebačke listine glasi ovako: »Pisan u Vranduku miseca augusta 22 dan, lit rožastva Hristova 1446 lito. A pisa prisvitloga i mnogo slavnoga gospodina kralja Tomaša dijak Tvrtko Sekulović«, Farlatijeva povelja svršava ovako: »Dano u Konjicu rukom Časnoga oca u Kristu Gospodinu Vilemira Vladmirovića, biskupa Krešovskoga i Neretvanskih Crkvi grčkoga obreda, Tajnika našega Dvora, te Doktora grčke knjige i zakona, ljubljenoga i vjernoga našega. Godine Spasiteljeve 1446. na blagdan Svetog Ivana Krstitelja, našega pak vladanja treće.«

Eto kolika razlika u stilizaciji dviju povelja izdanih tobože od iste kraljevske kancelarije u razmaku od 58 dana! Stoga je Farlatieva potpuni falsifikat. A tko ju je izmudrio? Netko od obitelji Vladmirovića, koji je izmislio i Vilemira Vladmirovića, tobožnjeg »tajnika« bosanskog dvora, pa biskupa »neretvanskih crkvi grčkog obreda«, te »doktora grčke knjige«! Tu je povelju dao Farlatiu u XVIII. stoljeću fra Luka Vladmirović, koji ju je izmislio, samo da među svjedocima na njoj napisanim uzveliča porodicu Vladmirovića neretvanskih, iz koje je sam potekao!

Kako dakle da se riješi pitanje postanka naslova »Herceg Sv. Save«? *Tko je mogao podijeliti Stjepanu Kosači taj naslov?*

Vladarske su naslove u srednjem vijeku podjeljivali rimski pape, a kasnije i njemački carevi. Izvor te goleme prerogative rimskih papa treba tražiti čak u VIII. stoljeću, kad je s pomoću pape Zaharije Pipin Mali maknuo s prijestolja posljednjega Merovinga, te *kad je g. 800. papa Leon III., okrunivši Karla Velikoga u Rimu, uskrisio zapadno rimsko carstvo. Od polovice pak XI. stoljeća vladari su redom tražili naslov i krunu kraljevsku od Pape.* Tako su vladari Poljske, Ugarske i Hrvatske u Srednjoj Europi postajali u neku ruku vazali Svete Stolice. Što se napose naših zemalja tiče, i poslije utrnuća narodne naše dinastije, pogotovu kad se je ugasila loza Arpadovića, rimska je Stolica odlučno utjecala, da Hrvati i Ugri priznadu svojim kraljevima napuljske Anžuvince, kojima je ona dala kraljevski naslov. Dapače je i u našem susjedstvu sin Stjepana Nemanje Stjepan Prvovjenčani g. 1220. tražio i dobio naslov i krunu kraljevsku od Pape.

Stoga, s obzirom na sve te neoprovrzive činjenice, te kad se uzme na um, da se je i Stjepan Kosača mogao uvjeriti o velikoj moći rimskoga Pape u rasprama, što su se javile poslije smrti ugarsko-hrvatskoga kralja Albrehta, te kako su odmah iza toga, na Papinu riječ, hrlili vitezovi iz raznih strana Europe pod zastave mladoga kralja Vladislava, koji je, vidjesmo, onako tragično poginuo kod Varne (1444.), nije se teško domisliti, da je i sam

Kosača brzo uvidio, da ga samo papinska ili carska rimska vlast može i formalno učiniti i proglasiti samostalnim vladarom u njegovim posjedima, što su zapremali čitavu južnu Bosnu. Ali ne smije se premučati, da imade pisaca, koji vele, da je baš car Fridrik III. dao Kosači naslov Hercega Sv. Save, premda nije lako to priznati, kad se uvaži, da su južni krajevi bosanskoga kraljevstva bili daleko od interesnog područja njemačkoga carstva, i da nije nigdje zabilježeno, da je Stjepan Kosača ikad dospio u bilo kakav dodir s Fridrikom III., carem njemačkim.

Dneva 6. ožujka 1447. postade glavarom katoličke crkve papa *Nikola V.* Malo poslije njegova izbora došli su u u Rim *poslanici kneza Stjepana Kosače, koji su u ime svoga gospodara izjavili Papi pokornost.* Tada je Papa imenovao hvarskoga biskupa Tomu svojim legatom za Bosnu i preporučio ga otvorenim pismom 18. lipnja 1447. svima i svakomu. Biskup Toma krenuo je odmah na put, zadržao se neko vrijeme u Splitu, pa odanle krenuo u Hum, gdje je nakanio započeti svoje djelovanje protiv patarena. Što je Stjepan Kosača bio izjavio svoju pokornost Svetoj Stolici, to je moglo vrijediti za njegovu osobu, a nikako za mnoštvo patarena, kojima baš u Humu bijaše glavna snaga. Papinski poslanik pozva njihove poglavice na sastanak, da se temeljito raspravi ovo zamašno vjersko pitanje. I oni su načelno pristali na sastanak, tako da se je uglavio i dan i mjesto sastanka. Ali do sastanka ipak nije došlo, jer se patareni ne

htjedoše ni približiti papinskom legatu. Tako biskup Toma ostavi Hum, a da nije ništa opravio.[63]

Kad se uvaži, da je Papa gojio najljepše nade, poslije izjave pokornosti od strane Stjepana Kosače, to su iznenađenja, kakvo je doživio papinski legat Toma, bila isključena. Ali s obzirom na teške političke prilike na Balkanu, Nikola V. mogao je predmnijevati, da je samo čeznuće za herceškim vijencem navelo Stjepana Kosaču na lažnu izjavu pokornosti. Dapače mirne duše možemo nagađati, da je baš sada, god. 1447., *ili od samoga pape Nikole V. ili po Papinu prijedlogu od cara Fridrika, Stjepan Kosača dobio traženi naslov Hercega Svetog Save.** Svrha toga odlikovanja bila je vrlo prozirna: *Kosača je po tom imenovanju postajao i formalno suveren* u južnim krajevima Bosne, pa se je Papa mogao nadati, da će ga to dobročinstvo još više odvratiti od patarenstva, potaknuti na zanimanje za pitanje vjere i na odanost prema rimskoj Stolici.

Očito je, da se u Rimu ne bijahu ništa naučili iz historije taktike nekojih sredovječnih vladara prema crkvi. Kosača je postao i ostao katolik toliko vremena, koliko je trebalo da obmane Rim. Ako je pak Kosači podijelio naslov hercega car Fridrik III., i taj se je kruto razočarao, kad je predmnije-

---

* Ne smije se ni pomisliti, da je naslov Hercega Sv. Save u bilo kojem odnosu sa *srpskim Sv. Savom.* Crkva katolička od pamtivijeka slavi *katoličkoga sveca,* opata blaženoga Savu na 5. prosinca, pa se naslov Hercega Sv. Save može odnositi samo na katoličkoga sveca, kojemu je posvećeno i više katoličkih crkvi.

vajući, da je Kosača ostao vjeran katoličkoj crkvi i da je svojoj djeci dao vjerski odgoj, odmah poslije Kosačine smrti preporučio pismom upravljenim sinovima, Vladislavu i Vladku, makarskog biskupa Andriju, koji je polazio u Hercegovu zemlju u svojstvu katoličkog vjerovjesnika.[65]

Herceštvo Svetog Save, a po njem i odcijepljenje Hercegovine od bosanskoga kraljevstva, može se u oba slučaja smatrati djelom u nizu pokušaja skoro stoljetne politike Svete Stolice prema Bosni, koja je išla za tim, da u toj zemlji povrati vjersko jedinstvo i dokonča razdor u narodu, koji je u ono doba, kad su pitanja vjere cijepala države i narode, dovodio u opasnost i bosansko kraljevstvo i ukupni životni prostor hrvatskog naroda. Prvi, iako okasni i premalo odlučni, uspjesi te politike pomoliše se, kad je najprije kralj bosanski Stjepan Toma prigrlio katoličku vjeru i zamolio Papu, da razriješi njegov brak s patarenkom Vojačom; pa onda kad se je Katarina, kćerka Stjepana Kosače, vjenčala s kraljem Stjepanom Tomom, odrekavši se prije toga patarenstva i pristupivši u katoličku crkvu. Vrhovni pak cilj te politike bijaše: uništenje patarenstva u Bosni pomoću kralja Stjepana Tome, a u Hercegovini pomoću Hercega Stjepana Kosače.

Je li pak Herceg Stjepan ikad, makar za čas, doista prešao na katoličku vjeru? Za Ivaniša Pavlovića, sina vojvode Radosava, znade se, da se još god. 1445. pokatoličio;[66] ali da je to isto uradio i Herceg Stjepan, nemamo pouzdana svjedočanstva, već se to može tek nagađati. Farlati, na temelju već spomenute isprave o konjičkom saboru, drži, da je

Herceg postao katolik; ali to njegovo mišljenje vrijedi baš toliko koliko i ona izmišljena isprava. Dva pisca[67] vele, da se je Herceg Stjepan samo »približio« katoličkoj crkvi, ali da se je brzo predomislio, kad je uvidio, da ne može postići svojih stanovitih ciljeva, te dodaju, da se je za Hercegom poveo i pokatoličeni vojvoda Ivaniš Pavlović. Jedan[68] vrlo ozbiljan istraživatelj bosanske prošlosti veli: »Sva je prilika, da se je Stjepan pokrstio«, a to svoje mnijenje osniva na jednoj bilješci u dnevniku iz god. 1449., prema kojoj je Mlečanin Gradenigo priveo Hercega u krilo katoličke crkve.[69] Nužno je stoga, da se tu časkom zaustavimo.

Papa Nikola V., prevaren ili neprevaren od Hercega, smatrao je Stjepana Kosaču pripadnikom katoličke crkve. Dakle, ili je Kosača prešao na katolicizam, kad je odaslao u Rim već spomenuto poslanstvo, ili je ono poslanstvo slagalo Papi, samo da im gospodar postigne žuđeni herceški naslov i vijenac. Na takvo mišljenje upućuje pismo istoga pape Nikole V. od 1. veljače 1448., kojim on nalaže spomenutom biskupu hvarskom Tomi, da opet pođe u Bosnu i *da izopći Stjepana Kosaču i Ivaniša Pavlovića,* ako se na njegovu opomenu ne bi obratili; da ih nadalje proglasi lišenima svih posjeda, koji da se imaju razdijeliti među katoličku bosansku vlastelu.[70] Tu se Papa očevidno laća protiv obojice najoštrije crkvene kazne; a znade se, *da je rimska Stolica to oružje upotrebljavala, kao što je i prirodno, samo protiv svojih vjernika,* koji su se bunili protiv njezine nauke, ili se otimali njezinu posluhu. I sam zdravi razum upućuje, da izopćenje

inovjeraca ne bi imalo smisla, budući da inovjerci na spadaju crkvi, niti se mogu lišiti crkvenih blagodati, kojih i tako nisu i ne mogu biti dionici. Stoga, ako uvažimo, da je biskup Toma, kao Papin legat, dobio prvi misiju od Pape mjeseca lipnja 1447., a ovu drugu u veljači 1448., možemo logično izvesti, da je Stjepan Kosača prešao u katoličku crkvu u prvoj polovici god. 1447., samo da obmane Papu, da je te godine dobio naslov Hercega Sv. Save i da se je još prije konca te godine povratio patarenstvu.

Takvo prevrtljivo ponašanje Hercega Stjepana potpuno je odgovaralo njegovoj surovoj naravi i neobičnoj sebičnosti. On je uvijek i u svemu imao pred očima samo svoje osobne probitke, a nikada viša načela, pa je stoga i sad držao s Rimom, dokle je postigao, što je želio. Papinski legat Toma, prema primljenom nalogu, pošao je k Hercegu, ali nije opravio ničesa, te je ostavio njegovu zemlju i prošao u Bosnu, a da nije izopćio ni njega ni vojvodu Ivaniša Pavlovića. Nije isključeno, da se legat na licu mjesta uvjerio, da oni nisu nikad prešli u katoličku crkvu i da je sve bila najprostija prijevara jednoga kao i drugoga.

U čitavo vrijeme Hercegova mešetarenja s Rimom i savršenoga njegova prenavljanja Dubrovčani su uživali blaženi mir s njegove strane. Ali je taj mir bio pomućen, netom je god. 1448. papinski legat ostavio Hercegovinu. Tomu pomućenju dobra susjedstva dala je povoda nesretna vojna Ivana Hunjadia god. 1448. Taj slavni vojskovođa, da osveti užasni poraz kod Varne, spremao se već duže vre-

mena na odmazdu. Na to ga je nukao ne samo osobni ponos, već i sretno vojevanje *Đure Kastriote*, koji je uprav god. 1447. zadao pod Krojom ljute poraze vojsci cara Murata.

Hunjadi je tražio pomoći od svih europskih država, ali su se ove slabo odzivale, jer su bile podalje od ugroženog Balkana. Kralj Stjepan Toma Ostojić, premda se nalazio u sto jada poradi vjerskih nemira u zemlji, ipak, nadajući se da valjda ne će i ovaj put ratna sreća iznevjeriti junačinu Janka, bijaše spremio pomoćnu vojsku.[71] Ni maleni Dubrovnik nije htio izostati u poduzeću, što je imalo da bude odlučno za cijeli Balkan: hoće li pasti pod Osmanlije ili će ostati slobodan. Dubrovčani se obvezaše, da će izručiti Hunjadiu 2.000 zlatnih dukata, netom prijeđe s vojskom preko Dunava.[72]

Samo dva vlastodršca, kojih se je sve to najviše ticalo, despot Branković i Herceg Stjepan, nisu mogli shvatiti zamašaja ovoga rata. Čini se, kao da je trebalo da Osmanlije izvojuju ponovnu pobjedu na Kosovu polju (1448.), pa da nakon toga poraza, poslije samih pet godina na juriš prevrnu bedeme i same dotad neosvojene 1100-godišnje prijestolnice Istoka, carskoga Bizanta, da i oni progledaju i upoznaju, kakva im strašna opasnost prijeti od ovoga hrabroga azijskoga naroda, koji im je lukavo nudio i svoj savez i svoju zaštitu, te ih poticao na zatiranje susjeda, slabih, kao što su bili i oni sami, samo da mu tim prije i bolje bude utrt put na Zapad. Doista, tijekom ove vojne prvi despot Đorđe iznevjeri svoga dobrotvora Hunjadia. Za-

nimljivo je, da u njegovoj politici toga vremena imaju svoje prste i dva Dubrovčanina, koji su tada boravili na njegovu dvoru, kao prvi njegovi doglavnici.[73]

A Herceg? On nije bio u prilici, da iskaže Osmanlijama svoju odanost kao despot Đorđe, ali se je ipak pobrinuo, kako ni u njemu ne bi gledali svoga protivnika. Stoga, kad su Dubrovčani odredili, u slučaju da bi Hunjadi bio poražen te bi turske čete provalile u Hercegovinu, da njihovi podanici iz Konavala i Primorja imadu prijeći na bližnje otoke, a ponudili i samom Hercegu, da se i njegovi obližnji zaklone u Ston, on se je na taj glas razljutio, da je republika držala, da će sigurno zaratovati na nju. Poradi toga nije dubrovačko vijeće dalo Skenderbegovu poslaniku, biskupu Antunu, onoliku pomoć za naoružanje, koliku je bilo odredilo u početku.[74] Izdajom despota Brankovića vojska branitelja Europe bila je na Kosovu polju g. 1448. do nogu potučena. Time je doista bila zapečaćena sudbina Carigrada. Carigrad je već g. 1453. postao prijestolnicom novog ratničkog imperija, a 30 godina poslije te katastrofe Osmanlije su zagospodarili čitavim Balkanom, sve do Dinarskih planina.

IV

HERCEG STJEPAN RATUJE PROTIV DUBROVNIKA

Sad su započeli dnevi kušnje za Dubrovnik. Odnošaji republike prema Hercegu sve to više su se zaoštravali, dok se ne izvrgoše u najbješnji rat, tijekom kojega su obje strane posegnule za najočajnijim sredstvima, da se međusobno zataru. Dubrovačko je Vijeće učinilo sve i sva, da ne dođe do rata, ali mu ne pomože ni trijeznost, ni obzirnost ni stoljetno njegovo iskustvo.

Herceg Stjepan, poslije drugog Kosova, našao se prema Porti u istim prilikama, u kojima je bio god. 1443., pa je mislio, da sada mora postupati prema Dubrovniku kao nekoč prema Radosavu Pavloviću. Turci su mu već god. 1449. počeli upadati u zemlju,[75] pa se je morao otkupljivati dankom ne samo kod Visoke Porte, već i kod netom stvorenoga sandžaka u Foči,[76] a za to je trebao novaca, i to puno više, negoli ih je smagao. Da toj nevolji doskoči, bilo je, po njegovu shvaćanju, najprirodnije povisiti namete na dubrovačku robu, i makar kroz desetu ruku prigodno orobiti dubrovačke trgovce, pa i zalijetati se u samo Konavlje, pljač-

kati i odvoditi što više plijena.[77] Uzalud mu je republika slala poslanike, uzalud su se ovi napinjali, da makar uz koju žrtvu stvore snošljive odnošaje. Herceg im je obećavao sve i sva; ali dok bi oni ostavili njegov konak, opozivao je sve, te je nastavljao otimati trgovcima robu i opterećivati ih novim nametima, a za sebe tražio, da bude prosta od svake carine sva njegova roba, što je prolazila preko Dubrovnika.[78] A kad bi mu se dokazalo, da nepravedno postupa, da krši postojeće ugovore, njegov je odgovor glasio, ili da će se izvijestiti bolje, ili da će energično spriječiti, da se nešto takvo ne ponovi.

Kako je pak u Hercegovini tad postojala neka vrsta »kirijaša«, koji su se zvali »ponosnici«, koji kao da su imali isključivo pravo da prevoze po zemlji robu inozemnih trgovaca uz stanovite odmjerene nagrade, Herceg je odredio, da ondje, gdje je prije dubrovački trgovac uzimao jednoga ponosnika — a bilo je uređeno, koliko je robe jedan dužan nositi — da ima uzeti tri, uz trostruki trošak, te da svaki ponosnik od svoje kirije imade platiti državi trećinu zlatnoga dukata, a to je sve padalo na teret Dubrovčana.[79]

Tako su se stvari razvijale sve do god. 1450. Ali, kad je republika preko svojih plaćenika u njegovu vijeću doznala, da Herceg namjerava pritisnuti još jače njezine trgovce, *ovi se najedanput povukoše iz njegove zemlje.*[80] Ta je reakcija izazvala drugu sa Hercegove strane, i rat postade neizbježiv. Hercegovi ljudi su sada počeli češće upadati preko granice, pustošiti polja, u doba berbe otimati

plodove, plijeniti stoku, ubijati ljude i paliti kuće. Uz to, protiv postojećih ugovora, Herceg dade podići u Novom solane, zabrani svojima da polaze u Dubrovnik po so, a tuđim podanicima spriječi svaki prolazak u Dubrovnik. Osim toga, da se valjda naruga, zatraži od republike, da ne smije kazniti ni jednoga njegova podanika, koji bi na njezinu teritoriju što ukrao,[61] a istodobno zajamči potpunu sigurnost u Novom svakom pribjegu iz Dubrovnika. Time je privukao u taj svoj grad svu silu zločinaca i varalica, jer ih pod njegovom zaštitom nije mogla dosegnuti ruka pravde. I kao da mu sve to ne bijaše dosta, stade se spremati da gradi nekoje tvrđave na granici.[62] Sve je to bilo dovoljno da izazove rat.

Ali je Vijeće ipak zaziralo od rata s Hercegom, pa odasla k njemu *Marina Đorđića* i *Nika Gundulića,* koji mu izjaviše, da će se trgovci povratiti u njegovu zemlju, netom dokine povišicu carina i povrati sve na staro. Pokazaše mu davne isprave, koje su branile podizanje novih solana, budući da je već otprije uređeno, gdje se ima so prodavati.[63] Na kraju primijetiše, da podizanje tvrđava na granici odaje neprijateljsko raspoloženje, a povrh toga da se protivi međunarodnom pravu, što je *rastvorio vrata Novoga onima, koje bi ruka pravde imala progoniti poradi zločina i dugova.* Poslanici su našli Hercega u Trebinju. On ih je uljudno saslušao, ali nije priznao, da je republika u pravu. Kad su mu pak priopćili, da su čuli, kako on snuje da prenese u *Orman* tržište s *Drijeva,* što se protivi davnim ugovorima sklopljenim s bosanskim vlada-

rima, on jednostavno odvrati, da ne priznaje nikakvih ugovora do li one, što su bili ugovoreni sa Sandaljem i s njegovim ocem, i predloži im, neka republika zakupi Drijeva za 10.000 dukata, znajući, da se to ne može pirhvatiti. Poslanici su izvijestili o toj ponudi Vijeće, koje ih ovlasti, da mu ponude 3.000 dukata u ime zakupnine. Na to Herceg ne prista, kao što ne prista niti da ostane stari namet na stoku, već izjavi, da će se odreći udarenog postotka (10%), *ako se Dubrovčani obvežu da će plaćati travu što stoka popase prolazeći Hercegovinom.*[84] Poslije takva odgovora, i pošto je otklonio daljnje razgovore, poslanici su se uvjerili, da Herceg hoće pod svaku cijenu rat, te su obećali njegovu prvom savjetniku gostu Radinu lijepu nagradu, ako svojim utjecajem uredi stvar.

Kada sve to nije pomoglo, i kad su dubrovački konfidenti javili Vijeću, da se Herceg opskrbljuje oružjem, da muti kod aragonskoga kralja i kod Genovežana, da je poslao k Porti Ivana Vlatkovića, da mu kod sultana isposluje privolu, da uništi Dubrovnik i okolicu, te da je ponudio Mlečanima, ako mu pomognu osvojiti Dubrovnik, da će im prepustiti grad, zadovoljivši se time, da ga najprije on opljačka,[86] oni su se na te vijesti zaprepastili te žurno otpravili (28. siječnja 1451.) gubernatoru Hunjadiu *Ivana Okruglića,* da ga zamoli, neka posreduje kod Hercega za »najvjerniji grad u kraljevstvu«.[87] Hunjadi se odazva njihovoj molbi i odmah odasla k Stjepanu nekoga Tomu, koji se je svojski zauzeo za Dubrovčane, ali mu nikako nije pošlo za rukom da dobije izvjestan odgovor.

Herceg je naumice zatezao, da medutim sabere u Novom sve svoje čete, koje odmah stadoše upadati preko granice. Poslanik Toma je odlučno prosvjedovao i zaprijetio Hercegu, da će budimski dvor osvetiti svaku i najmanju štetu, koju bi on nanio republici; ali je Herceg pokazao, da malo mari za prijetnje dalekoga Budima. Nato poslanik ostavi Novi i vrati se u Dubrovnik, da savjetuje Vijeću, neka pošalje u Ugarsku jednoga od uglednijih plemića, koji će isposlovati ozbiljniju pomoć negoli su prazne prijetnje.

Vijeće je istom sada razabralo, u kakvom se grdnom položaju nalazi republika, pred neprijateljem do zubi naoružanim, dok je ona, uzdajući se u diplomatske pregovore, ostala bez saveznika i bez vojske. Stoga odluči upotrijebiti svako sredstvo, staviti sve na kocku, samo da suzbije i uništi Hercega. Pošalje svoje ljude u Italiju, da pogode što više plaćeničkih četa i dadu ih prebaciti što prije preko mora, dok u isto vrijeme stane raditi na vrlo smjeloj osnovi. Dosjetili su se Dubrovčani, da bi mogli privući u savez *bosanskoga kralja Stjepana Tomu*, znajući, da je u vrlo napetim odnosima s tastom Hercegom, koji je davao skloništa progonjenim bosanskim pateranima, pa hrvatskoga *bana Petra Talovca i gubernatora Hunjadia,* sigurni, da Herceg, taj »pataren i božji neprijatelj«, kako ga nazivlju, ne bi mogao odoljeti njihovoj zajedničkoj sili, te mu ne bi bilo teško oteti Hum i Neretvansku carinu, što je i onako pripadalo starinom hrvatsko-ugarskoj kruni, a možda ne bi bilo teško oduzeti mu i ostale zemlje, budući da su njegovi

podanici s njim nezadovoljni, pa bi rado pristali uz svakoga, tko bi ih oslobodio njegova zuluma.[88] Za tu su svrhu poslali *Sigismunda Gučetića*, preko Splita, da najprije pohodi u Klisu bana Petra, s kojim da ugovori, koliko bi mogao dati vojske u pomoć proti Hercegu. Iz Klisa je Gučetić imao krenuti ravno u Bosnu do kralja Stjepana Tome, a odanle žurno u Ugarsku do gubernatora Hunjadia.

Gučetić je dobio od republike vrlo opširne naputke. Krenuo je oko 14. travnja 1451., na 22. istoga mjeseca već je ostavio Klis, a početkom lipnja javio je Vijeću, da mu je Hunjadi obećao, kako će domala glavom krenuti u Bosnu, da uredi, osim dubrovačkoga, više drugih pitanja.[89] Vijeće uze do znanja tu vijest, ali jer je bilo krajnje doba, 17. lipnja zamoli Hunjadia, »u koga poslije Boga polažu Dubrovčani sve svoje nade«, ako sam ne može odmah krenuti na put, neka žurno pošalje kralju bosanskom čete, koje je kanio povesti, i neka mu naloži, da provali u Hum i Podrinje. Međutim su stigli i plaćenici iz Italije, koje su vodili Jacobuzzo de Ursini i Giuliano da Fano, glasoviti »condottieri« u ono doba. Te su čete porazmjestili po važnijim mjestima, a pod Cavtat opremili nekoliko oboružanih brodova.[90]

Hunjadi nije poslao nikakve pomoći. On kao da nije shvaćao opasnosti, u kojoj se je nalazila republika. Pogotovo je presenetilo Dubrovčane, kad ih je koncem srpnja upitao, koliko bi mu mogli doprinijeti u ime ratnih troškova, budući da se namjerava spustiti u Bosnu s 20.000 ljudi. Republika mu

na to uzvrati, da se nalazi u takvim prilikama, da joj je nemoguće izložiti se znatnijem trošku.[91]

Dok su trajali ti pregovori, Herceg je potpuno opremio svoje čete, te ih sve prebacio preko granice u Konavlje. Nije naišao na ozbiljan otpor, pa je lako zauzeo cijeli onaj kraj, osim tvrđave Sokol, u kojoj je bila jaka dubrovačka posada. Okrene zatim prema Cavtatu, osvoji ga i poruši mu zidine, da ne bude više podesan za obranu, padne li natrag u ruke Dubrovčana. Uz to popali i opljačka čitav onaj kraj, poubija nekoliko katoličkih svećenika, nekolicinu ih dade mučiti, sravni sa zemljom više crkava, a vojnicima prepusti sveto posuđe. I kad je sve to izveo, stisne opsadom Sokol. Svoj izvještaj o tim događajima, upravljen gubernatoru Hunjadiu, u kojemu su nabrojili sve nevolje, što su ih snašle, završili su Dubrovčani onom evanđeoskom: »*Domine, adiuva nos, perimus*«.[92]

Kad su Dubrovčani vidjeli, da pomoći niotkud nema, odlučili su se na veliko poniženje: otpremili su poslanike u Veneciju, da mole pomoć. Mlečani im 18. srpnja 1451. odgovore savjetom, da sklope mir. Poslanici su tada dodali molbu, neka se dopusti Dubrovčanima da u ovom teškom ratu naoružaju bar nekoliko brodova za obranu i za navalu, i da bude dalmatinskim gradovima slobodno priskočiti im u pomoć. Ali Senat mletački 30. srpnja izjavi, da Venecija postupa jednako prema njima i prema Hercegu, stoga neka se odluče za mir, a mletački će poslanici, ako žele, posredovati. Taj odgovor nije pogotovu zadovoljio Dubrovčane, pa

su, bez daljnjega, oboružali još više brodova i poslali ih, da blokiraju Hercegovu obalu.[93]

Dok su Dubrovčani tražili načina, kako bi predobili na svoju stranu Mlečane, ili kako bi ih sklonili na iskrenu neutralnost, otpravili su Nikoli V. u Rim *Ivana Gasula,* neka zamoli Papu, da sve one milosti, što ih je prigodom jubileja god. 1450. podijelio onima, koji su pomagali Ivanovce u njihovu ratovanju protiv Turaka, protegne i na sve saveznike katoličke dubrovačke općine u ratu protiv »opakog patarena« Hercega Stjepana. Poslanik je imao nadalje zamoliti Papu, da pošalje republici u pomoć 500 vojnika, na svoj trošak, i to za šest mjeseci; a s njima da pošalje i zastavu Crkvene Države. Papa im usliša molbu utoliko, što je izdao pismo na sve kršćanske vladare, a Mlečane posebnim pismom zamolio, da budu pri ruci Dubrovčanima protiv »krivovjerca« Stjepana. I Dubrovčani su se požurili da stave do znanja Veneciji Papin nalog. Dneva 27. studenoga 1451. raspravljalo se dugo o tom pitanju u mletačkom Vijeću, i konačno se odlučilo poslati u Rim Triadona Gritti, koji će Svetu Stolicu potanko izvijestiti o besprijekornom držanju republike Sv. Marka u ovom ratu.[94]

Herceg je bio uvjeren, da je njegov prvi upadaj toliko prestrašio Dubrovčane, da će oni jedva dočekati njegovu ponudu mira, bila kakva mu drago. Stoga im odasla *Marina Đorđića* i po njemu postavi slijedeće uvjete: a) Konavlje imade ostati Hercegu u pravom i potpunom vlasništvu, budući da ga je već osvojio i za to izbrojio sultanu 50.000

dukata; b) imade mu se izručiti novac, što je Sandalj pohranio u Dubrovniku;[95] c) republika ima zakupiti neretvansku carinu za 8.000 dukata; i d) sva roba, što bi došla u Dubrovnik na Hercegovo ime i račun, ima biti prosta od carine.

Premda su ti uvjeti bili i drzoviti i neprihvatljivi, ipak Dubrovčani, svijesni da su im sile vrlo nerazmjerne prema Hercegovima, samo da dobiju vremena i da se bolje naoružaju, odgovoriše prijedlogom, da se ti uvjeti pojedinačno rasprave. Za te razgovore Herceg je opunomoćio sina Vladislava i gosta Radina. Naravski, pregovaranje nije dovelo ni do česa, ali je međutim republika nešto bolje uredila svoje čete, podigla u Cavtatu zidine i u njemu namjestila posadu.[96]

Kad su se razvrgli pregovori, Herceg opet navali vojskom. I Dubrovčani otprave svoju u Konavlje. Zapovijedao joj je *Nikola Gučetić*, kojemu su bili podređeni prije spomenuti talijanski »condottieri«. Kad je to doznao Herceg, predmnijevajući da u gradu nema nikakve posade, odluči presjeći Gučetiću put za povratak u grad. Stoga, uklanjajući se svakom okršaju, dopre do Brgata, gdje se utabori. Imao je sa sobom oko 16.000 ljudi Na cesti, koja vodi s Brgata u Dubrovnik, namjesti na zgodnu položaju jednu bitnicu (bateriju), koja odmah stade sipati vatru na grad, ali mu zbog udaljenosti ne nanese skoro nikakve štete, osim nešto na zvoniku crkve Sv. Dominika.

Uto prispije na brodovima vojska iz Konavala. Osim dubrovačkih dobrovoljaca bilo je u njoj do

5.000 talijanskih vojnika. Sad gradski knez s Vijećem odluči, da se njihove čete imaju ogledati s Hercegovima na otvorenom polju. Čete izađu iz grada, ali ih Herceg porazi. Mnogo je plemića i drugih vojnika pokrilo bojno polje. Jedan od Hercegovih vođa bio je teško ranjen i zarobljen, te su ga prenijeli u grad na liječenje.[97]

Kad je Vijeće uvidjelo, da stvari kreću na gore i da pomoć niotkud ne dolazi, posegne za sredstvom, koje je moglo prisiliti Hercega, da odustane od podsjedanja. Već je spomenuto, da je Herceg bio dubrovački građanin i član plemstva, te je ono imalo pravo zaključiti, da Herceg kao takav nije smio bez žiga odmetništva oružanom rukom navaliti na svoj grad. *Vijeće stoga raspisa ucjenu na njegovu glavu, kao na odmetnika i veleizdajnika. Glasnik trubljom oglasi tu ucjenu na običajnim mjestima, na hrvatskom i talijanskom jeziku: Tko pogubi Stjepana Vukčića* (u oglasu ispustiše naslov Hercega), *odmah će dobiti nagradu od 15.000 zlatnih dukata i doživotno svake godine 300 dukata, nadalje kuću u gradu u vrijednosti od 2.000 dukata, odmah će postati građaninom i plemićem dubrovačkim s pravom nasljedstva, te će uživati sve plemićke povlastice.*[98] Čini se, da je ovo sredstvo izvrsno pomoglo republici. Herceg se naime poboja, da bi ga koji od njegovih ljudi, kojima je on sam davao primjer nevjere, mogao izdati ili ubiti, te se požuri da napusti podsjedanje. Ta njegova bojazan nije bila bez svakog temelja, jer se čini, da su se dvojica od sedmero braće *Vlatkovića* već dogova-

rala s Dubrovčanima, kako bi im izručili Hercega živa.[99]

Herceg se još ni sada nije odrekao nade, da će ipak konačno uništiti Dubrovčane. Stoga marljivo nastavi oružanje i sabiranje novih četa. Sve su to znali Dubrovčani, pa su se silno uznemirili. I jer im nije uspjelo složiti protiv Hercega prvu koaliciju s Hunjadiem, bosanskim kraljem i banom Talovcem, zamisliše sada drugu, daleko zamašniju, i to pod zaštitom same Visoke Porte. Despot Đorđe, uslijed poznatih usluga učinjenih Turcima protiv svojih zaštitnika god. 1448., i po zagovoru svoje kćeri, sultanice Mare, bio je u ovo doba ugledan i moćan kod Visoke Porte, a s Hercegom nije bio u najboljim odnošajima. Dubrovčani, o svemu tomu izvrsno obaviješteni, odluče okoristiti se i neraspoloženjem despotovim prema Hercegu i njegovim očitim utjecajem kod Porte. Oni stoga *predlože despotu, neka zametne dogovore s Portom, ne bi li ona privolila, da on, despot, pa kralj bosanski i republika između sebe razdijele Hercegove posjede. Za tu svrhu ovlastiše despota, da ponudi Porti 150 000, a vezirima napose 50.000 dukata. Te će se svote potpuno podmiriti, netom saveznici zaposjednu svu Hercegovinu, za koju se obvezuju plaćati Porti svake godine danak, što ga sad plaća Herceg Stjepan. Za Konavlje neka despot ponudi Turcima napose do 50.000 dukata, a k tomu još posebni godišnji danak od 500—600 dukata, ako bi uz Konavlje dobili i nekoje obližnje gradove.*

Nije suvišno spomenuti, da je ovoj koaliciji osim kralja i despota imalo pristupiti i mnogo niže

vlastele, u prvom redu Pavlovići, kojima je trebalo povratiti Trebinje.[100]

Ta očajna osnova nije se ostvarila. Možda se nije svidjela despotu, a možda on nije imao kod Porte onoliko utjecaja, koliko su mislili Dubrovčani da ima. Svakako ona odaje, da se je mudra republika nalazila u velikom škripcu. Ne će biti suvišno navesti glavnu stavku iz ugovora, što ga je republika tom zgodom sklopila s bosanskim kraljem 18. prosinca 1451. Kralj se je naime bio obvezao *»više rečenom knezu i vlastelom, počet' rat beza svake odvlake, a napridovati bez pristanka suprotiv hercegu Stipanu Vukčiću i njegovu vladanju i njegovim gradovom i njegovim slugam, sa svom našom gospockom kraljevstva moćiju i našimi slugami i našimi prijatelji vojštanim načinom na poli, kako mi se gospoctvu i kraljevstvu dostoji, ne imajući teškoće ali vojske turske na sebi«.*[101]

Udarac, što su Dubrovčani tom koalicijom namjeravali zadati Hercegu, mogao je biti vrlo opasan, ali ga nije mogao ugristi za srce kao jedna druga njihova osnova. Oni nisu zazirali u svojem očajnom položaju ni od jednog sredstva, pa su sad s velikom nasladom pokušali Hercegu porušiti mir u njegovu obiteljskom svetištu. Njihovi plaćenici bili su još prije rata obavijestili mjerodavne u Dubrovniku, da u Hercegovoj obitelji ne vlada najbolja sloga. Herceg je bio pogazio vjeru zadanu svojoj ženi Jeleni time, *što je uzeo k sebi jednu djevojku, s kojom je živio.* Stoga su se Dubrovčani bojali, da bi on mogao, ako poživi, imati još i druge djece, osim one, što ih je dotle imao, i to ili od Jelene ili

od koje druge žene, »jer je uzeo k sebi — tako pišu u Budim — jednu djevojku, koja mu može naroditi još druge djece«.[102]

Dubrovčani su se, naravski, pobrinuli da europska javnost dozna za tu sablazan u Hercegovu dvoru, premda još ni danas nismo potpuno na čistu, tko i odakle bijaše ta ljepotica, makar da su mnogi spisatelji o njoj pisali, ali svi raznovrsno. Tako dobro obaviješteni Spandugino piše da je Herceg, premda odmakao u godinama, uzeo za priležnicu jednu mondenu i uveo je u svoj dvor.[103] Chalcondylas pak veli, da je to bila žena jednoga fiorentinskog trgovca, koji je trgovao s Hercegovom zemljom, da je bila lijepa nad svakom ljepoticom, k tomu još vrlo uglađena i duhovita. Kako je pak Herceg bio lako zaljubljive naravi, u isti je čas, dok ju je ugledao zaboravio na ljubav i dužnosti prema svojoj ženi.[104] Drugi su opet zabilježili, da je bila Mlečanka, i to baš vjerenica starijega Hercegova sina Vladislava, te da ju je otac sinu oteo.[105]

Ni dubrovački pisci nisu u ovom pitanju suglasni. Jedni tvrde, da je Herceg oteo svome sinu vjerenicu na dan same svadbe i da ga je sin stoga silno zamrzio.[106] Drugi ponavljaju u glavnom, što su zabilježili grčki pisci, te vele, da je bila vrlo lijepa i razuzdana, da je došla iz Firenze; Herceg, kad je za nju čuo, da ju je želio vidjeti, da je poslao po nju, i kako se je odmah u nju zaljubio, počeo ju je smatrati svojom ženom; ali da zakonita žena nije mogla progutati toliku uvredu, te je sa starijim sinom Vladislavom, koji je držao majčinu stranu, potajno s njime pobjegla.[107] Orbini pak prenosi ri-

ječi, što ih je Hercegov sin Vladislav u dubrovačkom Vijeću kazao, pošto je istaknuo, da mu je vjerenica bila vrlo lijepa, da mu je »oteo on (otac), u kojem je blud bio zatomio svaki sram; te da je onima, koji su mu za to zločinstvo prigovorili, odgovorio, da je i Ivan Paleolog, car u Carigradu, nešto takvo uradio sa kćerkom trapezuntskog cara, ženom svoga sina Emanuela.«[108]

Ostali pisci ponavljaju više ili manje, s kakvom varijantom, ono što zabilježiše Grci, ali svi se slažu, da se je Hercegova priležnica dotepla iz Firenze s trgovcima, koji su dovozili robu u Hercegovinu.[109] Narodna pak predaja, zabilježena u prvoj polovini XVI. stoljeća, ne zna, tko ni odakle bijaše Hercegova priležnica, nego veli: »Stjepan Vukčić, imajući sina Vladislava, htjede ga oženiti s nekom kršćankom, koju je sam prevario i oskvrnuo. Stjepanova žena, da se osveti poradi muževa vjerolomstva, združi se sa sinom i s Turcima, junački je branila tvrđu Blagaj na Buni proti Stjepanovoj vojsci, dokle nije prispio sin s turskom vojskom, kojoj je Stjepanova žena tvrđu, a time i zemlju predala«.[110] Narodna pjesma ne zna uopće za Hercegovu priležnicu, ali Hercega opisuje kao čovjeka razuzdana, pa se stoga djevojka, koju je majka Hercegu obećala, kune i proklinje, da za njega poći ne će. Ti stihovi glase:

Lijepa Mara na čardaku spava,
Kod nje majka bijele dare slaže,
Dare slaže, a Mari besjedi:
»Dala sam te, Maro, za Ercega,
Lijepo nas je Erceg darivao:

Meni dao krunu pozlaćenu,
Tvojoj seji sjajno ogledalo,
Tvome bratu gunju od sto lista,
Uzrasla je moru na izvoru,
A sazrela suncu na istoku;
Al t' u z'o čas za Ercega dala,
Erceg kažu da je pijanica,
Da je Erceg mlogo Turkom dužan.«
Kad to čula Marija djevojka,
Ona svojoj majci besjedila:
»Ne ću, majko, za Ercega poći,
Tako meni Boga velikoga!
Volim ti se objesiti, majko,
Baš pred dvorom o avlijski vrati« i t. d.[111]

Ako sva prije navedena svjedočanstva uporedimo s izvatkom iz isprave, koju smo prvu naveli[112], moglo bi se razložito izvesti, da se tu nije radilo o kakvoj zaručnici Hercegova sina Vladislava, već o sumnjivoj jednoj ženi, koja se je lako dotepla u Hercegovu zemlju s fiorentinskim trgovcima, i koju je Vladislav htio za sebe, ali mu ju je otac preoteo, pa odatle bijes i njegov i njegove majke protiv Hercega.[112]

Hercegova ljubavnica boravila je kod Hercega još od travnja 1451. Njegova žena i stariji sin napinjali su se, da ga odvrate od te sablazni, pa kad su im svi napori ostali jalovi, te kad se je Herceg poslije opsade Dubrovnika kući povratio i oglušio se ponovnim molbama svoje supruge i starijega sina, kojega su Dubrovčani tajno nagovarali, da se podigne protiv oca, koji takav sramotan život vodi, a nagovorili su i vojvodu *Petra Vojsalića* s nekoliko druge vlastele,[113] to je *Vladislav* 15. kolovoza 1451. sklopio s Dubrovčanima savez,[114] a

malo za tim oni mu posuđuju 500 zlatnih dukata, koje se obveza povratiti na »vsaku njih volju«.[115]

S Vladislavom pobježe u Dubrovnik i Hercegova žena Jelena. Herceg je porukom zamoli, da se povrati i da mu ne raznosi sramote po svijetu; ali mu ona odvrati, da će se povratiti tek onda, kad on opravi Fiorentinku.[116] Herceg je opet poduzeo sve i sva, da ju skloni na povratak, dapače kao da su i Turci posredovali,[117] pa kad ni to nije pomoglo, odluči latiti se oružja. Tako je s novom godinom 1452. planuo iznova rat. Na jednoj je strani bio Herceg, a na drugoj Vladislav, hercežica, Dubrovčani i bosanski kralj.[118] Prvi su se okršaji zametnuli u Neretvi, i to sretno za Vladislava, pa su se Dubrovčani mogli pohvaliti Hunjadiu, da im je položaj daleko povoljniji negoli Hercegu.[119]

Sad se Stjepan poboja, da ne će moći odoljeti saveznicima, te otpravi novo poslanstvo u Mletke, koje ponovi Mlečanima staru ponudu, da će im Herceg, ako stupe s njim u savez, ustupiti grad Dubrovnik, ako ga osvoji, a da oni njemu ustupe Omiš i Poljica, k tomu još 200.000 dukata iz poklada, što postoje u Dubrovniku. Ali sve uzalud. Mlečani su se izgovorili tadanjim zapletajima u Italiji. To je bilo 11. ožujka 1452. Poslanici tad učine još povoljniju ponudu, o kojoj je Vijeće raspravljalo 31. istoga mjeseca, ali su se Mlečani i ovaj put izgovorili ratom u Lombardiji, i tako se poslanici povratiše, a da nisu baš ništa obavili.[120]

Ratna je sreća bila jednako na strani saveznika. Neretvu kao da je već bio sasvim osvojio Vladislav, pa se Herceg poboja, da ona najzad ne padne

u ruke Dubrovčana. Stoga on ponudi čitav onaj kraj mletačkom knezu u Splitu, Viktoru Delfino. Ovaj nije mogao u svome djelokrugu riješiti tako važnu i zapletenu stvar, te je 20. travnja javio sve u Mletke. Vijeće mletačko raspravi predmet 28. travnja i naloži knezu, da zaposjedne ponuđeni mu kraj, a istodobno zapovjedi ostalim knezovima po dalmatinskim gradovima, da pruže svaku pomoć splitskom knezu, netom je ovaj zaište. Kad je Herceg vidio, da je splitski knez nekud neodlučan, otpravi u Mletke dva poslanika: Radoša, kneza poljičkoga, i nekog Splićanina, da ponove ponudu o Neretvi. Nato Vijeće 9. svibnja ponovno naloži splitskom knezu, da bez oklijevanja izvrši nalog od 28. travnja i da primi prisegu vjernosti od Neretvana. O tom je Vijeće oznanilo Hercegove poslanike, koji su tad isprosili tri barjaka Sv. Marka i javni odgovor za Stjepana.

Nije se knez splitski bio oglušio ni prvom nalogu mletačkog Vijeća. On je odmah bio otpravio u Neretvu svoje povjerenike s nešto vojske, da je zauzmu, a u isto je doba priopćio Dubrovčanima, da imaju odsele smatrati onaj kraj kao mletački. Dubrovčani nisu ništa odgovorili, ali su se potužili bosanskom kralju i potakli ga, da protjera odanle Mlečane. Kralj se je smatrao uvrijeđen postupkom Mlečana. Neretva, iako ju je Herceg bio otkinuo od Bosne, kao i ostale svoje posjede, pravno je uvijek pripadala njegovoj kruni, a povrh toga taj je kraj imao baštiniti Hercegov sin Vladislav. Stoga kralj opremi poslanstvo u Veneciju sa zahtjevom, da Mlečani odmah isprazne Neretvu, u

koju istodobno provale njegove čete i protjeraju mletačke.

Bosanski su poslanici prispjeli u Mletke početkom lipnja, i već se je 3. toga mjeseca raspravljalo o njihovim pritužbama u Vijeću, koje je izjavilo, da njihovih tegoba ne uvažava, budući da je njihov postupak u pitanju zauzeća bio besprijekoran; zakonitim gospodarom Neretve da Mlečani smatraju Hercega, koji im je prepustio onaj kraj. Međutim su ipak otpravili na 26. i. m. k bosanskom kralju Karla Maurocena, kojega su imenovali providurom Krajine i Neretve. Poslanik je imao izjaviti kralju, kako se republika nije odlučila da zaposjedne te krajeve s namjerom da uvrijedi kralja, pa stoga da ga Vijeće moli, neka ne sprječava zaposjednuće zakonito prepuštenog mu teritorija. Poslanik je još imao kralju lijepo zahvaliti, ako pristane na otpust Neretve, te se požuriti onamo, da uredi čitav onaj kraj i posjetiti Hercega Stjepana, za kojega se govori, da je ondje blizu s vojskom; ako li pak na otpust ne pristane, neka vidi, bi li mogao provesti zaposjednuće silom, koja mu bude pri ruci, i neka u povoljnom slučaju odmah to izvrši.[121]

Uzaludni su bili Maurocenovi napori, da ishodi kod bosanskog dvora otpust Neretve, pa se je najzad povratio u Krajinu, o kojoj ne bijaše prijepora.[122]

Ratovanje se je nastavilo, a Vladislav valja da je bio glavni vojskovođa. Njemu Dubrovčani spremno posuđuju novce, šalju nove čete i strjeljivo, pa i nekoliko zastava Sv. Vlaha, svakako na odgovor Mlečanima, što su poslali Hercegu tri zastave Sv.

Marka. Posebnim pak proglasom dopuste svim Hercegovim podanicima, koji pristanu uz mladog Vladislava, da se slobodno kreću i trguju na dubrovačkom teritoriju, kako je to bilo prije rata; a Trebinjcima i ostalim pograničnim žiteljima iznimno također dopuste, da mogu svoje stvari pohraniti u Dubrovniku, uz točan popis, da se znade, koliko je čije. Dakako da je Herceg sad gotovo pobjesnio, dapače, kako javljaju dubrovački pouzdanici, pokušao je otrovati sina Vladislava ili ga bilo kako lišiti života. Stoga su Dubrovčani upozorili Vladislava, neka se čuva očevih zasjeda.[123]

Kad su se mletačke čete morale povući iz Neretve, Venecija se odreče tobožnje neutralnosti. Mlečani su se dosjećali, da su Dubrovčani nagovorili bosanskoga kralja, da ne odstupi Neretve, a kad su vidjeli, da mladi Vladislav vojuje pod zastavom Sv. Vlaha, otvoreno su pristali uz Hercega. Sad su njihove galije počele krstariti uzduž čitave obale sve do Boke, pa su i opljačkale više dubrovačkih brodova ne samo u Jadranskom moru, već i dalje, u Levantu. Nisu pak ni mletački knezovi u Splitu i Hvaru praštali dubrovačkim trgovcima.[124]

To je Dubrovčane ljuto zabrinulo, pogotovu kad su doznali, da je *Herceg posiao i Papi i caru nekakvo poslanstvo, koje im je imalo dojaviti, da će se on odreći patarenstva.*[125] Stoga i republika žurno opremi u Rim svoje poslanike, koji su imali osujetiti svaku Hercegovu osnovu. U naputku, što su ga dobili, čitalo se: »Vi ste posve dobro obaviješteni o njegovim prilikama, kakav život provodi i koliko mu se može vjerovati. A ne će vam pone-

stati ni dobrih dokaza ni valjanih razloga, da te činjenice potkrijepite. Pa i u slučaju, da je on, prije vašega dolaska, nešto isposlovao kod Sv. Oca, uznastojte, da to bude opozvano«.[126] Dubrovčani su još pod konac 1451. bili poslali u Rim nekoga fratra *Blaža,* da optuži kod Svete Stolice Hercega, kako poduzima sve i sva da ih uništi, pa je tada Papa proglasio opću zabranu, da nitko ne smije vojevati pod Hercegovom zastavom, i to pod prijetnjom crkvenog prokletstva, od kojega ne bi mogao biti odriješen do li na smrtnom času, ili po posebnom ovlaštenju Svete Stolice;[127] ali ipak, sad su se pobojali, ne će li Papu zavesti Hercegovo obećanje, da će se odreći krivovjerstva, što je Papi ipak ležalo najviše na srcu.

Dubrovački su poslanici prispjeli u pravi čas, tako da se nije Nikola V. dao zavesti obećanjima Hercegovim, već je poslao k njemu Pagamina, biskupa ulčinskoga, koji je na sve moguće načine nagovarao Hercega, neka se bar prividno pokori Papi i odustane od ratovanja protiv republike. Nato *Herceg opremi u Rim novo poslanstvo,* koje kao da je bilo sretnije ruke. Sad je naime Nikola V., pismom od 1. lipnja 1452., izaslao *hvarskoga biskupa Tomu,* koji se je još desio u Bosni, u Dubrovnik, da nagovori na mir kneza i vijeće dubrovačko. Biskup dođe tek početkom 1453. i razloži Dubrovčanima sve tužbe, što ih je Herceg podnio u Rimu protiv republike, na što su mu i oni uručili popis svih šteta, što ih on bijaše njima nanio tijekom ovoga rata.[128]

Uto, koncem veljače, dođe u Dubrovnik i Vladislav. Sad odluče odaslati k Hercegu dva punomoćnika: jednoga od strane republike, a drugoga, da zastupa Vladislava. Republika odredi *Andriju Bobalića*, a Vladislav odabra *Vukca Barčića*. Za njih su priredili zajednički naputak, koji su im pročitali u nazočnosti legata Tome. Bobalić i Barčić krenuli su zajedno u Novi, a za njima je otišao i papinski legat.[129]

Punomoćnicima su Dubrovčani i Vladislav naredili, da ne smije jedan bez drugoga ničesa poduzeti, dapače da imaju i stanovati u istoj kući. Bobalić, u nazočnosti legatovoj, izloži Hercegu sve tegobe Dubrovčana, nabroji sve štete, koje im je prouzrokovao, i doda izjavu, da republika iskreno želi mir, ali da u tom miru bude uključen i Vladislav, te konačno predloži, neka obje strane prepuste legatu, da odredi uvjete mira.[130]

Ali kao da Hercegu sad nije bilo toliko do mira, dapače se činilo, kao da je zaboravio sve, što su prošlog ljeta njegovi poslanici u njegovo ime izjavili Svetoj Stolici. Kod njega se je pojavio nekakav preokret, a to se je već početkom godine moglo primijetiti u pitanju Neretve. Bosanski se kralj bio tada nekako izravnao s Mlečanima i ponudio im sam, da zaposjednu Neretvu. Vijeće je mletačko tu ponudu smjesta prihvatilo i 15. siječnja 1453. naredilo kotorskom komorniku, da pođe do Hercega i da ga o tom obavijesti. Ali je Herceg sad drugačije mislio, te je ne samo uskratio ustup Neretve, već je zaiskao od Mlečana, da mu povrate i Krajinu. Sve je to odavalo promjenu u njegovoj

politici, i kao da je osjećao dobro zaleđe za sobom. A za taj je preokret bilo i dosta vremena.

Njegovi su poslanici bili u Rimu nekako u svibnju 1452., a Papin je legat došao istom u ožujku 1453. *Herceg je stoga mogao imati razloga misliti,* da se Papa ne će zauzeti da posreduje između ratujućih stranaka, t. j. *da Papa ne vjeruje u njegovu iskrenost, pošto je dotle više puta prevario rimsku Stolicu.* U tom uvjerenju *Herceg je s jedne krajnosti prešao na drugu; od Pape k sultanu,* koji mu je odmah poslao 2.000 konjanika u pomoć.[191] To je konjaništvo provalilo u Hum, koji je držao Vladislav, pa kad je s druge strane provalio i Herceg, Vladislav se našao među dvije vatre: s jedne Turci, s druge Hercegovi ljudi, a jedni i drugi u najbližoj blizini dubrovačkog teritorija.

To je bio onaj veliki razlog, zašto je republika odmah prihvatila legatovu ponudu za pomirenje s Hercegom. Stoga ih po svoj prilici nije iznenadilo, ali bit će da ih se je teško dojmilo, kad su se povratili u Dubrovnik i punomoćnici i legat, a da nisu baš ništa opremili. Ali, ne izgubivši svaku nadu, Dubrovčani su zamolili legata, da s punomoćnicima krene natrag u Novi i Hercegu predloži točno izrađene uvjete mira. A sadržina tih uvjeta je bila, da se povrate odnošaji između republike i Hercega, u pogledu trgovanja, kakvi su postojali u doba vojvode Sandalja, i da Herceg naknadi sve štete i ratne troškove. Ali, glede ove točke odmah ovlastiše legata, da je briše, ako se ne bi inače moglo doći do sporazuma.[192]

Dok su punomoćnici i legat boravili u Novom, nastojeći da Hercega sklone na mir, Dubrovčani su doznali, da je Herceg poslao svojoj ženi i Vladislavu gosta Radina na dogovore. Takvo dvolično postupanje vrlo ih se neugodno dojmilo, ali su ipak u početku pritajili svoju zlovolju, jer su držali, da Vladislav, premda je protiv sporazuma stao raditi na svoju ruku, ipak ne će potpisati mira, ne bude li u mirovnom ugovoru uključena republika. Ali kad su početkom srpnja doprli u Dubrovnik sigurni glasovi, da su se Vladislav i Jelena sporazumjeli s Hercegom i da će domalo slijediti konačno izmirenje, izgubili su svaku nadu. Stoga žurno otprave k Vladislavu i Jeleni *Nika Gundulića*, da prosvjeduje, što je mir ugovoren, a da nije u njemu uključena republika, koja je Vladislavu učinila toliko dobra, branila ga i pomogla mu savjetom, novcem i četama, te da zahtijeva razjašnjenje čitave te stvari.[133]

Gundulića su na putu zatekli glasovi, da je posredovanjem vojvode Ivaniša mir doista uglavljen, bez spomena o Dubrovniku. Ti su glasovi bili istiniti, jer je već 19. srpnja 1453. »u Pivi, na planini u Pišću« Herceg izdao povelju, u kojoj izjavljuje, da *»pravo i istinito i nelicemjerno« oprašta »vsu sgrehu i suprotivštinu veliku i malu«* svojoj ženi Jeleni i sinu knezu Vladislavu, i svoj vlasteli, koji su se na koji god način odvrgli od njega i pristali uz Jelenu i Vladislava, i da se dapače o prošlosti niti ne govori, dok mu budu svi oni ostali u posluhu i vjernosti. Istoga pak dana izda drugu povelju, u kojoj se piše *»milostiju božjom i gospo-*

dara velikoga Gospodina mi cara Amir-sultan Mehmet-bega, mi gospodin Stjepan, herceg od svetoga Save, gospodar humski i primorski, veliki vojvoda rusaga bosanskoga, knez drinski«, te donosi do javnoga znanja, da, pošto njegov sin Vladislav izjavi, da će biti vjeran *»gospodaru velikomu«* i njemu, ocu svomu, i skladan s bratom svojim Vlatkom, da ga prima *»milostivo i pravo i dobrovoljno za pravoga i za ljubimoga sina«*; te ako oba sina, Vladislav i Vlatko, ustraju u posluhu prema njemu, svome ocu, tada im on obriče vjerom i riječju svojom, da će im još za života *»raspraviti i razrediti pravo na poli gospodarstvo, vlasteli, sluge, komoru, gradove, svake vrste ljudi, carine, prihodišta, da držita i imata svaki svoju pravu polovinu dobriem načinom, znajući svaki svoju pravu polovinu, zajedno da služita oba jedino i mirno gospodaru velikomu: ako li im se nešto ne bi sljubilo biti zajedno, tada da potegne vsaki njih za svoju polovinu«*; ako li bi pak koji od njih »izišao mu iz volje i iz posluha«, *»tada da ne ima diela«*; ako bi mu se pak oba iznevjerila, tada mu ostaje prosto dati svoju zemlju, *»komu gode a na službu i na vjernost gospodara velikoga«*.[134]

Iz te Hercegove isprave, koja je izdata 10 godina prije negoli je Bosna pala pod Osmanlije, očito izbija žalosna istina, da su *sami velikaši utirali put tuđincu osvajaču u nesretne naše zemlje*, i da su velmože tih zemalja bili toliko slijepi, da nisu, ni poslije pada Carigrada (1453.), ni kad su im Osmanlije pregazili granice, vidjeli, u koliku propast srljaju. *Eto, žalosni Herceg Stjepan znalice se i ho-*

tice od samog inada prometnuo u pravoga pravcatoga sultanova vazala! Za tu su povelju i njezin sadržaj sigurno odmah doznali dubrovački poslanici Ranjina i Bobalić, koji su bili kod Hercega, da ga sklone na mir s republikom, pa ih nije moglo iznenaditi, kad im je na kraju Herceg izjavio, da *mira s republikom on sklopiti ne može, ako prije ne dobije za to privolu Visoke Porte*, a dotle se ne smije uspostaviti trgovački promet s njegovom zemljom. Ipak su poslanici nastavili svoje napore, ne bi li ga nagovorili na mir, a da ne traži unaprijed za to sultanovu privolu, pa su mu za tu svrhu znatno popustili od prvo predloženih uvjeta, ukoliko se je ticalo naknade ratnih troškova i odštete za nanešene štete. Konačno su mu prepustili, ako ne pristaje, da ta pitanja riješi papinski legat, neka ih riješi sam prema vlastitoj uviđavnosti.[135]

Herceg se je licemjerno pretvarao, kao da ga razlozi Ranjine i Bobalića uvjeravaju o ispravnosti njihova stanovišta, ali se je ipak sveudilj nećkao, te je naumice odgađao konačni odgovor, a izmišljao svakojake razloge, »nerazborite i nečasne, na koje republika već iz obzira prema ugarskoj kruni ne bi smjela pristati«, kako je naglašeno u naputku poslaniku, kojeg su slali 16. kolovoza kralju Vladislavu u Budim.[136]

U toj su se nevolji Dubrovčani obratili hercežici Jeleni i Vladislavu, neka ulože svoj utjecaj kod Hercega; ali ih i ta nada iznevjeri. Tako su postali bogatiji za jedno veliko razočaranje. Ni majka ni sin se nisu više sjećali dobročinstva, ko-

jima ih je republika zadužila u dugotrajnom prošlom ratu; ne samo to, nego su oni sad branili Hercega i zakonitost njegovih zahtjeva.[137] Pa kad nije ni to pomoglo, *republika se odluči za drugo, kod amoralnih ljudi uvijek vrlo uspješno sredstvo: mito.* U Dubrovniku se je dobro znalo, da u Hercegovu dvoru dvojica njegovih savjetnika vedre i oblače, a to bijahu prije spominjani *gost Radin* i *Radovan Vardić.* Oni ne samo da su uživali najveći ugled kod Hercega, već bijahu njegovi punomoćnici, te su u njegovo ime vodili i pregovore s dubrovačkim poslanicima. Nije bilo teško Ranjini i Bobaliću uvjeriti se, kako bi u tim pregovorima zlato moglo djelovati uspješnije od najrazboritijeg razloga, pa *su stoga obećali gostu Radinu 400 dukata, ako njegovim nagovorom Herceg pristane na mir, kako su oni predlagali, a Radovanu 100.*[138]

V

HERCEG STJEPAN SKLAPA MIR S DUBROVNIKOM

U to doba bijaše se popeo na hrvatsko-ugarsko prijestolje Ladislav Posthumus, koga je oslobodio iz ruku cara Fridrika njegov ujak, knez Ulrik Celjski. Za njegovu krunidbu Dubrovčani opremiše (16. siječnja 1454.) poslanika Stjepana Radolina, koji je imao nalog da zamoli kralja, neka bi posredovao kod Hercega za mir, ako se ne bi mogli sami nagoditi s njime. Kralj je pisao Hercegu istom 22. svibnja, opominjući ga, da prestane dodijavati Dubrovniku, kojemu je i onako nanio dosta štete, te mu preporučio, neka se ozbiljno pomiri s republikom, koju je on odlučio svojski braniti.[189]

Ali mir je bio sklopljen i potpisan prije negoli je stiglo Hercegu to kraljevo pismo. Gost Radin je čeznuo za obećanim mu zlatnim dukatima, pa je toliko uzradio kod Hercega, da je ovaj, koncem veljače, sam poručio u Dubrovnik, da je sklon pomirbi. Republika je za tu svrhu 6. ožujka 1454. opunovlastila *Marija Rastića, Župana Bunića* i *Andruška Bobalića,* koji su ga zatekli u Novom. Herceg je doduše i sad pokušao postavljati neobične

zahjeve, ali je postupno popuštao, dok se nije 10. travnja složio nacrt *ugovora mira.*[140]

U tom ugovoru Herceg i njegovi sinovi, Vladislav i Vlatko, potvrđuju sve povelje i zapise, što su dotle postojali između republike i njihovih predaka. Nadalje uglavljuju, »da vsako ubijstvo človeče ili prolitje krvi, koja su u ovaj rat učinjena, i u vsako rane i ubijenja i zle rieči i hotjenja zla, koja su bila medju nami i vlasteli Dubrovačciemi, kako se uzdrži, i medju ljudmi gospoctva mi i ljudmi vlastej dubrovačcijeh, i vse pliene i štete, što je učinila jedna strana drugoj od početa radi do trojbe, koje je gospoctvo mi učinilo s knezom i vlasteli dubrovačciemi, kako se uzdrži u zapisih jedne strane i druge, oboj obljubismo, toj medju sobom jednosrdno i dobrovoljno primismo i blagoslovismo, i takoj velimo i zapoviedamo, da nitko ne može ni smije uspomenuti ni iskati krvi ni ine osvete ni vražde ni u jedno vrieme, dokla sviet stoji« i t. d.; a glede trgovaca napose ustanovljuju, »da hode slobodno preko rusaga i po rusagu gospodstva mi sa vsacijem trgom, plaćaje prave carine, koje su prvo plaćali za vremen naših roditelj i za mene do rati«; dapače, i u slučaju rata, Herceg i sinovi izjavljuju, »da ne će posegnuti na njih trgovce, ni na njih imanje, ni na ine njih ljudi, koji bi se našli u rusagu i oblasti našoj, ili kojim bi se zgodilo preko rusaga našega minuti ... dokle godj bi se ispratili i sredili sa vsijem blagom njih iz zemlje gospoctva mi u Dubrovnik, i inudje kude bi komu volja poći, da im ne bude ni jedna zavrtica ni zabava ni odnetja blaga njih.«

Za sve to Herceg i njegovi sinovi, Vladislav i Vlatko, zakleše se »na svetom evandjelju božjem i na časnom životvorećem krstu«, da za sve vjekove »na manje ne ima priti ni se potvoriti, ni za jednu stvar na zemlji, ni za strah ni za blago, ni za nijednoga gospodina, ni za nijednoga inoga čoveka volju, izloživ velikoga gospodara gospodina cara turskoga Mehmet-bega«, a kad bi mu i on zapovjedio da navali ratom, da toga ne će učiniti, »ne pripovidjevši im knezu i vlastelom dubrovačcijem prvo togaj po mojih poklisarih.«[141]

Tu su ispravu donijeli u Dubrovnik Hercegovi poslanici: gost Radin, Grubko Dvorski i Ruđer Djak. Gostu Radinu se je izbrojila ugovorena nagrada i udijelilo mu se sve, što je povrh toga zatražio. Između ostaloga mogao je doći i stanovati u Dubrovniku, a za boravak trebalo mu je prirediti kuću »bez ijedne plate najma«; republika ga je za njegova boravka imala pomagati »spenzom«, i »da ne bude usilovan od nikogar iziti iz vjere, koju vjeruje, razi ako bi njemu ugodno bilo«.[142]

Kad se mir proglasio u Dubrovniku, republika je njegov sadržaj priopćila Papi, kralju Vladislavu, kralju aragonskom i bosanskom; a i Herceg je za istu svrhu odaslao u Ugarsku i Bosnu poslanike, koji su do Splita plovili na dubrovačkom brodu. Ali se ovim ratom, kao što je bjelodano, nije okoristio ni Herceg ni Dubrovčani, niti je po njemu došlo do vjerskog izmirenja u Bosni. *Herceg je ostao pataren i postao osmanlijski vazal*; dapače je prigodom izmirenja sa ženom i starijim sinom Herceg podijelio djedu bosanske crkve i dvanaestorici

njegovih »strojnika« sudačku vlast u privatnim razmiricama, koje bi se ubuduće pojavile u njegovoj obitelji;[143] republika je ispraznila svoje blagajne i izgubila više vrijednih svojih građana, a Papi je bilo onemogućeno nastaviti pokušaje u Hercegovini, da se otpali rodovi povrate u krilo katoličke crkve. *Jedini, koji se je bez ikakve žrtve okoristio, bio je Osmanlija. Njegova se je premoć odrazivala i u samom tadanjem herceškom naslovu Stjepana Kosače.*

Ali, Herceg kao da nije doista mogao mirovati. On je prebrzo zaboravio uvjete u ugovoru mira, pa se već 2. studenoga 1454. republika tuži Hunjadiu, da nepošteno postupa protiv njih, da je počeo opet otimati njihovim trgovcima u svojoj zemlji robu i novac, te ga mole, neka posreduje, da ugovorom mira bude opsluživan.[144] Hunjadi doista pisa Hercegu, a Dubrovčani od svoje strane pošalju k njemu Paladina Gundulića, i tako se je izbjeglo novoj raspri. Kronika dubrovačka zabilježi, što je *tom prigodom izjavio gost Radin, obzirom na Hercegovu prevrtljivost: da je mirovni ugovor trebalo urezati u kamen, a nikako ga napisati na papir!*

Da gost Rodin nije pretjerao, dokazuje činjenica, što je Herceg već na početku 1455. opet stao mutiti, pa se Dubrovčani 23. ožujka opet obraćaju kralju Vladislavu molbom, neka skrši njegovu neobuzdanu drskost, jer da im prijeti, *da će im dovesti na vrat Turke, da ih unište,* k tomu još da radi oko saveza s Venecijom i s kraljem aragonskim, kojima neka također kralj piše, pošto im i od one strane prijeti velika opasnost.[145] Istu molbu

ponavljaju u predstavci 24. travnja, u kojoj optužuju Hercega poradi »*nepodnosive drskosti njegove, ističe se samo zločinstvima i ohološću, na ništa drugo ne misli, ništa on u svome mozgu ne prevrće, ništa drugo ne snuje, nego kako će ih prijevarom nadmudriti, kako će odvesti iz njihovih mjesta plijen, i kako bi ih zasuo svakojakim nevoljama*«.[146]

Ali dijete Vladislav sad nije imao kada odazvati se molbama republike Sv. Vlaha; a da se je i odazvao, mogao je samo zaprijetiti Hercegu, koji bi se na takve prijetnje bio srdačno nasmijao. Njemu je iz iskustva bilo poznato, koliko se treba bojati prijetnja budimskoga dvora, a k tomu, on je sad u tom dvoru imao za saveznika njemu slična velikaša, prvoga Vladislavova doglavnika, koji bijaše moćniji od samoga kralja. To je bio knez *Ulrik Celjski*, u mnogom veoma darovit čovjek, ali *razuzdan koliko i njegov prijatelj Herceg Stjepan, ako ne bijaše još i gori*. Bilo je naime poznato, da se je on rastavio sa svojom lijepom i kreposnom ženom Katarinom, da može sablažnjivo živjeti s nekom Bečankom, kojoj je dao smaknuti muža u jednoj šumi, samo da mu ne bude na putu. Eto, takav čovjek, nasilnik i otimač tuđih imanja, na dvoru je vedrio i oblačio, i baš je početkom god. 1455. slavio slavlje nad svim svojim takmacima, jer kralj ne bijaše nego lutka u njegovim rukama. Stoga su sve tužbe, što su odsele pa do prijeke smrti Celjskoga (9. studenoga 1456.) Dubrovčani slali u Budim, ostale bez svakog učinka,

dapače kralj nije smatrao vrijednim niti da na njih odgovori.[147]

Takvo žalosno stanje potrajalo je, na sreću bez osobitih posljedica, do god. 1458., kad je napokon i Herceg Stjepan progledao, te je mogao omjeriti groznu *propast, do koje je doveo zemlju svojim slijepim šurovanjem s Osmanlijama, zatiranjem susjeda i mržnjom na svoga zeta, bosanskoga kralja.* Sad je tek uviđao, da je *sve išlo samo u prilog Osmanlijama, i da su oni već u stanju da s čitavim Balkanom podjarme i njegovu iznemoglu zemlju.* Carigrad je bio već god. 1453. pao, Ostrovica god. 1454., južni dio Srbije god. 1455., dočim se je Biograd još jedva nekako držao. Despot Đorđe, kojemu je sultan poslije osvojenja Carigrada poslao iz plijena na dar nekoliko svetih posuda i crkvenog ruha, u znak sretno završene vojne,[148] morao je slijedeće godine bježati iz zemlje, u koju se je odmah i povratio zaslugom Hunjadia. Malo je poslije toga, 24. prosinca, umro,[149] a zemlja mu je, komad po komad, dospjela u sklop turske carevine. Povrh svega Herceg je doživio i to, da se je u samoj njegovoj zemlji banio turski namjesnik, kojemu je car Mehmed slao naredbe, u kojima ga nazivlje »od Hercegove zemlje sandžakbegom i novskim kadijom«.[150] Sve to, pa utjecaj poslanika pape Kaliksta III., koji se je pod konac 1457. desio kod Hercega, moglo je djelovati, da se on konačno primiri.

Sad nije nitko mogao prepoznati u Hercegu staroga Stjepana Kosaču. Od zakletoga neprijatelja republike Sv. Vlaha prometnuo se on u skrbnog

prijatelja. Već početkom god. 1458. javlja on Dubrovčanima, za njihovo ravnanje, da je dobio od Turaka nalog, da ima zaustavljati njihove trgovce, da im ne smije dopuštati prijelaza preko svoje zemlje, pa im savjetuje, da bi dobro učinili, kad bi poslali Visokoj Porti svoje poslanike, naravski, s darovima. U isto se je doba počeo dogovarati za mir s kraljem bosanskim.[151] Sve je to silno obradovalo republiku. Pogotovu ih je obradovalo, kako zabilježi kroničar Gondola, kad su prispjeli u Dubrovnik Hercegovi poslanici: gost Radin, Pavao Marković i Radić Upravda, koji su donijeli Vijeću dar, prvi njegov dar u dvadeset godina susjedstva, a sastojao se od plemenite divljači: nekoliko jelena i vepara, što su oni rasjekli i razdijelili među plemićke obitelji. Ne znajući pak, kako da mu se oduže na prijateljskom iskazu, pozvaše ga da pohodi njihov grad. Herceg kao da je jedva to dočekao; *dođe u Dubrovnik, obuče patricijsku haljinu i učestvova u Vijeću, kad se je birao novi knez.* Uz ostale plemiće i on dade svoj glas za Frana Sorkočevića, svoga prijatelja, koji bi izabran. Kako je pak tom zgodom doveo sobom svoga najmlađega sina *Stjepana*, ostavi ga kod Andrije Sorkočevića, da se uzgaja zajedno s ostalom plemićkom djecom.[152]

Herceg, opojen prijaznošću Dubrovčana, zaletio se malo kasnije predaleko i zapeo u glavu, da ga kod novog izbora oni izaberu za svoga kneza. Za tu je svrhu stao oblijetati pojedine plemiće, kako bi svoj izbor bolje osigurao. Naravski, kad se je preporučivao pojedincima, svaki mu je obećao svoj glas,

ali kad je nadošao dan izbora, izabrali su drugoga. Vele, da je tom prigodom rekao o građanima plemenite republike: *»Bog vam dao svako dobro, dok ste svaki napose, ali, kad ste na okupu, neka vas sve skupa vrag odnese.«*[153]

Oko ovog doba Herceg se sprijateljio i s milanskim vojvodom Franjom Sforza. To je slijedilo, kako sam pripovijeda[154], god. 1458., nakon što mu se je povratio iz Venecije mlađi mu sin Vlatko, koji bijaše otišao onamo po poslu. Vlatko se u Mlecima upoznao i sprijateljio s Galeazzom Sforza, sinom vladajućeg vojvode Franje. Kad je Vlatko o tom pripovijedao ocu, poželi i on da se približi vojvodi, i za tu svrhu pošalje u Milan plemića Đuru Vinovića. Ovaj se povrati iz Milana s pozdravom od strane vojvodine i s krasnim darovima za staroga Hercega. Na tu prijaznost uzvrati Stjepan također darom, što ga posla vojvodi po Jurju Ratkoviću, Jurju Cemeroviću i svome tajniku Nikoli. Ovi su prispjeli u Milan 9. studenoga 1458. i zadržali se kod vojvode do 24. i. mj.[155]

Međutim su nastali u Hercegovoj obitelji nekoji događaji i promjene, poradi kojih je red da se povratimo u godinu 1453.

VI

NOVI ZAPLETAJI U OBITELJI HERCEGA STJEPANA

Kad se je Herceg izmirio sa ženom Jelenom i sinom Vladislavom, on je sinu ustupio u potpuno vlasništvo nekoje gradove i time ga sasvim odcijepio od obitelji. Koji je tomu bio povod, ne zna se; ali nije nemoguće, da je to bilo djelo Fiorentinke, o kojoj nemamo dokaza, da ju je nakon povratka zakonite žene Herceg otpravio. Ovo je to vjerojatnije, što je Jelena preminula odmah slijedeće godine 1454.,[156] pa je Herceg, postavši udovac, mogao slobodnije nastaviti svoj razuzdani život. Treba napomenuti, da je *Jelena* bila *druga Stjepanova žena, od koje nije imao poroda,*[157] a mi smo je spominjali kao majku Vladislavovu, da ne bude smetnje, dokle se na pravom mjestu ne osvijetle prilike u Hercegovoj obitelji. *Prva njegova žena,* po složnom svjedočanstvu pisaca, bila je *Ana Kantakuzena,* od koje je imao: *Vladislava, Katarinu,* već spomenutu kraljicu bosansku, *Vlatka* i *Mariju,* udatu za *Ivana Crnojevića,* gospodara Crne Gore. Ana Kantakuzena valja da je umrla prije god. 1438., budući da isprave iz te godine već spominju Stjepanovu ženu Jelenu.[158] S ovom je Her-

ceg živio do god. 1454., ali djece od nje nije imao. Stoga je Hercegovu sinu *Stjepanu*, kojega je, vidjesmo, kao dječaka otac poveo u Dubrovnik da se odgaja s plemićkom djecom, mogla biti mati samo *Fiorentinka*, za koju znamo, da je ostala kod Hercega uza svu protivnost zakonite žene Jelene. Stjepan valja da se je rodio 1451. ili 1452.

Kad je Herceg obudovio, makar je kod njega jednako boravila ljubavnica Fiorentinka, čini se, da je zaprosio ruku hrvatske banice Hedvige, udove bana Petra Talovca, koji je umro god. 1453. Ali Hedvigi sigurno ponos nije dopustio da pođe za Hercega, dok je imao kod sebe Fiorentinku. S ovom je živio sve do god. 1459., kad mu je rodila drugoga sina i u porođaju umrla.[159] Herceg je poslao već spomenutoga Upravdu, da priopći republici, da je dobio sina. Nato republika pošalje *Marina Gundulića*, da se poraduje za novoga sina i da se žaluje poradi smrti *Fiorentinke*, koja je dakle bila *treća Hercegova žena*, pred patarenima zakonita.

Herceg kao da nije mogao živjeti kao samac, te se opet obazre za ženom. Nije se usudio zaprositi ruku koje susjedne velikašice, već se zadovolji, da pošalje nekoga u potragu za četvrtom ženom i da mu je dovede. Toj četvrtoj ženi kroničar znade samo za krsno ime: *Cecilija*, a da je bolje označi, spominje i njezin nadimak, što su joj valjda odmah prišili Dubrovčani, »*Tudesca*«. Bilo kako mu drago, mudri članovi dubrovačkog Vijeća znali su, da će Cecilija postati zakonita žena Hercegova po patarenskom običaju, pa su

smatrali shodnim da pošalju po nju jednu galiju, ne znamo, da li u Senj ili u Trst. Dapače, kad se je galija s nevjestom pomolila na vidik Dubrovnika, odvezlo joj se u susret pet poklisara, koji su buduću novu hercežicu pozvali, neka se navrati u njihov grad. Ona se je tomu pozivu odazvala. *Pred gradskim vratima pozdravi je dubrovački knez,* a najodličnije plemkinje ispratiše je do priređenih joj odaja u kneževskom dvoru. Priredila se na trošak republike i sjajna gozba, kod koje su sudjelovali knez i pet plemića, koji su se zatim odvezli s budućom hercežicom u Novi, da zastupaju republiku kod svadbenih svečanosti.[160]

Hercegovi sinovi, Vladislav i Vlatko, oženili su se god. 1455. prije četvrtog očeva braka. *Vladislav* je uzeo neku *Klaru,* o kojoj ne znamo pobliže ništa; a *Vlatko* se vjenčao sa *kćerju napuljskoga raskralja bjegunca Alfonsa.*[161] Dubrovčani su poslali u Barlettu brod po ovu nevjestu, a troškovi su republike dosegli ovom prilikom 10.000 dukata. Nevjestu je pratilo cijelim putem do Novoga nekoliko dubrovačkih plemkinja.[162] Na dvostruku obiteljsku slavu Herceg je po osobitim poslanicima pozvao Dubrovčane, koji su se pozivu odazvali, dapače određeni za to plemići poveli su sobom i glazbare, a darovi, što su ih nosili za nevjeste, predstavljali su vrijednost od 4.000 perpera.[163] Te su darove poslanici imali uručiti nevjestama odmah prvi dan, i to kod stola.

Vladislav je od Klare dobio sina *Balšu,* dočim se za Vlatka ne može kazati, je li imao djece, kad ni listine ni kroničari o tome ništa ne vele.[164]

VII

POSLJEDNJE GODINE ŽIVOTA HERCEGA STJEPANA

Samo veliki strah i najgrđa slutnja prisiliše Hercega, da se primiri i da bolje pripazi na svoje prilike. Slutnja ga nije prevarila, jer je već god. 1459. padom Smedereva zaprijetila najteža pogibelj čitavu kraljevstvu bosanskom. U ljutoj nevolji bosanski kralj Stjepan Toma nije se mogao nadati spasu, do li od katoličkog Zapada. Držao je pak, da mu je ta pomoć osigurana, ako odvrati od sebe svaku i najmanju sumnju glede pravovjerja. Stoga stade progoniti patarene, koji su imali ili se pokrstili, ili iz Bosne seliti! Mnogi su se odlučili za odlazak. Pokrstilo ih se jedva 2.000, a iselilo ih se k Turcima i u Hercegovinu više od 40.000.[165] Te je bjegunce Herceg rado primao u svoju zemlju. Nije bio tu po srijedi nikakav prkos prema kralju, a još manje prema Svetoj Stolici, već čisto uvjerenje, da u slučaju ako se cvijet plemstva bosanskoga iseli i ne našavši nigdje drugdje skloništa prijeđe k Osmanlijama, a provala Osmanlija bila je neminovna, zaista ne će biti više nikoga, tko bi izvukao mač iz korica na obranu opustjele Bosne

i odolio osvetiti prognane braće. Na tu misao ovlašćuje činjenica, što se Herceg nije obzirao na opomene pape Pija II., koji ga je preko poslanika nastojao odvratiti od štićenja patarena,[166] premda se je mogao lako domisliti, koliko bi mu taj neposluh mogao u stanovitom slučaju naškoditi. On je dakle volio zadužiti prognanike zahvalnošću, negoli se zanositi na vrlo sumnjivu pomoć nesložnoga Zapada. Dakako, tu je mogla biti po srijedi i mrva stare mržnje na kralja, s kojim nije bio baš u dobrim odnošajima, a to dokazuju stanovite prkosne izjave, koje je god. 1459. učinilo jedno njegovo poslanstvo u Mlecima. Radilo se o gradu *Čavčini*, koji je grad od njega tražio kralj bosanski, pa su *Hercegovi poslanici tada izjavili, da bi njihov gospodar prije ustupio tu tvrđavu Turčinu negoli kralju.*[167]

Kad su Turci zauzeli Smederevo (20. lipnja 1459.) i zatim poplavili čitavu Srbiju, ponovili su s jačim snagama provale u hrvatske zemlje, a među prvima u Hercegovu zemlju te je svu nemilo opljačkali do Popova i Trebinja. Herceg je zamolio po poslaniku Radiću Ostojića pomoć od Dubrovčana. Ali otkud da mu oni pošalju vojske, kad je nisu imali dovoljno ni za svoju potrebu! Ipak u čemu su mogli, u tom su mu i pomogli; dopustili su mu da iznese iz Dubrovnika oružja, koliko mu treba, a bjegunce iz Popova i Trebinja primili su na svoj teritorij. *Tom se je prilikom doselilo iz Trebinja u Dubrovnik pet hrvatskih porodica, i to: Ljubišići, Medišinovići, Dabišinovići, Rudivovići i Dobroševići.*[168]

Nesretni slučaj, što se je Herceg u malom razmaku vremena zavadio sa svojim zetom, bosanskim kraljem, poradi Čavčine, i što je kraljev sin (od Vojače) *Stjepan Tomašević,* kad je palo Smederevo, bio pušten od Turaka na slobodu, te što su poslije toga Turci oplijenili Hercegovu zemlju, dao je povoda sumnji, da je sam kralj bosanski poslao Turke protiv svoga tasta. O tom je bio uvjeren ne samo Herceg, već i novi hrvatsko-ugarski kralj Matija Korvin, pa i sama rimska Stolica. Papa Pijo II. pisao je dapače, 18. siječnja 1460., svome legatu za Bosnu, hvarskom biskupu Tomi, da je s velikom žalošću čuo, kako je kralj bosanski Stjepan Toma razbio mir s Hercegom Stjepanom i protiv njega se sjedinio s Turcima, pa mu nalaže, neka tu stvar dobro istraži, pa pronađe li, da je taj glas istinit, neka prokune kralja i svu Bosnu.[169] Lako je pojmiti, kako se je dojmila kralja Stjepana Tome tako strašna osuda. On se požuri da pošalje u Rim poslanstvo, koje će uvjeriti Papu o njegovoj nedužnosti glede šurovanja s Turcima i najbolje dokazati njegovu pravovjernost time, što on nije prestao progoniti patarene.[170] Papa se je konačno uvjerio, da je kralj nedužan, ali se nije mogao o tom uvjeriti i Herceg Stjepan, pa je njihova svađa potrajala sve do smrti Stjepana Tome.

Herceg valja da se je sad nalazio u očajnom položaju. On je mjeseca veljače 1460. otpremio u Mletke poslanike, koji su odnijeli Vijeću njegovu poruku, u kojoj moli, da mu odstupe koji grad na kakvom otoku; akoli ne mogu odstupiti grada, neka mu odstupe makar čitav otok, bio to Hvar ili Brač,

ili koji drugi, kako pronađu zgodnije, da budu osigurani on, Herceg, njegova djeca i njegovi podanici. Akoli mu pak ne bi mogli odstupiti ni grada ni otoka, neka mu ga prodadu za pristojnu cijenu, kako Vijeće odluči. Mlečani, dakako, nisu pristali ni na jedan od tih prijedloga, već su mu dopustili, neka se u slučaju teške nevolje zakloni na Hvaru.[171] Poslanici su nadalje zamolili Mlečane, da pošalju koga k turskom caru, da ga zamoli, neka ne obori na Hercega svu svoju silu, kad mu ni u čem nije ni kriv ni dužan. Mlečani mu odgovoriše, da će se zauzeti za Hercega kod Porte, kad prigodno otprave onamo koje poslanstvo, ali mu preporučiše, da se čim prije izmiri s bosanskim kraljem, a za tu će svrhu oni rado posredovati. Tu su istu preporuku ponovili i kralju Stjepanu Tomi, kad im je malo iza toga, po ninskom biskupu, ponudio čitavo svoje kraljevstvo u zamjenu za koji grad, gdje bi se on i njegova obitelj mogli zakloniti.[172]

Ove iste godine *Turci opet provališe u Hercegovinu i nemilo je opljačkaše.* Kako je Herceg očekivao njihovu provalu, zamolio je kralja Matiju Korvina, da mu pomogne, ali se kralj izgovori vojnom u Češkoj. Nego ipak naloži banu Pavlu, koji je držao Klis, da na čelu svoje vojske pomogne Hercegu. Kako pak ban Pavao nije raspolagao dovoljnim četama, zaiska od Hercega novaca, da mu prikupi ljudi. Herceg mu pošalje 3.000 dukata, što bijaše banu premalo, te on primi novac, ali ostavi Hercega na cjedilu, pa je ovaj bio prisiljen sklopiti s Turcima mir. Taj je mir bio vrlo nepovoljan, jer im je morao prepustiti čitav plijen, i k tomu još

izbrojiti 40.000 dukata.[173] Pošto je pak Herceg smatrao, da ga je ban Pavao izdao, odluči zavojštiti na njega, i zatraži pomoći u Mlečana, znajući da im već dugo Klis leži na srcu. To najbolje rasvjetljuje i ćud i značaj Hercegov, koji u sudbonosnim prilikama misli na osobnu osvetu! Ali su mu ovaj puta Mlečani odlučno odbili molbu, bilo što su ga smatrali preslabim da banu nahudi, bilo što je kod njih interes opće europske stvari prevladao njihove teritorijalne težnje. Mlečani su mu dodali savjet, neka se uoči velike opasnosti, što njegovoj zemlji prijeti od turske strane, okani ratovanja.[174] A ta se opasnost pojačala, kad se je, uz razdor što je postojao između kralja i Hercega, god. 1461. javila i u kraljevoj i u Hercegovoj obitelji grdna nesloga i svađa. Na jednoj strani u kraljevoj obitelji bijaše toliki razdor, da je dao povoda suvremenicima i još više potonjim ljetopiscima za najcrnja sumnjičenja, te jedna kronika iz 18. stoljeća zapisa, da »zadaviše u Bilaju Stjepan vlastiti sin, i Radivoj brat rođeni, Tomaša kralja bosanskoga«,[175] dok se je na drugoj protiv Hercega pobunio njegov stariji sin Vladislav, pa mu mletačko Vijeće izrazuje poradi toga svoju žalost, ali izriče i nadu, da će se sve brzo izravnati.[176]

Kralja Stjepana Tomu naslijedi spomenuti njegov sin, *Stjepan Tomašević*, posljednji kralj bosanski. U strašnim je prilikama primio on državnu baštinu. Sa sjevera je vrebao kralj Matija Korvin, koji mu nije mogao zaboraviti, što je kao jednogodišnji despot već propale Srbije izgubio Smederevo; sa zapada hrvatski ban Pavao Sperančić,

dok je s istoka sultan Mehmed II. čekao na zgodan čas, kad će i Bosnu pretvoriti u svoj pašaluk. Ipak se novi kralj zauze, ne bi li se sredile najprije unutarnje prilike, da se u kraljevstvu povrati najprije mir i sigurnost. Stoga u prvom redu ponudi mir Hercegu Stjepanu. Da ga na to prigne, prizna svoju maćehu, kraljicu udovu *Katarinu*, hercegovu kćer, za majku, jer se s njom za živa oca nije najbolje pazio, i pošalje k Hercegu naročito poslanstvo. Herceg je iz obzira prema svojoj kćeri pristao na mir i odaslao sina Vlatka, da s drugim velmožama bude nazočan kod krunidbe novoga kralja.[177] Krunidbi su prisustvovali i poslanici Pija II., koji je 7. studenoga 1461. proglasio zaštitnikom kraljevstva bosanskoga Sv. Grgura Čudotvorca. Vrijedi istaknuti, da je Stjepan Tomašević bio prvi i posljednji kralj bosanski, koji se je okrunio pristankom Svete Stolice, makar da je među ostalim bosanskim kraljevima i slavni Stipan Tvrtko I., prerano umrli osnivač drugoga hrvatskoga kraljevstva, za cijeloga života bio katolik.

O svome izmirenju izvijestili su Mlečane i kralj i Herceg posebnim poslanstvima. Mlečane je ta vijest obradovala, te su obojici preporučili, neka ustraju u miru, a preporučili su ih i papinskom poslaniku, koji se je desio u Mlecima, neka im Sveta Stolica svojski pomogne u preteškoj borbi, što ih čeka s Osmanlijama.[178] Tu je preporuku uvažio Pio II., koji je i inače bio sklon kralju, te je 23. ožujka 1462. pisao splitskom nadbiskupu Lovrincu, svome legatu za Bosnu, neka sabire i kri-

žare i novce, da ih pošalje kralju i Hercegu, netom im ustreba za rat s Osmanlijama.[179]

Svađa između Hercega i Vladislava međutim se je zaoštravala. Dubrovčani, koji su tu napetost gledali žalosna srca, nalazili su se u nemilom škripcu. Poradi staroga Hercega, da se ne ljuti, nisu smjeli otvoreno prijateljevati s Vladislavom, a s druge strane nisu mogli ni Hercegu baš svaku odobriti. Tako, kad je koncem g. 1461. imala doći u Dubrovnik Vladislavova žena sa sinom Balšom, Vijeće joj je u svoj tajnosti poslalo jednu brodicu i tom prigodom darovalo njoj 200, a sinu joj Balši 100 perpera. Nije se pak ni znalo, što je dalo povoda takvoj svađi između oca i sina. Može se nagađati, da se je porodila stoga, što kod diobe nije Herceg dao Vladislavu pravi njegov dio, kako mu je obrekao.[180] Herceg je naime god. 1462. preko poslanika tužio Vladislava u Veneciji, da se je poradi svoga dijela utekao turskom caru i obećao Porti 100.000 dukata, ako mu izruči donje krajeve, što ih drži otac; te da se je još pohvalio, da će mu taj novac posuditi Mlečani i Dubrovčani. Toj je izmišljotini Herceg dodao i drugu krupniju, s očitom namjerom, da još više ocrni pred Vijećem sina, a sebe da opere. Poručio je naime, da su Turci dali Vladislavu silnu vojsku, da navali na oca. To da bi Vladislav bio i izvršio, da se nije primicala Bosni vojska kralja Matije, pa se Turci nisu usudili navaliti, već su mu naložili, da sinu Vladislavu imade predati polovicu svoje zemlje. Malo poslije toga da je došao k njemu turski poslanik, koji je zahtijevao, ili da izruči 100.000 dukata, ili da preda

tri grada — *Klobuk* i *Miševac*, pri međi dubrovačkoj, te *Čačvinu* — da budu u susjedstvu posjeda Sv. Marka.[181] Ali da bi on, Herceg, volio poginuti, negoli pristati na taj ustup, pa stoga neka mu Vijeće priskoči u pomoć, jer su mu Turci za vratom. Te su optužbe bile i drske i teške. Doduše, Hercegu nije uspjelo uvjeriti Mlečane o Vladislavovoj krivnji, ali je ipak postigao od njih to, da su mu, obzirom na opisanu opasnost i neslomljivu privrženost republici Sv. Marka, izručili veći dio zaire, što su imali po dalmatinskim gradovima.[182]

Nije se Herceg dugo održao u miru ni s bosanskim kraljem. Mletački poslanik u Budimu javlja 15. siječnja 1463., da se kralj Matija svojski zauzima, da povrati među njima mir; Mlečani pak 11. veljače preporučuju Hercegu, da se sporazumi s kraljem, da »zajedničkim silama uzmognu odoljeti zajedničkom dušmanimu«, a to isto poručuju malo kasnije i bosanskom kralju i Hercegu. Je li pak to nagovaranje imalo kakva uspjeha, nema dokaza, premda su se početkom ožujka sastali u Veneciji kraljevi i Hercegovi poslanici, na putu u Rim, da jave o velikoj pogibelji, što prijeti Bosni i Hercegovoj zemlji.[183]

Eto, u takvim je prilikama očekivala Bosna silnu tursku vojnu god. 1463. Poslije osvojenja Srbije (1459.) bio je Mehmed II. zauzeo Peloponez (1460.), a odmah zatim Trapezunt (1461.), te je slijedeće godine, 1462., završio vlašku i mitilensku vojnu. Sad je bio red na Bosni. Kralj je za to znao još na izmaku zime, kako izvješćuje u Veneciji njegov poslanik 28. veljače 1463.,[184] ali se nije nikako

mogao spremiti na odpor. Pomoć nije niotkuda dolazila, a da je baš i došla, ne bi bila ni od kakve koristi, kad očajni kraljev vapaj u vlastitoj mu zemlji nije naišao na nikakav odziv. Bosna, veli povjesničar Rački, bila je teško bolesna. Leglo toj bolesti bijaše ponajglavnije u vjerskoj i ćudorednoj razvraćenosti, štono se u njezinom tijelu zalegla prije više stoljeća, te ga je postupno do kraja rastrovala. Vjerske razmirice bile su se izrodile u strasti, koje su se pak toliko raspalile, da su se, još za vlade Stjepana Tome, mnogi patareni pridružili Turcima, koje su pozivali u pomoć protiv svoje inovjerske braće.[165]

Takva eto bijaše slika bosanskoga kraljevstva, kad je, na proljeće g. 1463., car Mehmed II. poveo na nju iz Drinopolja vojsku od 150.000 ljudi, naviklih na rat i naučenih vojničkoj stezi. Kroz nekoliko dana čitavo je kraljevstvo, osim Hercegovine, dospjelo pod Osmanlije: do 70 gradova i tvrđava predalo se na milost i nemilost, silnom tuđincu. Golema povorka od 100.000 ljudi bi odvedena u roblje, 30.000 bosanskih mladića ode u janjičare, dok je nesretni kralj Stjepan Tomašević više dana vukao teške okove, dokle mu Šeik Ali Bestami nije odrubio glavu (ili, kako nekoji tvrde, živa ga dao sadrijeti).[166] Doista, u povijesti europskih naroda teško je naći primjera, da bi se koja zemlja jadnije predala tuđincu u ruke negoli se predala Bosna ponosna: bez otpora, bez okršaja, bez mejdana junačkoga!

Kad je sva Bosna pala pod njegovu vlast, krene sultan prema Hercegovini i zaprijeti Dubrovniku.

Istom tada, uoči krajnje opasnosti, izmiri se Herceg s Vladislavom. To je stalo velikih napora obje republike: Veneciju, a pogotovu Dubrovnik. Poslanik mletački, koji je imao posredovati, imao je u svom naputku zapisane i ove riječi: »Ne smiješ propustiti, a da ne pokušaš, ako je ikako moguće, svako sredstvo, da se povrati među njima mir i sloga«,[187] dok je u istom poslu boravio kod Vladislava poslanik dubrovački *Bartol Gučić.*[188] Herceg se konačno izmiri sa sinom, ali se s kraljem nije htio pomiriti, te je u ovako sudbonosnom času ostavio na cjedilu i kralja i nesretnu svoju kćer kraljicu Katarinu, pa se je ograničio *da spremi obranu svojih vlastitih gradova. Dubrovčani i junak Skenderbeg bili su njegovi saveznici.*[189]

Dok je Herceg sa svojim sinovima oružao čete i utvrđivao gradove, *dotle su se Dubrovčani spremali na obranu*, ako bi po nesreći Osmanlije stigle do njihova grada. Sad im se nije trebalo obzirati, hoće li ne će li biti pravo kralju bosanskomu, kako im se je u svoje doba protivio kralj Stjepan, ako razviju nad svojim gradom zastavu hrvatsko-ugarskoga kralja. Oni su malo prije ovoga rata dobili od kralja Matije Korvina zastavu, koju je plemstvo dubrovačko s velikim slavljem iz Gruža unijelo u grad i razvilo nad »Pilama«.[190] Oni su to učinili to spremnije, što su do njih bili doprli glasovi, da je kralj Matija naumice pustio Osmanlije, da ovako obladaju Bosnom, da je kasnije, on sam oslobodi iz njihovih ruku i utjelovi svojoj državi, kao zemlju, koja mu pravno pripada kao vladaru Hrvatske.[191] Stoga, uz javne molitve, što

ih je Vijeće tada naredilo, otpraviše i u Mletke i u Ugarsku poslanike, te se po jednoj vijesti čini, da im je kralj odmah poslao u pomoć nešto vojske.[192] Međutim su srazili sa zemljom sve što je stajalo u predgrađima, posjekli su sva stabla, otrovali zdence, porušili i same crkve izvan gradskih bedema, da Osmanlija ne nađe nigdje zaklona, pa su tim kamenjem podigli nove kule i opasali se još jednim zidom, dok su istodobno izdubli nove jame.[193] Gradska se je posada pomnožila s 2000 hrabrih veteranaca, koje je predvodio Spirito d' Altamura.[194]

Sultan Mehmed II., ili, kako nekoji tvrde, njegov vojvoda Omer, naiđe u Hercegovini na junački otpor. Kršna zemlja, njezine gole planine, pa tvrdi gradovi na strmim hridinama zadavali su turskim konjanicima, od kojih se poglavito sastojala turska vojska, trista jada. K tomu su ih uznemirivale neprestance hajdučke čete, štono su se skrivale po gudurama, dočikajući ih u najgrđim klancima. Turci su ipak osvojili nekoje gradove, a kad dospješe do Blagaja, stali su ga podsjedati, misleći, da se je u njem zatvorio Herceg. *Blagaj su branili mnogobrojni patareni,* premda Hercega u gradu ne bijaše, budući da se on za vremena sklonio u Neretvu,[195] pa su junački odbijali turske juriše, dočim su hajduci iz gore često a nenadano navaljivali na turski tabor. To je konačno Turcima dodijalo, te su odustali od opsjedanja, i kad su opustošili sve, što je bilo na ravnici, ostavili su Hercegovinu. Time je prestala svaka opasnost i za Dubrovnik.[196] U tim su borbama časno poginula posljednja

dva Pavlovića, Petar i Nikola, te je s njima izumrlo njihovo koljeno.[197]

Provala Osmanlija u Hercegovinu i njihov uzmak slijedili su po prilici od polovine lipnja do polovine srpnja, budući da je već 18. srpnja započeo veliki rat za oslobođenje kraljevstva. Kralj Matija Korvin, jerbo je smatrao Bosnu dijelom svoje države, odlučio se na veliku vojnu odmah poslije njezine propasti. Hercegovci su oduševljeno pozdravili njegovu odluku. Kad su sretno odbili Turke ispod Blagaja, predvođeni od Hercegova sina Vladislava, stadoše s juga navaljivati na tvrđave, koje su držali Turci, dočim je kralj Matija napredovao sa sjevera prema Jajcu. *Vladislav je 18. srpnja osvojivši Ljubuški, a malo zatim i Ključ na Neretvi,*[198] *neprestano napredujući prema sjeveru, da se sastane s kraljevom vojskom, kojoj se je predavao jedan grad za drugim.* Vladislavove su čete vojevale pod zastavama Sv. Marka, koje im je, uz 40 vojnika, poslao splitski knez. To je Veneciji bilo neugodno, a kralju Matiji sumnjivo, pa stoga republika preporuči Vladislavu, neka ne razvija tih zastava, osim kad bude osvajao vlastite gradove.[199] Inače, Mlečani su pozorno pratili tok ovoga rata, te su koncem kolovoza poslali u Split Antuna de Priolis s nalogom, da se kod pribjeglih bosanskih velikaša točno izvijesti o turskoj vojsci i o gradovima, što su pali Turcima u ruke, te kako bi se dala Bosna sasvim osloboditi, i pod čijim bi vodstvom stvar lakše uspjela. Iz Splita je Priolis pošao k Hercegu, kojemu je izrazio žalost republike nad pretrpljenom provalom Turaka i zajedno mu česti-

tao na dotle polučenim uspjesima, te ga sokolio, da nastavi osvajanja i svojoj zemlji proširi granice.[200]

Vladislav se je sastao s kraljem Matijom pod Jajcem početkom listopada, a već se je 13. toga mjeseca znalo u Mlecima, da je kralj osvojio taj grad.[201] Kod toga osvajanja valja da su se Hercegovci osobito istakli, kad je sam sultan kazao, da mu Jajce nije preoteo kralj, već Herceg, a još dandanas se zove Hercegovinom mjesto, gdje su bile utaborene kod Jajca Vladislavove čete. Kralj Matija uvrsti Vladislava, za njegove velike zasluge, među ugarske velikaše, a 6. prosinca 1463. izdade povelju, kojom *dariva Vladislavu i njegovu sinu Balši grad Veselu Stražu sa čitavom županom Uskoplje, te grad Prozor sa županom Ramom, jer da je to Vladislav mačem oteo Turcima.*[202]

Dok je trajao rat, držao se je Herceg, kako smo već spomenuli, Primorja; Vladislavova žena sa sinom Balšom, *kraljica* udova *Katarina* i *kraljica Marija,* sada također udova, bile su se zaklonile u *Dubrovnik.* Katarina se je zadržala u Dubrovniku, dok se nije nagodila s republikom za kuće i zemlje, što ih je posjedovao u gradu njezin muž kralj Stjepan Toma. Za koliko se je nagodila, ne znamo; ali znademo, da joj je za te nekretnine republika ponudila godišnjih 500 perpera.[203] Ona je iz Dubrovnika prešla u Italiju i nastanila se u Rimu, u jednoj kući blizu Sv. Marka, neprestano tugujući za svojom djecom *Sigismundom i Katarinom,* jer su dopali turskog ropstva. Tu je ona i umrla 25. listopada 1478. i bila pokopana u crkvi »Ara coeli«.[204]

Kraljica Marija, udova Stjepana Tomaševića, prešla je iz Dubrovnika u Split, gdje je boravila, s nekoliko bosanskih velmoža, još u prosincu 1466. Iz Splita je prešla u Ugarsku, gdje je i umrla.[205]

Poslije oslobođenja Jajca vojna se, poradi zime, prekinula. Kralj se je povratio preko Save, a Vladislav u Hercegovinu, pridržavši u svojoj vlasti gradove, koje je sam osvojio. To starom Hercegu nije išlo u glavu, pa valja da se je opet porodila među njima svađa, dok Mlečani 18. studenoga 1463. savjetuju Hercegu, neka ostavi te gradove Vladislavu. Vojna je i onako samo pretrgnuta, a kad se svrši, onda će se već sve potpuno urediti.[206]

Papa *Pijo II.*, potaknut stradanjem katoličkog stanovništva u Bosni, a osokoljen sretnim uspjesima kralja Matije, izda dana 19. listopada 1463. bulu, kojom pozva kršćanske narode, neka se pridruže svetoj vojni, koju će on sam predvoditi.[207] Za tu svrhu dade opremiti više brodova i sabra nešto vojske. Gradovima i malim knezovima talijanskim nametne novčani namet; ponuka milanskoga vojvodu Sforzu, da osobno u vojni sudjeluje, a burgundskoga vojvodu Karla, da dade vojske i brodova. Papina osnova, kako ju je malo kasnije on sam priopćio budimskomu dvoru, bila je: sjedinjeno brodovlje europskih zemalja otplovit će 5. lipnja 1464. iz Ankone put Carigrada, da pogodi Osmanlije u srce, a kad kralj Matija dobije o tom glas, prijeći će u Bosnu, gdje će mu posao biti olakšan, jer će cvijet osmanlijske vojske biti zabavljen obranom Carigrada.[208] Papinu osnovu, koja se je podudarala s onom iz god. 1444., kad se je

imao spriječiti prijelaz Osmanlijama kod Galipolja, Mlečani su oduševljeno odobrili i odredili, da dužd ima glavom sudjelovati u pohodu na Carigrad; ali ostali vladari i narodi Zapada slabo su se odazvali Papinu pozivu. To ipak nije smelo starca Pija II., da polovicom srpnja sam dođe u Ankonu. Tu je našao znatan broj križara, ali je većina bila slabo opskrbljena. Brodovlja pak još nije bilo. To prisili Papu, da svojim blagoslovom otpusti sve osim onih, koji bijahu opskrbljeni za šest mjeseci.[209]

Dočim se je Zapad vrlo slabo odzivao pozivu Pija II., Osmanlije su udobno sabirali svoju vojsku, a nije ih nimalo glava boljela za kršćansko brodovlje, koje je prema osnovi imalo spustiti sidra pod Carigradom.[210] Oni potpuno opreme 40.000 momaka i početkom lipnja provale ponovno u Bosnu i Hercegovu zemlju. Nasta žarenje i palež po čitavoj zemlji. Kod Jajca se zaustavi glavni dio od 30.000 momaka i stisne grad čvrstom opsadom.[211] U Hercegovinu je krenuo manji odio, ali i taj je pobudio najveću stravu. Sve je stalo bježati prema moru, pogotovu *kad su se neprijateljima pridružili Vlasi, koji su lovili Vladislavove podanike i prodavali ih Osmanlijama.*[212] S ostalim bjeguncima dobježa i cijela Hercegova obitelj.[213]

Tu se je sitna republika Sv. Vlaha izkazala na zamjernoj visini. Dubrovčani su, bez obzira na gnjev Osmanlija, primali bjegunce srdačno i prevozili na svojim brodovima mnoge preko mora i na bližnje otoke, da budu sigurniji. Nisu ispitivali, koji su između njih u posljednjoj Hercegovoj vojni radili njima o glavi. A kad su doznali, da se

Osmanlije primiču njihovim granicama, pošalju Papi u Ankonu *Ivana Palmotića* i *Iliju Bunića,* koji su opisali golemu opasnost, što prijeti njihovu gradu, te kako nemaju dovoljno hrane za dulje opsjedanje, a još manje vojnika za obranu. Papu je to silno ganulo, i on odredi, da odmah put Dubrovnika otplovi njegova tjelesna straža, i da se brže bolje providi hrane, koliko će je biti dovoljno barem za prvo doba opsade. Kako je tad bio u Ankoni s Pijom II. glasoviti kardinal Ivan Carvajal,[214] on se ponudi Papi, neka ga odmah pošalje u Dubrovnik s ono nekoliko brodova, što je bilo spremno u luci Ankone. Svoju ponudu kardinal obrazloži time, da iako malena ta pomoć ne će uplašiti Osmanlije, ipak će se građanstvo osokoliti. Papa naumi i sam poći u Dubrovnik na prvi glas, da su ga Osmanlije počele podsjedati, a međutim neka se pridošle čete ukrcaju odmah, da se brže otplovi. Divni taj starac nije pomišljao, da bi ga njegova starost, bolest, duševni napori i teška razočaranja, mogli prije negoli računa spraviti u grob. Njegovo se stanje naglo pogoršalo, tako da nije mogao izmijeniti ni riječi s mletačkim duždom Kristoforom Moro, koji je 12. kolovoza spustio sidra pod Ankonom sa 12 velikih brodova, što ih bijaše doveo. U posljednjim svojim časovima starac je zaklinjao sabrane oko sebe kardinale, neka nastave njegovo djelo, neka sve brodove, što će još pridoći, sjedine s mletačkima i otprave protiv Osmanlija, a kralju Matiji da pošalju novčanu pomoć od 40.000 dukata.[215]

Dva dana poslije Morova dolaska Pio II. premine, i naslijedi ga Pavao II. Prema želji pokojnoga Pape novac su Matiji Korivnu odmah poslali, ali vojna se osnova raspala sasvim, jer su sabrane čete izjavile, da se smrću Papinom smatraju riješene svake obveze, pa su se razišle.[216]

Vijest o Papinoj smrti prenerazi Dubrovčane, koji su se spremali da ga dostojno dočekaju u svome gradu.[217] Sad im nije preostajalo već da se nagode s Osmanlijama, koji su držali već dio Hercegovine. Za tu svrhu *opremiše u turski tabor*, valjda pod Jajce, *poslanike Paladina Lukarevića* i *Nika Palmotića*. Ovi su ponijeli sultanu dohodak od 1.500 dukata i darove u vrijednosti od 300, a malo zatim su opet poslali 2000 dukata u novcu i 400 u darovima. Sultan je poslanike blago primio i nije zamjerio republici drugo, do li što je širom rastvorila vrata svoga grada bosanskim bjeguncima. Poslanici su tako potpuno uredili stvari kod sultana, da im je dao putne isprave i za poslanstvo, koje je namjeravao odaslati Herceg. Poslije toga se zaključio mir i s njime, ali je morao ustupiti sultanu veći dio svojih posjeda, obvezati se na znatan godišnji danak i, reklo bi se, dati najmlađega sina Stjepana za taoca.[218] Tako se je nesretno svršila godina 1464., za koju se je u početku držalo, da će donijeti slave i sreće osloboditeljskom oružju.

Herceg je sad bio stisnut u vrlo uske granice, jer dubrovačke kronike bilježe, da su sad počeli prilaziti Osmanlije »iz Luga i Trebinja« i da ih je republika darivala. Prema tomu valja da im je Herceg ustupio skoro čitavu današnju Hercego-

vinu, te da mu je uspjelo spasiti samo nešto malo od nje i primorske krajeve: Neretvu i Krajinu. Ali lukavi su Mlečani vrebali samo na zgodan čas, kad će se Neretva i Krajina vratiti pod njihovu vlast, što im je i uspjelo već slijedeće godine (1465.). Ako se može vjerovati mletačkim izvorima, Herceg je otkrio u onim krajevima nekakve urotnike, koji su snovali, kako bi predali one zemlje Osmanlijama.[219] Da se to osujeti, ponudio je splitskom knezu, Jakobu Marcellu, neka zauzme Krajinu i Neretvu, što je knez i izvršio, a da za to nije tražio ovlaštenje iz Mletaka.[220] Vijeće je naknadno odobrilo knežev postupak i ovlastilo ga, da može upotrijebiti za obranu novo stečenih krajeva ratne brodove, što se nalaze u Boki Kotorskoj, i pješadiju iz Trogira.[221] Kad su pak poslanici iz Krajine[222] došli u Mletke, da polože prisegu vjernosti, Mlečani su im iskazali velike počasti i dvojicu imenovali vitezovima.

Mjeseca rujna 1464. kralj Matija Korvin prijeđe preko Save, da suzbije Osmanlije, koji su opet nemilice pljačkali po čitavoj Bosni.[223] Dok je on podsjedao Zvornik, uputi u Dubrovnik tri poslanika: *Ivana de Rozgon*, tavernika, *Ivana, kneza zagorskoga*, općega zapovjednika u Hrvatskoj i Slavoniji, te *Šimuna Gučetića*, dubrovačkog plemića, da urede, kako bi se i s one strane udarilo na Osmanlije. Da se ta osnova ostvari, trebalo se sporazumjeti s Vladislavom, koji sad ne bijaše ni u očevoj, a kamoli u turskoj milosti.[224] To nam svjedoči jedan zaključak Vijeća Umoljenih, koji zajedno odaje, da Dubrovčani nisu bili baš zagrijani za

kraljevu osnovu, poradi koje su eto dolazili poslanici na dogovore. U smislu toga zaključka »Vladislav se je mogao samo jednu noć zadržati u Gružu, a dat će mu se brodica, kojom će u slijedeće jutro poći u susret kraljevim poslanicima, koji će se pak zamoliti, da njega ne vode sa sobom, dokle god budu oni raspravljali u gradu, da se time ne izazovu Turci, koji su republici za vratom... Tko god bi se pak usudio da bilo što razglasuje o Turcima, ili o Ugrima, ili o drugim državama, kaznit će se zatvorom od dva mjeseca«.[225] Uspjeh tih raspravljanja bio je taj, da će republika napraviti most preko Neretve, da mogu prijeći kraljeve čete, koje su zatim zaposjele grad *Počitelj*.[226]

U Veneciji su ipak znali, koja je bila prava svrha kraljeva poslanstva u Dubrovniku. Sam je Herceg obavijestio mletačko Vijeće, da on dobro uviđa, u kakvim se prilkama nalazi, jer mu svako malo Turci oduzimlju koji grad, pa stoga da se je sporazumio s kraljem, da će mu on poslati vojske za posadu pet njegovih gradova, te da će mu dati za zamjenu u samoj Ugarskoj druge gradove.[227] Tumačilo se u Veneciji sadanje veliko kraljevo zanimanje za Hercegovu sudbinu i tako, što se je znalo, da je *Herceg nagomilao silno blago*, više od milijuna zlatnih dukata, a bila je javna tajna, da je Matija željan i žedan novca, i da mu ga nikad ne pretiče. Da kralj tu svoju dvostruku osnovu provede, još se je govorilo, da su kraljevi poslanici, prigodom dogovaranja za tobožnju navalu na Osmanlije uglavili s Hercegom i nekakav sporazum, te da je dogovoreno, da će sam kralj Matija

doći da uzme u posjed čvrsti Hercegov grad Novi. I dok te glasine javlja svome gospodaru milanski poslanik u Veneciji, dodaje, da se mletačkom Vijeću sve to nimalo ne sviđa, i to *poradi primorskih gradova: Kotora, Splita i Zadra, koji da su stara kraljeva baština.*[228] Da je pak milanski poslanik bio o namjeravanom dolasku kralja Matije u južnu Dalmaciju točno obaviješten, imademo izravan dokaz u tom, što je malo poslije toga kralj Matija poslao u Šibenik nekoga *Fra Aleksandra Dubrovčanina,* koji je imao isposlovati slobodan prolaz dubrovačkim galijama do Skradina, gdje je kralj imao doći, da se ukrca.[229]

Nego ipak kralj nije došao. Bit će, što je u Bosni bila velika osmanlijska vojska, ili što su Osmanlije pod konac godine ponovno provalili u preostalu zemlju Hercegovu. Ta je provala bila toliko žestoka, da je dospio u najveću opasnost i sam tvrdi Novi, pa su se i Mlečani i Dubrovčani požurili da pošalju po jedan ratni brod, da se spasi Hercegova obitelj.[230]

To je bio zadnji osmanlijski napadaj, koji je zatekao Hercega živa. Odmah poslije toga upadaja kralj je Matija poslao Hercegu u pomoć 5.000 konjanika, pod uvjetom, da ih sam uzdržava. Ali Herceg, nagovoren od Mlečana, koji nisu rado gledali tu vojsku poradi svojih primorskih gradova, te od straha, da ga ta sila ne protjera iz preostalih mu tvrđava — a taj je strah s obzirom na ćud kralja Matije mogao biti i opravdan — sad otkaza kralju ugovor, i ne samo što nije primio kraljevih četa, već je za veću sigurnost razvio

nad Novim zastavu Sv. Marka. Kraljevci su nato provalili u Neretvu, koja je bila u rukama Mlečana, pa su s kula i tornjeva pobacali mletačke zastave i razvili kraljeve.[231] Kad su Mlečani za to doznali, nisu se ni ganuli, niti su prosvjedovali u Budimu, svijesni da su sve sami izazvali. Dapače je kraljeva vojska čekala zapovijed, da navali na sam Novi.[232]

Herceg se je sad našao na sto muka: s jedne strane Osmanlije, a s druge kralj Matija. Slao je jedno poslanstvo za drugim u Mletke, ali ni mudra republika nije znala, na što bi se odlučila. Vijeće bijaše 1. ožujka 1466. zaključilo, da će mu u zamjenu za dva grada u Primorju i Boki Kotorskoj dati otok Brač u pravo i potpuno vlasništvo, i suviše kuću u Splitu ili u kojem drugom gradu, po njegovu izboru, da bude mogao pristojno živjeti;[233] ali je poslije nekoliko dana taj zaključak dokinulo, te se ograničilo, da naloži svojim gradskim knezovima po Dalmaciji, ako bi Hercegu zaprijetila kakva opasnost, da ga imaju primiti u svoje gradove, a knezu je splitskom napose naredilo, da do potrebe pomogne, da se obrani Hercegov grad *Viseć* na Cetini.[234]

Kraljeva je vojska u Neretvi međutim zatražila od Hercega dva grada u Humu, i on ih je izručio, pošto se je, kako sam veli, vidio u nevolji i od svakoga zapušten. U isto doba javlja on Mlečanima, da su kraljevci nastojali ne bi li ga živa ulovili, pa da ih stoga moli, da ponove nalog svojim knezovima po Dalmaciji, ako bi došlo do nevolje, da dadu zaklona njemu i njegovim sino-

vima Vlatku i Stjepanu, koji se je eto sad vratio iz Carigrada, kuda ga je otac bio poslao za taoca.[234] Za Vladislava nije ga briga, dapače ga proklinje kao uzročnika svih nesreća, što su ga snašle, te da bi bilo pravo, za sve što je uradio proti svome ocu i gospodaru, da izgubi ne jedan već tisuću života. Optužuje ga dapače, da se je ogriješio proti čitavom kršćanstvu.[235] Vidi se, da je starca peklo, što je Vladislav držao s kraljevom vojskom, od koje se je jedino mogao nadati, da će mu se povratiti barem dio baštine.

Kad je Herceg primijetio, da su i Mlečani prilično ohladnili prema njemu, odluči se da pokuca na vrata svojih najiskrenijih susjeda, Dubrovčana. Ovi, prema starim tradicijama svoga plemenitoga grada te iz vjekovima ustaljene mržnje proti Mlečanima, u čitavoj ovoj raspri držali su s kraljem, ali se ipak nisu izlagali toliko, da bi im Herceg mogao što zamjeriti. Sad im po poslaniku predloži, da prime kraljevu vojsku na zajednički trošak, ali Dubrovčani nisu na to pristali.[237] Kasnije je došao sam glavom. Republika ga je lijepo darovala, ali inače se nisu složili ni u čem. Ovo je bilo posljednji put, što je on pohodio svoje miroljubive susjede prije smrti.[238]

Malo poslije svoga povratka iz Dubrovnika u Novi Herceg Stjepan teško je obolio. Shrvaše ga starost i duševne boli, što su snašle uslijed doživljenih nesreća u posljednjim godinama. Posla u Dubrovnik po liječnika, ali mu ga republika nije mogla poslati, jerbo je prijetila gradu kuga. Kad je vidio, da mu nema spasa, dao je otpremiti u

Dubrovnik sve svoje dragocjenosti i pokretnine, da budu spremljene u njegovoj kući.[239] To je izvršeno cko 19. svibnja, a 5. lipnja bio je složen i popis pohranjenih stvari.[240]

S blagom svojim poslao je po *Pribisavu Vuko tiću* i »svoj napokonni testament, zatvoren i zapečaćen[241] po zakonu, kako se dostoji. To je uradio, kao prvi i najpoglavitiji gradjanin i vlastelin grada Dubrovnika, hotje uzkazati svemu svijetu neskrovnu ljubav i puno ufanje, koje je vazda imao na svojem srdcu ka svojoj staroj kući gradu Dubrovniku i k vlastelom dubrovačciem mimo ine sve gradove i prijatelje«. Naredio je, da republika pridrži u pohrani blago i oporuku, dokle bude on u životu, a »skončavše se i priminuvše segaj svieta, da buduće prišli u Dubrovnik tri sinove gospodstva mi: gospodin vojvoda Vladislav, gospodin knez Vlatko i gospodin knez Stjepan, svi tri na zajedno ili svojim kipom, ili po svojih dobrih ljudih i s listom vjerovanim ... da im se otvori testamenat i pročti ... i dijelom taj čas vrši što bi se komu po rečenom testamentu dostojalo«.[242] U svojoj oporuci Herceg je zapisao 10.000 zlatnih dukata za svoju dušu,[243] sinovima Vlatku i Stjepanu po 30.000, a svojoj ženi, »gospodji Ceciliji«, 1000 i povrh toga razne skupocjene predmete, odijela i sve što joj je darovao »od kole je došla u kuću«. I Stjepanu je ostavio skupocjenog posuđa, napose za slučaj, ako se oženi. Sve ostalo, naredio je, da sva tri sina podijele na jednake dijelove. Za oporučne izvršitelje imenovao je tri Dubrovčanina: *Sigismunda Žunjevića, Bartula Gučetića i Andriju Sorkoče-*

vića; te trojicu od »slug i kućanih vjerovanih«: gosta Radina, mitropolita Davida i kneza Pribislava Vukotića. Za slučaj pak, da bi Vlatko umro prije Stjepana, odredio je, da njegov dio pripeđe Stjepanu, i obratno, ali Vladislavu, povrh zakonitoga njegova dijela, nije ostavo ništa.[244]

Kad je Herceg tako sve uredio, *preminuo je 22. svibnja 1466. u Novom,* okružen od patarena, koji su mu ostali vjerni, a još nisu bili prešli na islam.[245]

Vijest o njegovoj smrti donijeli su u Dubrovnik mitropolit David i Radoje Krajnović, kao poslanici njegove udove i sinova.[246] S njim je pao u grob najglasovitiji — žalibože po nedjelima svojimi — potomak darovite i čuvene loze Hranića, a moglo bi se kazati, da je dan njegove smrti bio odista i *»finis Hercegovinae«.*

Ova povijest ne bi bila potpuna, kad se ne bismo osvrnuli i na pokušaje, da se dokaže sklonost Hercegova za pravoslavlje.

Obično se navode dva spomenika, koji bi imali svjedočiti za njegovo pravoslavlje.

Prvi je od njih natpis na staroj crkvi u *Goraždu* na Drini. Objelodanio ga je dr. Ćiro Truhelka,[247] te po razrješenju kratica glasi: »†V gospodnje ljeto 6954. Az rab Hristu Bogu gospodin herceg Stefan vzdigoh hram svetago velkomučenika Hristova Georgia(.) mole emu da pomolit se o mnje griešnom vladiče moemu Hristu«.

Truhelka odmah dokazuje, da je natpis pisan kasnije, tek u 16. stoljeću i podmetnut Hercegu

Stjepanu. Epigraf je krivotvoren radi Turaka, da služi kao zaštita goraždanske crkve. Turci su naime veoma štovali ime Hercega, oca velikog vezira Ahmeda Hercegovića, te su po njemu i zemlju nazvali Hercegovinom. Truhelkini dokazi temelje se na značaju pisma ovoga natpisa; dok je natpis pisan crkvenom ćirilicom 16. i 17. stoljeća, svi su dosad poznati natpisi u Bosni u 15. vijeku pisani bosančicom. Osim toga epigraf obiluje ligaturama, kojih u tome načinu nigdje u Bosni nema. Ne spominjemo ostalih Truhelkinih navoda sa čisto povijesnoga područja, koji se možda u cijelosti ne mogu održati, kako se to pokazalo i u raspravi sa Ruvarcem.[248] Međutim, ni sam Ruvarac s punom sigurnošću ne tvrdi, da je tobožnji Hercegov natpis autentičan, nego samo kaže, da je »dobio volju, da ustane i brani istinitost ili autentičnost toga natpisa«.

Natpis nikako ne može potjecati iz god. 1448., kako Ruvarac čita upisanu godinu (po grčkom 6954. od stvorenja svijeta; zapravo to je godina 1445. ili 1446.). To nije bilo vrijeme za gradnju crkava, jer tada Podrinjem vladaju u glavnom Turci, a već 1440. je Foča sjedište turskoga kadiluka i malo kasnije bega-krajišnika. Štoviše, i sama Vrhbosna, današnje Sarajevo, nalazi se već od 1428. privremeno, a od 1435. stalno u turskim rukama.[249] Međutim, važnija je činjenica, da je goraždanska crkva u bitnim crtama gotskog stila, a to je dobro opazio slikar i istraživač starina Đoko Mazalić. Prema svemu se čini, da je ta crkva stara kapelica dubrovačke kolonije, koju tek kasnije pretvoriše

u pravoslavnu crkvu i dadoše joj krivotvoreni natpis.

Drugo, možda još važnije svjedočanstvo protiv tvrdnje o Hercegovu pravoslavlju, jest pismo carigradskog patrijarha Genadija II. sinajskim monasima. Odgovarajući im na razne upite stegovnog i ćudorednog značaja, Genadije govori i o »bosanskom« (zapravo mileševskom) episkopu, koji obraća na grčku vjeru mnoge »Latine« po Bosni. »A što se tiče Hercega, kojega je isti (episkop) nastojao predobiti na vjeru Grčke crkve, *neka ga se u liturgiji javno ne spominje, jer on još uvijek prikriva svoje kršćanstvo*. Ipak je slobodno pri zahvali kod stola moliti se za njega«.[260]

Treba odmah reći, da je Herceg Stjepan davao neke darove kaluđerima i pred njima se pretvarao, kao da želi prigrliti pravoslavlje, ali da to ne smije učiniti javno radi svojih podložnika, koji su bosanski heretici. Spominjani episkop bit će po svoj prilici mileševski David, koji se više puta nalazi u Hercegovom društvu. Srpsko pravoslavlje je obilno iskoristilo nedaće katoličke crkve, a valjda još i više patarenske crkve bosanske, da u mutnom ulovi što više vjernika. Cijelo pismo Genadijevo odaje samo lukavost i dvoličnost staroga Hercega, koji na mnogo jasniji način 1447. javno prihvaća katoličku vjeru, da je međutim opet smetne. Ovdje se Herceg pokazuje onakav, kakav je uvijek bio: prevrtljiv i beznačelan čovjek lake savjesti, koji prema vjetru okreće kabanicu, pa i u pitanju vjere.

Nije bez značenja i predsmrtna odredba Hercega Stjepana o nasljedstvu: on izvršiteljima oporuke imenuje tri katolika Dubrovčanina i trojicu vjernih ukućana, gosta Radina, patarena kneza Pribislava Vukotića i mitropolita Davida!

Herceg Stjepan, i kao muž i kao otac, bio je premalo krepostan i čovječan, a prema podanicima silnik. U narodu je svome ipak ostavio živu uspomenu, pa i kod samih hercegovačkih muslimana.[251] Narod je ovjekovječio njegovo ime i u pjesmi i time, što je Tvrtkov grad Novi prozvao Herceg-Novi, te što je i vrelo, kod kojega je u hladovini za ljetne žege sjedio, prozvao Hercegovim vrelom,[252] a čitavu zemlju Hercegovinom.[253] A zašto sve to? *Jer se Herceg Stjepan Kosača svojom osobom i djelima silno doimao okolnoga svijeta, makar da bijaše sin svog doba, prototip silništva, izvanredno sposobnog ali neobuzdanog veleplemstva u vrijeme slabe kraljevske vlasti, ćudoredne razvraćenosti i nevjere u velikaškim krugovima onoga vremena, što je sve podgrizlo žile čestitom društvenom životu, konačno pak i slobodi nekada slobodi do smrti vjerne i protiv tuđinskih utjecaja najotpornije hrvatske zemlje, Bosne ponosne i kršne Hercegovine.*

VIII

HERCEG VLATKO KOSAČA

(1466.—1482.)

Herceg Stjepan bio je još živ, kad se je njegov mlađi sin pisao: »*Vlatko božjom milostiju herceg svetoga Save i veće*«.[254] Taj naslov valja da mu je dopustio otac, nakon što je stariji sin, Vladislav, zaiskao svoj dio i pošto se je poradi toga zavadio s obitelju, te iz inada držao s očevim protivnicima. Taj naslov daju Vlatku odmah poslije Hercegove smrti i razni pisci, u prvom redu dubrovački kroničari.[255] Postoje doduše dvije isprave, jedna iz god. 1467., a druga iz 1478., u kojima Vladislav i njegov sin Balša daju sebi naslov Hercega Sv. Save, ali inače ni jedan od povjesničara ne daje im taj naslov, pa stoga nasljednikom u herceškoj časti može se smatrati samo **Vlatko**.[256]

Kako su poslije očeve smrti braća podijelila zemlju, ne da se utvrditi, a ne da se stoga, što se nije na čistu s time, koliko je zemlje uopće preostalo pokojnom Hercegu poslije turske najezde. Zanimljivo je, što pisci, koji tu diobu spominju, nemaju ni riječi o najmlađem, Stjepanu, već svi skladno naglašuju, da su Hercegovu zemlju podije-

lili Vladislav i Vlatko.[257] Iz toga bi se možda dalo naslućivati, da se je Stjepan, malo poslije očeve smrti, poveo za primjerom viđenijih patarena, prešao k Turcima i primio islam. To bi bilo prirodnije nagađanje, negoli je tvrdnja onih, koji vele, da se je Stjepan poturčio, još kada je kao talac boravio u Carigradu. Međutim važno je samo to, da je Stjepan prigrlio islam, a kada, na stvari ne mijenja ništa. Zemlju su dakle podijelili Vladislav i Vlatko, i to tako, da je Vladislav dobio gornje krajeve, a Vlatko donje s Herceg-Novim.

Ali kad su se dijelile pokretnine i blago, valja da je bio još kod kuće i Stjepan. Kod te su diobe Manojlo Kantakuzen i vojvoda Radić Paskazić zastupali Vladislava, dok su punomoćnici Hercega Vlatka i Stjepanovi bili: gost Radin, mitropolit David, Pribisav Vukotić, Radoje Krančinović, Tvrdislav Patarin i Vladislav Drako.[258] Hercegovo je blago tada bilo pohranjeno u Dubrovniku, »sedamdeset tisuć dukat zlatih (bnetačcijeh) u četiri na desete soklinov,[259] kova zlatoga, trideseti i tri litre[260] i jedanadeseta unač[261] kova srebrnoga, u toj staveće dva plika fina srebra, tisuću i pet sat i sedamdeset litri i četiri unče«,[262] dočim je napose dragocjenog posuđa i zlatnoga bilo 46 litara, 7 unaca i 8 aksaga[263], a srebrnog i pozlaćenog 504 litre, 4 unce i 3 aksage, ne računajući koralj i kristal, te mnoštvo pojasa, tkanina, prstenja, minđuša, vijenaca, ikona i ikonica, što se nije vagalo.

Da je to blago dospjelo u riznicu Stjepana Kosače pravim putem, mogli bismo ponosno pokazati na visinu njegove kulture; ali kad znamo, koliko

je male vlastele on upropastio i koliko je blaga stojalo Dubrovčane njegovo mirovanje, nije čudo, što se i glede toga blaga može ponoviti ona narodna: »Kako došlo, tako i prošlo«.

Kod diobe se braća ne mogla nagoditi, pa se porodila među njima svađa, koju ni mudri Dubrovčani nisu mogli izgladiti.[264] Složili su se ipak u jednom. Kad je naime došla s Vlatkom na Lokrum hercežica Cecilija, odlučiše otpraviti je u njezinu domovinu, izručivši joj dakako sve što joj je pokojni herceg zapisao. Ona je odmah, u pratnji jednoga dubrovačkog plemića, otplovila u svoj kraj.[265]

Kralj Matija Korvin međutim pozove hercega Vlatka, kao nasljednika očeve časti, da podmiri očevo dugovanje za uzdržavanje vojske, koju je kralj prema ugovoru poslao u Neretvu; pa kad se je Vlatko nećkao da zadovolji tome zahtjevu, kralj naredi Dubrovčanima, po *Ivanu pl. Rozgonu* i banu *Ivanu Kuzu*, da u kraljevo ime zaplijene i čuvaju čitavu ostavštinu, dokle se ne riješi, komu što pripada.[266] Ovi su zapovjednici kasnije naredili Dubrovčanima, da podmire njihovim odaslanicima 18.000 zlatnih dukata, kao ostatak Stjepanova i Vlatkova duga za vojenu pripomoć, pod prijetnjom, da će inače sama republika odgovarati za odštetu.[267]

Sad su Dubrovčani dospjeli u neprilićan položaj. Oni nisu nikako mogli ugoditi na dvije strane: i kralju i hercegu Vlatku. Ovaj se sad prituži raznim vladarima u Italiji, pa i samom Papi, da mu Dubrovčani uskraćuju baštinu. Na to su se počela nizati poslanstva iz Italije, da zagovaraju njegove

zahtjeve kod republike. Najprije je došao *Filip Pasqualigo,* izaslanik mletačkoga Vijeća. Njemu se republika ispričala, da je zapljenu njoj naložio kralj Matija.[268] Poslije Pasqualiga, po nalogu pape Pavla II. javio se dubrovački nadbiskup. Sad se je u Vijeću dugo raspravljalo. Jedna je stranka zagovarala, da se izruči Vlatku sva ostavština, a druga, da mu se preda samo dio.[269]

Da se nekako ipak dođe u susret papinskom odaslaniku, mudri su vijećnici tijekom 1467. izbrojili Vlatku u dva navrata 4.000 zlatnih dukata i predali mu 30 litara srebra, da uzmogne tobože opremiti u Ugarsku poslanike, koji će izravnati s kraljem ovaj prijepor. Dapače, u ispravi, kojom je Vlatko potvrdio primitak te svote, on je morao istaknuti, da mu je novac bio uručen samo za tu svrhu. Očito se je republika dobro čuvala, da joj kralj ne zamjeri, što je prestupila njegov nalog o zapljeni. Vlatko je novac primio, ali u Ugarsku nije poslao nikoga, već se je opet pritužio u Veneciji protiv republike. Mlečani su na to opet poslali u Dubrovnik Pasqualiga, da se predstavi u Vijeću, i da mu naloži, da ima izručiti braći Kosača što je njihovo, jer će oni inače bilo kojim načinom pribaviti tim svojim građanima, koji su uz to mletački plemići, njihovu očevinu.[271] Na tu su se grožnju Dubrovčani oglušili, jer su znali, da Mlečani hoće samo da prkose kralju, koji je sveudilj držao u Neretvi svoje čete, poradi kojih je i nastao čitav spor; a znali su i to, da će Neretva opet pasti pod Veneciju, netom je ostave kraljevci. Tako je Vlatko istom 8. siječnja 1468. dobio opet 1.000 dukata,

ali i sada pod uvjetom. da opremi u Ugarsku poslanstvo.[272] Vlatko se nije time zadovoljio, već je zahtijevao, da mu izbroje još 9.000, naime čitavu svotu, koju je njegov otac oporučio »za dušu«. Ali na to republika nije pristala.[273]

Mlečani su se ljutili, što njihove prijetnje Dubrovčane ni malo ne uzrujavaju, pa su stoga, zadnjega veljače 1468., na ponovne molbe hercega Vlatka, naložili svome admiralu *Nikoli di Canale*, neka se svrne s brodovljem pod Dubrovnik, te neka odrješito zaište od »one općine«, da izruči Hercegovićima, što je njihovo. Nije pomoglo. Na ustrajne Vlatkove prošnje Mlečani su i slijedeće godine 1469. (18. ožujka) poslali u Dubrovnik Nikolu di Canale, da opomene Dubrovčane na dužnost, ali i ovaj put uzalud. Ali, kad Vlatko nije prestajao zaklinjati ih, neka silom privedu Dubrovčane razlogu, opremili su za tu svrhu opet poslanika u Dubrovnik, *Ivana Antuna Minio*[274], a s druge su strane naredili svome punomoćniku kod Svete Stolice, neka skloni Papu, da i on, bilo po poslaniku bilo oštrim pismom, pozove Dubrovčane, da povrate braći što im pripada. Ali, ni Minio ne opravi ništa. On se iz Dubrovnika navrati u Kotor, odakle izvijesti svoju vladu, što su Dubrovčani odgovorili, naglasivši i to, da prijeti opasnost, da bi se herceg Vlatko, ako ga stegne nevolja, mogao baciti u naručaj Turaka, te zaiska nove naputke. Ta je stvar došla pred Senat 5. veljače. Nakon žive rasprave zaključilo se pozvati Dubrovčane, posljednji put, da u roku od 15 dana zadovolje zahtjevima hercega Vlatka, a da će inače, proteče li taj rok bez

uspjeha, zaplijeniti Dubrovčanima imovinu i spriječiti im svako trgovanje, sve dok ne udovolje ovoj poruci. Poslanik Minio dobio je stoga nalog, da opet pođe iz Kotora u Dubrovnik, da priopći Vijeću ovu odluku, a kad isteče spomenuti rok, da se povrati u Metke.[275]

Dok su se vodili ovi pregovori s Mlečanima, Dubrovčani su više puta pokušali skloniti hercega, da uredi svoje stvari kod kralja Matije, pa su mu za tu svrhu, u više navrata, opet izbrojili više tisuća dukata, dakako, sve na račun njegova dijela.[276] Ali se Vlatko nije dao nagovoriti. S Vladislavom, kojemu je žena sveudilj boravila u Dubrovniku,[277] sve se je lako uredilo, te je on 17. lipnja 1469. potpisao ispravu, u kojoj se piše »milostiju božjom veliki vojevoda rusaga bosanskoga«, a kojom priznaje, da je primio od Dubrovčana sve što mu je pripadalo po očevoj oporuci.[278]

Kad su Dubrovčani doznali za zaključak mletačkog Senata, pisali su svojim zastupnicima kod hercega, neka ga svakako nagovore, da otpremi u Budim svoje ljude, budući da se oni nadaju, da će tim načinom najprije izravnati stvari po svojoj želji.[279] Kad se je Vlatko oglušio i tom nagovoru, pisali su im opet, 3. travnja, neka ga sklone, da barem dođe u Dubrovnik, gdje se nalazi kraljev poslanik, fratar Aleksandar, s kojim će se moći ipak sporazumjeti. Da ga lakše nagovore, zamoliše i mletačkog poslanika, da posreduje.[280] Sve uzalud.

Dok je trajalo ovo neobično natezanje, Turci nisu mirovali. Malo poslije smrti hercega Stjepana oni su provalili opet u zemlju, nemilo je opustošili

i zaposjeli nekoje utvrde blizu Dubrovnika. Uslijed toga gotovo je sva Hercegovina dospjela u njihovu vlast, *te su se braća, Vladislav i Vlatko, prometnula u malu vlastelu u gotovo neznatnom dijelu očevine, priznajući gospodarom Turčina.* Sad su Turci imali sve hercegove kule i gradove u blizini Dubrovnika, pa je sada republika morala dopustiti, kao prije hercegu Stjepanu, da sjedi u Dubrovniku turski upravitelj nad tim krajevima.[281] Ali se Turci nisu ograničili da drže u Dubrovniku svoga upravitelja, već su odmah i povisili republici godišnji danak od dvije na pet tisuća zlatnih dukata.[282]

Kad se je herceg Vlatko nagodio s Turcima i uglavio, koliki će im danak plaćati za preostali neznatni svoj posjed, a to je moglo slijediti tek god. 1470., on, pravi sin svoga oca, uplete Turke u svoj spor s republikom u poslu očeve ostavštine. Sultan nato posla u Dubrovnik Ali-bega, domaćeg čovjeka, sina kneza Ivana Vlahovića, a tad se, naravski, Dubrovčani nisu više obzirali na zahtjeve kralja Matije, već su odmah izjavili, da su spremni izručiti hercegu svu ostavštinu, netom im on preda staru obveznicu iz godine 1466., u kojoj bijaše popisano blago pokojnog hercega, isključivši, dakako, »zapis za dušu«.[283] Tako je turskim posredovanjem pitanje bilo riješeno, te su braća Vlatko i Stjepan, 26. srpnja 1470., izdali očitovanje, da su primili od Dubrovčana sve što je njihov otac kod njih pohranio. To je očitovanje potpisao i turski poslanik Ali-beg.[284]

Herceg Vlatko kao da nije mogao zaboraviti Dubrovčanima, što mu nisu htjeli izručiti i ono 10.000 dukata očeva »zapisa za dušu«, pa je odmah slijedeće godine stao nagovarati susjedne turske vojvode, a preko njih i samog sultana, da navale na Dubrovnik. Uzalud su mu Dubrovčani dokazivali, da su tu svotu već izdali za drugu svrhu; uzalud su poslali k njemu i Papina legata, da ga uvjeri, kako su oni, u ime kraljevo, uručili tu svotu Ivanu pl. Rozgonu i Ivanu Kuzu:[285] on nije prestao rovariti kod Porte, sve dok ova nije izdala nalog, da se imaju progoniti dubrovački trgovci, i time navijestila republici rat.[286]

Turska je vojska provalila 23. veljače 1471. u Konavlje, nemilo opljačkala cijeli kraj i odvela mnogo roblja i plijena. Dubrovčani su se borili, koliko su mogli, pa kad su vidjeli, da im je obrana uzaludna, utekli su se najuspješnijem sredstvu u Orijentu: darovima. Odaslali su Nika Palmotića, Iliju Bunića Petrova i Frana Kabužića, koji su doduše stvar uredili, ali uz povišeni godišnji danak: 9.000 zlatnih dukata.[287] Međutim su Turci prodrli s dubrovačkog zemljišta u Neretvu, i stali podsjedati Počitelj, koji je branila vojska kralja Matije. Dubrovčani su doduše potajno pomagali opsjednutim kraljevcima, u nadi da će se ipak održati. Zadnju pomoć, 80 dukata, doznačili su im 16. rujna 1471.[288] Ali ipak, kad im je 20. istoga mjeseca, dakle 4 dana poslije zadnje doznake, turski vojvoda poručio, da je zauzeo Počitelj, oni su se požurili da daruju glasonošu, da time tobože dokažu, koliko ih je ta vijest obradovala.[289]

Kroničari nisu toga zabilježili, ali ipak čitavo dotadanje ponašanje Vladislavovo ovlašćuje, da i on bude uvršten među branitelje Počitelja. Stoga su se njegove prilike znatno pogoršale, kad je pao taj grad u turske ruke. Da se on nije nagodio s Turcima, imademo vijest kod jednoga inozemnog pisca, koji izričito naglasuje, da se je samo herceg Vlatko s Turcima naredio i da su mu oni ostavili Novi i još nekoja mjesta, ali uz priznavanje turskog vrhovništva i plaćanje danka, a Vladislav da je s porodicom pobjegao u Mletke,[200] odakle da je prešao u Ugarsku i ondje umro.

Dubrovčani nisu mogli zaboraviti hercegu Vlatku, što im je prouzrokovao ovaj zadnji upadaj Turaka, a s upadajem i povišenje danka do onako visoke svote, pa su vrebali na svaku prigodu, da mu se osvete. Za to im se pružila zgodna prigoda odmah slijedeće godine.

Pomoću dvojice njegovih poslanika, kneza Žarka i Ivaniša, koji su se hercegu bili iznevjerili, zaplijeniše u Neretvi mletački brod krcat soli za hercega i sagradiše pri istoj rijeci tvrđavu. Osim toga optužiše hercega pred kraljem Matijom, *da se je prodao Osmanlijama, pa stoga neka mu kralj oduzme preostali posjed,* za koju su svrhu nudili kralju i netom podignutu svoju tvrđavu. S druge pak strane, da ga zavade i s Mlečanima, okriviše ga, da je on poslao Turke u Dalmaciju i dao im uhode, što su ih na tom putu vodili. Kad je herceg Vlatko za to doznao, otpremi u Mletke poslanike s pismom, u kojem je dokazivao, da su to puke klevete, i zamolio od Mlečana dvije galije, ili dva

dobro naoružana broda, jer je on čvrsto odlučio razoriti dubrovačku tvrđavu u Neretvi. Mlečani, koji su preko svoga pouzdanika u Budimu doznali za ponudu, što su Dubrovčani učinili kralju Matiji, a jer su se vraški bojali ponovnog dolaska kraljevskih četa u Dalmaciju, dopustiše 26. prosinca 1472. Vlatku jedan naoružan brod, ali pod uvjetom, da ga može upotrijebiti samo za naznačenu svrhu.[201] Što je dalje slijedilo, ne zna se; ali se čini, da je nesnosno susjedstvo Turaka pomalo privelo k pameti i hercega i republiku, te da su se držali nekakva primirja do god. 1478. Tada su se sasvim izmirili, pa su mu Dubrovčani opet počeli plaćati stari dohodak za Konavlje.[202]

Kao uvijek, kad bi se našli u nevolji, Dubrovčani su i u ovom razdoblju (1472.—78.) polagali velike nade u zaštitu hrvatsko-ugarskoga kralja. Ali kao da je Matiji Korvinu bio preči austrijski rat na sjeveru, negoli obrana krajnih granica na jugu, pa su Dubrovčani bili prisiljeni sami se pobrinuti za svoju kožu Njihova su dva građanina sudjelovala god. 1474. kod obrane Skadra, pa su im Turci zato odmah povisili godišnji danak na 10.000 dukata.[203] Oni se nisu usudili ni da jednim slovom tome prigovore, a ta ih je šutnja valjda sačuvala od nove provale Turaka, kad su ovi, polovicom god. 1475., podsjedali hercegov grad Novi. Što je dalo povoda Turcima, da sad navale na Vlatka, ne zna se. Bit će da im je zaostao s dankom; ali da se nije slučajno desilo u blizini napuljsko brodovlje, koje je iskrcalo 200 momaka gradu u pomoć,[204] valjda bi već ova godina bilježila ko-

načnu propast Hercegovine. Svakako, herceg Vlatko mogao se je odsele svakog časa bojati, da bi ga Turci mogli izbaciti i iz toga zadnjeg utočišta.

God. 1479. kralj Matija napokon pregazi Savu i zavojeva na Turke, i to s priličnim uspjehom.[295] Ali ta vojna nije pomogla Hercegovcima, a još manje republici. Turcima se činio premalen danak od 10.000 dukata, što im je plaćala republika, pa su joj ga brže povisili za 2.500 dukata, da ga poslije nekoliko mjeseci opet podignu za 3.000, bez darova, što su ih njihovi poslanici s dankom nosili raznim vezirima, pa i samom sultanu.[296] *Hercegu, naravski, nisu mogli povisiti danka, budući da je on sad toliko kuburio, da je 11. ožujka 1480. zamolio Dubrovčane, da mu posude kukavnih 60 perpera!*[297] Danka mu Turci nisu povisili, ali su ga napale njihove čete s tolikom žestinom, da imade pisaca, koji drže, da godina 1479. bilježi konačnu njegovu propast.[298] Ali ipak, nekako se je i ovaj put održao.

Slijedeće su godine Turci opet navalili na hercega. Tom su prilikom opljačkali i Konavlje te odveli mnogo roblja,[299] premda su Dubrovčani najtočnije podmirivali svoj danak Visokoj Porti. Sad je herceg Vlatko dospio u najveću stisku. Istom sad je zaboravio na prošle dugotrajne sporove, pa se je obratio kralju Matiji za pomoć. Nato kralj pošalje k njemu biskupa kninskoga Nikolu, s prijedlogom, da izruči svoj grad Novi kraljevim četama, koje će domalo prispjeti.[300] Vlatko pristane, pa su kraljevci, na prolazu put Novoga, već 2. siječnja 1482. bili u Dubrovniku. *Turci su s kopnene strane*

stisnuli Novi,[301] ali je morska strana bila slobodna, pa su kraljevci na dubrovačkim brodovima doplovili pod grad i unišli s morske strane. Kraljevce je vodio ban-kapetan, kako ga nazivalju Dubrovčani, *Padislav Markus,* koga je republika na prolasku i darovala. Markus je samo 20 dana odolijevao Turcima, a tad im je predao grad uz uvjet, da se njegova četa slobodno povrati u domovinu. Turski je zapovjednik na to pristao i o tome obavijestio Dubrovčane, koji su odmah otpremili pod Novi tri broda, da ukrcaju Markusove čete. Istodobno su poslali ulake kralju i banu, da im to jave, ali se također požuriše da pošalju odaslanike i u Novi, da pohode turskoga zapovjednika u onom gradu.[302]

Kraljeve čete, na povratku iz Novoga, stigle su u Dubrovnik početkom veljače, i tu se zaustavile po kraljevu nalogu. Republika ih je uzela kasnije u svoju službu, pa su se mnogi od tih vojnika u Dubrovniku oženili, okućili i ostali do smrti.[303]

Osvojenje Novoga, a s njim i potpuno podjarmljivanje Hercegovine, bilo je prvi pothvat novoga sultana *Bajazida II.,* koji je god. 1481. naslijedio velikog osvojitelja Mehmeda II., kojega smrt zabilježiše razni naši ljetopisi.[304]

Kad je Bajazid II. stupio na prijestolje, Dubrovčane su one godine (1481.) ošinuli strašni bičevi: 14. veljače užasan potres, 27. i. mj. grozna tuča, a 15. listopada pojavila se kuga, koja je po svjedočanstvu Gondole (p. 386) pokosila 92 plemića, 43 plemkinje i 2000 pučana. Ipak, u toj preteškoj nevolji, da spase slobodu, poslali su sultanu darova

u vrijednosti od 5.000 dukata, na što im je obalio godišnji danak na 3.000 dukata.[305]

Nastaje pitanje: Zašto je Bajazid, toliko blag prema Dubrovčanima, odmah posegao za ostancima Hercegovine tik do njihova područja, i zašto je požurio da uništi hercega Vlatka, koji je i onako živio od njegove milosti?

Nije lako razjasniti tako oprečno postupanje. Možda će biti najbliže istini, ako se uzme, da je sultan to učinio potaknut od Vlatkova brata Stjepana, koji je malo poslije očeve smrti pribjegao Turcima i prešao na islam. Na taj korak navele su ga prilike u zavičaju. Bit će da je nastala između braće oštra razmirica, kad su dijelili zemlju. U smislu očeve oporuke sve je zapalo Vladislava i Vlatka. To je mladoga Stjepana silno upeklo, pa se je poveo za primjerom mnogih velmoža patarena, koji su prigrlivši islam spasili svoja imanja i domogli se u sultanovoj službi velikih časti. Stjepan je kod toga vjerskoga prijelaza dobio ime Ahmed, s kojim je spojio pridjevak »Hercegzade«, što znači hercegov sin, mi bismo rekli: Hercegović. U kratko vrijeme on je stekao kod Visoke Porte toliki ugled, da se je ubrajao među najpouzdanije savjetnike silnoga cara. Kad je umro njegov zaštitnik Mehmed II., Ahmed Hercegović je već bio begler-beg (beg nad begovima) u Anatoliji; a sultan Bajazid II. još više ga je odlikovao, kad mu je dao za ženu svoju kćer Fatimu.[306]

Stjepanova mržnja na braću nije s vremenom jenjavala, već je dapače rasla; te koliko se on podizao u časti i moći kod Visoke Porte, toliko su

njegova braća propadala pod udarcima susjednih im turskih vojvoda. Vladislav je zarana bio prisiljen da bježi, a Vlatko je svako malo stradao od većih ili manjih upadaja susjednih Turaka. Da nije bio tu po srijedi prst brata im Stjepana, njegova braća, ako ne bi uživala zaštitu, uživala bi barem mir od turske strane. Očito je dakle, da je u njem bila jača mržnja od bratskog osjećaja, i on si nije dao mira, dok nije uništio i Vlatka. Stjepan je mogao računati svakako i na to, da će njegov tast, sultan Bajazid, vidjeti u zetovu poticanju protiv hercega Vlatka samo novi dokaz njegove privrženosti islamu i mržnje na kaure, pa je stoga i lako i rado izdao nalog, da se ima hercegu oduzeti zadnje utočište Novi.[307] I tako se *vladavina hercega Sv. Save, koji su izdali Osmanlijama i tolike sukrvnike u vlastitoj domovini, i slobodu bosanskoga kraljevstva i stvar hrvatskoga naroda, nesretno i kukavno svršila pod udarcima zadnjega odvjetka dinastije, pomogavši obilato da povijest Bosne i Hercegovine pođe onim kobnim tokom, s kojim će doći do posljedice, sudbonosne po narodnu cjelinu.*

Dubrovnik nije od Osmanlija nikad toliko stradao, koliko od krštenih svojih susjeda čitav jedan vijek.

Konačna propast Hercegovine uslijedila je dakle mjeseca veljače 1482., a herceg Vlatko ostavio je grad Novi još prije, negoli su ga zaposjeli Turci. Nekoji su pisci zabilježili,[307] da je on iz Novoga prešao na otok *Rab* i da je tu ostao do smrti, a njegovi potomci da su bili uvršteni u red plemićkih obitelji onoga grada pod imenom *Kosac;*

drugi[308] pak, da se je preselio u Dubrovnik; treći[309] opet poriču jedno i drugo, te vele, da je prebjegao ravno u Ugarsku, gdje se još prije nastanio brat njegov Vladislav. Unučad ove nesretne braće: *Đuro, Pavao, Stjepan, Katarina i Marija* živjeli su još god. 1566. u *Sučavi*, kod moldavskoga vojvode Aleksandra.[310] Po svjedočanstvu jednoga pisca,[311] od Vladislava je potekla obitelj, koja se prozva *Balšići*, a od Vlatka druga, koja pridrža staro prezime *Kosača*, ali za to nemamo inače nikakvih dokaza.

Dubrovčani, premda i sami u ljutoj nevolji, ipak su i nadalje pomagali svojim nekadanjim susjedima, kao što svjedoči isprava 10. listopada 1497., koju potpisa *»BALŠA, herceg svetoga Save sin glasitoga spomenutija gospodina hercega Vladislava«*, u kojoj priznaje, da je primio od njih proviziju.[312] Ovo je posljednja isprava, na kojoj stoji potpis jednoga od tih zlosretnih hercega.

IX

AHMED HERCEGOVIĆ

Na pozorištu povijesti ostao je još samo najmlađi brat **Stjepan**, sad **Ahmed Hercegović.**[313] Njemu, kao beglerbegu anatolskomu, sultan je god. 1486. povjerio vrhovno zapovjedništvo protiv egipatskih mameluka, te je dospio u misirsko ropstvo. Da se približi Bajazidu II., misirski je sultan njega odmah pustio na slobodu, te se poslije toga sklopio mir. Kao zapovjednik turskoga brodovlja stražario je on u novom ratu god. 1488, sa 100 brodova uz karamansku obalu, i tako je kooperirao s kopnenom otomanskom vojskom. God. 1490. bio je vrhovni vojskovođa u ratu protiv Juzbega, koji je podsjedao Cezareju; a 3. ožujka 1497. postade kao *veliki vezir* prvi dostojanstvenik Visoke Porte. God. 1499. sudjelovao je u ratu protiv Mlečana na Moreji. On je time, što je u pravi čas prispio, odlučio jednu bitku. Slijedeće je godine bio vrhovni zapovjednik za Mitileni, gdje se je uspješno borio protiv europskog brodovlja.

Kad su god. 1503. Turci sklopili mir s Venecijom i Ugarskom, posredovao je Ahmed Hercegović, pa ga je odmah zatim sultan opet imenovao

velikim vezirom. Kao takav djelovao je tri godine. Tada postade kapudan-paša, zapovjednik pomorske sile. God. 1511. jenjičari, okoristivši se nemirima u carstvu, napadoše kuće velikih dostojanstvenika, koji su se isticali svojom strogošću. Tad su opustošili i palaču Ahmeda Hercegovića, koji je morao pobjeći i svoje mjesto ustupiti grčkom spletkaru Mustafi paši. Kad je pak god. 1512. ovoga stigla zaslužena plaća za njegova izdajstva, sultan Selim I. obrati se svome zetu Ahmedu Hercegoviću, koji *po četvrti put postade veliki vezir.* Kad su jenjičari, koji su ga mrzili i bili mu nepokorni, pokušali nakon dvije godine da ga ubiju, on odstupi. Poslije toga bio je vazda u najbližoj blizini sultanovoj. Umro je god. 1518.

Sjećajući se svoje domovine, u dragi nikomedskoj (Ismid) nazvao je komad zemlje »Herceg«, i odredio, da ga ondje ukopaju. Tu su mu želju ispunili. Grob mu se nalazi na južnoj obali morskog zaliva, gdje je draga najuža, na jednom poluotočiću, koji se je pružio daleko u more, pa se zove Dil maaberi, otok prijelaza, jer carski Tatari (glasnici, poštari) na svome putu u istočne i južne pokrajine onuda moraju prolaziti. Tu je Ahmed paša činio dobra djela: utemeljio je džamiju, sirotinjsku kuhinju i musafirhanu (han za putnike). Od ove zadužbine ima ime i bliža varošica »Herceg«.

Ahmed Hercegović bio je petnaesti veliki vezir otomanskoga carstva.

RODOVNICA PORODICA HRANIĆA I KOSAČA

Vuk Hrana (1317.—1359.)

Vlatko Hranić

Sandalj († 1435.)
1. žena **Katarina,** kći hrv. bana Vuka Vukčića, brata v. vojvode Hrvoje († 1411.)
2. žena: **Jelena**

Vukac — **Teodora** (žena kneza Pavlovića)

Vuk

Vukčić

Herceg Stjepan Kosača († 1466.)

1. žena: **Ana Kantakuzena**

Vladislav (žena mu Klara) — **Balša**

Katarina († 1478.) (bosanska kraljica)

Vlatko (žena: iz Napulja)

Marija (udata za Ivana Crnojevića)

2. žena: **Jelena**
3. žena: **Fiorentinka** († 1459.)
4. žena: **Cecilija** (Tudesca)

(Stjepan) Ahmed-paša Hercegović († 1518.)

BILJEŠKE

[1] *Historia Byzantina,* auctore *Carolo Du Fresne* domino *Du Cange.* — Lutetiae Parisiorum 1780. pag. 840. — *Illyricum vetus et novum,* istoga pisca, Posonii 1746., pag. 127. — *Orbini* don *Mauro: Il regno degli Slavi.* — Pesaro 1601. pag. 381. — *E. De Sainte Marie: L'Herzegovine.* — Paris 1875. pag. 25. — *Kaznačić* G. A.: *Bosnia, Hercegovina e Croazia Turca.* Zara 1862. p. 101. — *Miklošić: Monumenta.* Viennae 1858. pag. 284, 288, 296. — *Pucić: Spomenici.* Knjiga I. Beograd 1856. p. XVII i XVIII u Primjedbama. — *Klaić: Poviest Bosne.* Zagreb 1882. p. 253-54. — *Jireček: Die Handelsstrassen und Bergwerke* etc. Prag 1879. p. 38. — *Asboth J.: Bosnien und Herzegowina.* Wien 1888. p. 330.

[2] »... fu un principe di spirito vivo, di ragionemento forte, di molta delicatezza, che penetrava le cose con facilità, ed avrebbe immortalata la sua memoria, se non avesse macchiato la sua vita ed oscurato la fama con li errori dello scisma e rito patareno, nel quale nacque e morì. — *Resti: Chronica Ragusina.* Monumenta Slav. Merid. Zagreb 1893. pag. 264. — *Rački: Bogomili i Patareni.* Rad, knjiga VIII, pag. 136.

[3] Od mjesta *Kosac,* gdje se je rodio. — *Farlati D.: Illyricum Sacrum.* Tomus IV. Venetiis 1769. pag. 70.

[4] »Memento: Dô: Famule: Tue: Katarina: consorte: potenti: viro: Dno: Sendalio: voevo: de: Bosne«. — Ovaj je natpis priopćio dr. Lj. *Thallocy* u »Glasniku zem. muzeja za Bosnu« g. 1893. pag. 34.

[5] *Resti:* o. c. pag. 264. — *Farlati:* Illyricum Sacrum, tom. VI. pag. 160.

[6] *Miklošić* o. c. pag. 274. — *Lucius:* De Regno Dalmatiae et Croatiae, kod Schwandtnera, tom. III. 1748. pag. 423-26.

[7] Glasnik bos. muzeja. God. 1889. II. pag. 2.

[8] *Miklošić:* o. c. pag. 284. — *Pucić:* Spomenici I. Primjed. XIX.

[9] *Jireček: Die Handelsstrassen,* pag. 40. — *Klaić: Poviest Bosne,* str. 24—26. — O posjedima Sandalja ili zapravo njegova nasljednika Hercega Stjepana vidi izvrsnu studiju Dr. Mihajla Dinića »Zemlje Hercega Svetoga Save« (Glas. knj. 182, 1940, str. 149—257). Porodica Kosača potječe iz Gornjeg Podrinja, gdje i danas u fočanskom kotaru ima selo Kosače (Dinić, 156).

[10] Dubrovčani pišu kralju Sigismundu na 24. ožujka 1435: »Vojvoda Sandagl, qui ex baronibus regni Bosne non minor habebatur die Martis XV huius suum diem clausit extremum, relicto succesore nepote suo comite Steffano eius condam fratris genito. — *Diplomatarium Relationum Reipublicae Ragusanae cum Regno Hungariae* (Raguza És Magyarország Összeköttetésainek Oklevéltára), Budapest 1887. pag. 390.

[11] *Du Cange:* Illyr. V. et N. pag. 127. — Historia By. pag. 341. — *Orbini:* Il Regno d. S. pag. 382. — *Kaznačić:* Bosnia, E, e C. T. pag. 102.

[12] *Ljubić S.:* O odnošajih među Dubrovčani i Mletčani za ug.-hrvatskoga vladanja u Dubrovniku. Rad, knjiga XVII. Zagreb 1871. str. 38.

[13] *Resti:* Chronica, pag. 264. — *Miklošić:* o. c. pag. 384. — *Kukuljević:* Arkiv II, p. 25.

[14] *Miklošić:* o. c. pag. 398. — *K. Arkiv* p. 26. — *Resti:* o. c. pag. 287.

[15] »Tenendo tutti quelli principi strettissime intelligenze con la corte ottomana... I Turchi, che ogni giorno facevano scorrerie perquella provincia. — *Resti:* o.c. pag. 264.—265.

[16] Idem, ibid.

[17] Idem, p. 266.

[18] Idem, p. 268—69.

[19] *Klaić:* Poviest Bosne 274—77.

[20] »De partibus autem Bosne habetur regem eiusdem Bosne vintum et confederatum esse in liga cum voivoda Stipano, ambobus existentibus in guerra cum voivoda Radosavo Paulovich« (Izvješće Dubrovčana caru Sigismundu). *Diplomatarium Rag.* pag. 405.

[21] *Resti:* o. c. pag. 272—274.

[22] *Miklošić:* o. c. pag. 379, 393—396. — *Kukuljević:* Arhiv: pag. 25 i 26.

[23] *Jireček:* o. c. pag. 40.

[24] *Resti:* o. c. pag. 276.

[25] Idem: o. c. pag. 275.

[26] *Diplomatarium Ragusanum:* pag. 425.—427. — *Matković Dr. Petar:* Prilozi trgovačko-političkoj historiji republike dubrovačke. Rad. Knj. VII. Zagreb 1869. pag. 242.

[27] *Matković:* Spomenici za dubrovačku povijest, Starine. knj. I. Zagreb, 156—57. — Idem: Prilozi, pag. 242. — Talovci dolaze u dubrovačkim kronikama i pod imenom *Taloncz.* To je nevješto čitana riječ *Talovec.*

[28] *Resti:* o. c. pag. 274.

[29] O nesretnoj sudbini despotove kćeri Mare i njezine braće pisao je savremenik *Teodor Spandugnino* ili *Spandugino* u svojoj knjizi, koja je na talijanskom jeziku štampana god. 1550. u Lucci, pod naslovom: »*Delle Historie et origine de Principi de Turchi, ordine della Corte, loro rito et costumi*«. — Na *naslovnoj* se strani Spandugnino piše ovako: *Theodoro Spandugnino della Casa Regale de Cantacusini, patritio Constantinopolitano.* O nesretnoj sudbini despotove Mare i njezine braće Spandugnino piše nešto različitije nego li historici obično uzimlju.

[30] Opis podsjedanja i obrane Beograda vidi u Smičiklasovoj »Povijesti Hrvatskoj«, I. dio. pag. 570-72.

[31] Ovako *Resti:* o. c. pag. 284—85, dočim Nikola *Ranjina* u svojim »Annales Ragusini« (Zagreb 1883. pag. 252—3.) bilježi, da su Dubrovčani dali despotu 2 galije, i da su ga te ispratile do Senja »per andare da Janko«, te da je despot sobom nosio do 300 hiljada dukata. Taj je Janko bio *Ivan Hunjadi*, u narodnoj pjesmi *Sibinjanin Janko.*

[32] *Resti:* o c. pag. 276.—277. — *Apendini:* Notizie istoricocritiche. 1802. pag. 303. — *Matković:* Prilozi, pag. 243.

[33] *Diplomatarium Ragusanum*, pag. 428—29. — Izdavači začudo Omiš nazivlju *Olinum*, a u svojem registru još gore tumače tu riječ kao *Olchinium, Dulcigno* i *Olun!*

[34] *Resti:* o. c. pag. 278. — *Appendini:* o. c. pag. 303.

[35] *Diplomatarium Rag.* pag. 433—34. — *Resti:* o. c. pag. 281.—82.

[36] *Diplomatarium Ragusanum:* pag. 435.—36.

[37] *Resti:* pag. 386—87. — U njegovoj je kronici netočno zabilježena Pavlovićeva smrt poslije veljače 1443. godine.

[38] *Miklošić:* o. c. pag. 411. — *Kukuljević:* Arkiv, II. pag. 26.

[39] *Miklošić:* o. c. pag. 418—20.

[40] *Resti:* o. c. pag. 287.

[41] *Jireček:* Die Handelsstrassen pag. 38.

[42] *Klaić:* Povjest Bosne pag. 282.

[43] *Miklošić:* Monumenta, pag. 430.

[44] *Resti:* ibidem.

[45] *Miklošić:* o. c. pag. 425.

[46] *Resti:* o. c. p. 288.

[47] *Klaić:* o. c. pag. 289. — *Smičiklas:* Povijest Hrvatska I. 576—588. — *Wertner:* Die Fürstlichen Brankovics, p. 429—30.

[48] *Diplomatarium*, pag. 458. — Taj prolaz brodovlja Dubrovčani opisuju svome poslaniku kod kralja Vladislava u pismu od 31. srpnja 1444.

[49] *Resti:* o. c. p. 290, — *Annales Anonymi*, p. 60. — *Annales Ragnina:* p. 254. — *Matković: Prilozi*, p. 254.

[50] Koji su se zapovjednici dali zavesti turskim zlatom i prevezli Muratove čete u Europu, nije do danas utvrđeno. Nekoji pisci vele, da su se dali podmititi zapovjednici talijanskog brodovlja, kojima da je Murat izbrojio toliko dukata, koliko su momaka prebacili na europsku obalu (*Fessler:* Geschichte von Ungarn, II. Band.). — Kroničar *Ragnina* (pag. 25) napisa, kao da

su Mlečani bili potkupljeni; *Resti* pak veli, da genoveški pisci tu sramotu bacaju na Mlečane, a mletački na Genovežane, i dodaje, da su primili za svakog momka dukat, a dva dukata za svakoga konja. Od starijih tuđih pisaca *Chalcondilas* (Histoire des Turcs, I., p. 141) nastoji opravdati sve, te veli, da su oluje spriječile galije da se u tjesnacu održe na sidru, pa su Muratove čete mogle nesmetano proći u Europu. — *Smičiklas* pak misli (Poviest Hrvatska I. p. 583—86), da su Turci obišli kršćansko brodovlje. — Ali, ako oluje nisu dale galijama da ostanu na sidru, jednako su sprečavale i prijelaz s jedne obale na drugu; a pogled na geografsku kartu isključuje svako obilaženje brodovlja u svrhu prevoženja tisuća ljudi i konja.

[51] *Truhelka* dr. *Ćiro.* — Krivi nadpis Hercega Stjepana. — U »Glasniku zemaljskog muzeja« Sarajevo I. 1889. pag. 67.

[52] Osim vjerovanja u Boga i u Trojstvo, patareni su rušili cijeli nauk katoličke crkve. Boga nisu smatrali stvoriteljem neba i zemlje. Po njima je Bog stvorio samo dušu i nevidljivi svijet, dok su tvar i vidljivi svijet djelo sotone ili đavla. Stoga se po njihovu nazoru čovjek sastoji od duše, koju je stvorio Bog, ali koja je od Boga otpala, i od tijela stvorena od đavla. Boga Starog Zavjeta smatrali su zlim bogom, pa su stoga zabacivali Sv. Pismo Starog Zavjeta. Isusu nisu priznavali božanstvo, već samo da je najviši od anđela. Isus, po njima, imao je samo prividno tijelo, pa zato nije mogao ni trpjeti ni umrijeti. I Duha Svetoga smatrali su najvišim od anđela. Pokora, po kojoj se duša može povratiti Bogu, sastojala se u pukom vjerovanju ove nauke. Za mrtve ne treba moliti, jer duše, ako su izvršile pokoru, dolaze u nebo; inače prelaze iz jednoga tijela u drugo, dokle se sasvim ne očiste. Uskrsnuća nema, budući da je sotona stvorila tijelo. Zabacivali su sva svetotajstva, jer tvarni znakovi ne mogu biti od Boga, a poricali su i pretvorbu kruha i vina u tijelo i krv Gospodnju. Zabacivali su crkvene redove, kao i biskupe i niže svećenstvo. Crkve su smatrali suvišnima, jer se Bog može častiti posvuda. Križ su hulili i

nazivali ga vješalima, zabacivali su kipove svetaca, osudivali svaki ures u crkvama, crkveno ruho i posude. Blagoslovljenu su vodu mrzili kao otrov. Hramovi im bijahu obične kuće, bez tornja i zvonova, koje su držali za demonske trublje, bez slika i propovjedaonica. U njihovoj bogomolji bijaše nekoliko klupa, stol pokriven bijelim platnom i na njemu otvoreno Evanđelje. Svaki su grijeh smatrali teškim. Ženidbu su osudivali, pa se je stoga morao odreći svoje žene svaki onaj, koji je htio postati »savršen«. Savršeni nisu smjeli jesti meso, sir, jaja i slično. Osudivali su ratovanje. Obično su nosili duge crne haljine. Dakako ta je strogost tijekom vremena popuštala, te se od prvoga početka (XI. stoljeća) priljubljivala shvaćanju i nagnuću naroda, među koje je ta sekta prodirala. Naziv patarena bijaše općenit u Bosni, dok su se u Bugarskoj zvali *bogomili*, u Italiji *patrini* ili *pathriste*, u Francuskoj *kathari* ili *albigensi*. — (Cf. *Rački:* Bogomili i Patareni. — Rad Akademije knj. VII., VIII. i IX. — *Klaić:* o. c. p. 347 do 252).

[53] *Farlati:* o. c. IV. p. 256. — *Kukuljevićev Arkiv* II. p. 26. — *Rački:* o. c. VIII. p. 136. — *Truhelka:* Krivi nadpis, pag. 67.

[54] *Klaić:* o. c. pag. 284—289.

[55] *Farlati:* Illyricum Sacrum. IV. pag. 70 i 260. — *Rački:* Bogomili str. 150. — *Klaić:* o. c. pag. 289. — *Truhelka:* Krivi nadpis, pag. 68. — *Orbini:* Il regno degli Slavi, pag. 368. — *Schimek Max:* Politische Geschichte des Königreichs Bosnien und Rame, Wien 1878. pag. 116—117.

[56] *Resti:* o. c. pag. 295.

[57] Idem: pag. 297.

[58] »Si osserva che il conte Steffano possiede terre in confine di Cattaro, Ragusi e Spalato, e che *era eretico,* ma che gli fu spedito l'ambasciatore *Gradenigo,* il *quale 10 ridusse in seno alla chiese, onde ebbe dal Papa il titolo di duca di S. Sava.«* — *Truhelka:* o. c. p. 66.

[59] »...erga nos illate multiplices hactenus injurie per ducem Stephanum, si ducem appellari fas est, quem

Teucri ducali, nomine decorarunt...« — *Diplomatarium* Rag. pag. 577.

[60] *Du Cange:* Illyricum vetus et novum pag. 127. — Hystoria Byzantina pag. 341.

[61] *Farlati:* Illyricum Sacrum. IV. p. 189. »...*Plurimum valuit auctoritas et commendatio Friderici*«.

[62] *Gebhardt:* Geschichte. pag. 441. — *Schimek,* o. c. pag. 116—117, koji dodaje, da je odlikovanje uslijedilo na papin prijedlog. — *Engel:* o. c. pag. 440. — *E. De Sainte Marie:* L'Herzegovine, pag. 26. — *Asboth:* Bosnien und die Herzegovina pag. 81. — *Kaznačić:* Bosnia ecc. pag. 102. — *Klaić:* o. c. pag. 297.

[63] *Rački* o. c. pag. 159. — *Jireček:* o. c. pag. 40. — *Lilek:* Riznica porodice Hranića (u Glasniku S. M. 1889. II. p. 3.).

[64] *Pucić:* Spomenici II. pag. 116.

[65] *Rački:* Bogomili i Patareni.. Rad. VIII. pag. 157.—58.

[66] *Farlati:* o. c. IV. pag. 189.

[66a] *Rački:* Rad VIII. pag. 151.

[67] *Gebhard:* o. c. pag. 445. — *Schimek:* o. c. pag. 116—117.

[68] *Truhelka:* Krivi nadpis, pag. 67.

[69] Sravni bilješku 58.

[70] *Rački:* o. c. pag. 158. — *Truhelka:* o. c. pag. 68.

[71] *Smičiklas:* o. c. I. pag. 595.

[72] *Diplomatarium,* pag. 466. — Matković: Prilozi, pag. 296.

[73] To bijahu *Paško Sorkočević* i *Damjan Gjorgjić.* Prvoga je despot poslao Muratu, da ga obavijesti o dolasku kršćanske vojske i njezinu broju, a kasnije su obadva nagovarali Despota, da na bijegu ulovi samoga vojvodu Hunjadia. — *Katona:* St. Epitome Chronologica rerum hungaricarum Pars II. Budae 1796. pag. 328. — *Diplomatarium,* pag. 472. — *Resti:* o. c. pag. 304.

[74] *Idem:* o. c. pag. 297—298.

[75] *Idem:* pag. 300, bilježi pod god. 1449.: »incursione ultimamente fatta da Turchi in Chelmo«.

[76] *Asboth:* o. c. p. 82.

[77] *Miklošić* u svojim »Monumenta« p. 442. priopćuje popis šteta, što ih je Herceg počinio i u Konavlima i u svojoj zemlji dubrovačkim podanicima. Otimao je, do čega je došao, rušio je kuće, dapače je orobio i jednu crkvu.

[78] *Diplomatarium* p. 488—503. — »passando li nostri merchadanti per li soi territorii li tole arzenti, rame, piombi, cere et altre mercanzie et robbe... ha fatto molte innovacion di gabelle, alcune accrescendo et alcune de novo pagando, contra le scritture... Per li animali menati da li paesi di Turchi, a Ragusa, passando per so terreno, vole haver X per cento... Vole et domanda che di tutte le merchanzie, robe et cose sue, le quali passasse per Ragusa, non debba pagar gabella alcuna«...

[79] *Diplomatarium* l. c.

[80] *Resti:* o. c. p. 301. »Ma sapendosi di certo, per mezzo delli pensionari che si tenevano nella di lui corte, aver lui stabilita massina d'aggravar ogni giorno più li mercanti ragusei... li Ragusei tutti si ritirarono dalli di lui stati...«

[81] *Diplomatarium* l. c. »Continuamente se sforza de occupar li confini de li nostri territori, et le seminasono fatte per li nostri sopra il terren nostro... a le volte fa devastar da li soi, et a le volte tor li grani per forza al tempo del raccolto... Manda li soi a robar animali et altre robbe a li nostri homeni... et commettere occision di homeni et brusamenti de chase... Fa vetation a tutti li soi homeni, che non vegano comprar sal a Ragusa, et anche non lassa passar per el so terreno li homeni di altri signori, per andar a Ragusa a comprar sale... Vole et domanda, che alcuno de li soi homeni i quali fesseno furto in Ragusa... et capitasseno nelle man nostre, non lo dobbiamo punir...«

[82] *Resti:* o. c. p. 301. »...dove (a Castel Nuovo) permesse salvocondotto reale e personale a tutti quelli che fuggendo da Ragusa, venissero ivi ad abitare... Nè contento di questo, cominciò disegnar alcune fortezze lungo i confini«.

[83] *Miklošić:* o. c. p. 446. — Povelja Hercegova sina Vladislava od 15. kolovoza 1451.

[84] *Resti:* o. c. p. 302—304.

[85] Na čelu patarenske crkve u Bosni bijaše *djed* (senior, ancianus). Njemu bijahu podložni strojnici ili učitelji (magistri), kojih bijaše 12, a prvi između njih bijahu *gost* i *starac*. Gost se smatrao obično djedovim zamjenikom a i nasljednikom.

[86] *Diplomatarium,* p. 475—480. »... Continuamente pratichando con li soi ambasciatori alla Purta del Gran Turcho, appresso la muestà del re d'Aragona, de la illustrissima signoria di Venezia et della magnifica e potente comunitade de Zenova, cose le quali tendeno in male et desfacion della detta citade«. — *Resti:* o. c. p. 306. »... a Venezia offeriva, che espugnando lui la città di Ragusa con l'ajuto dell'armata veneziana, era contento del solo spoglio della città, e questa dovesse restare in proprietà alli Veneziani«. — *Ljubić:* (O odnošajih među Dubrovčani i Mletčani. — Rad XVII. p. 45) dokazuje, da su Mlečani dugo zatezali odgovorom na Hercegove prijedloge, dok ih dne 7. prosinca 1451. nisu otklonili.

[87] *Diplomatarium,* p. 478—479.

[88] O. c. p. 488—503 »... lezera cosa serave a tuor a detto Cherzeg la Contrada de Chelmo cum la gabella di Narenta... perchè lui fa tanto mal trattamento a li soi subditi, che per esser malcontenti non aspetaraven alcun. male... se qualche posanza li vegnisse adosso«.

[89] *Diplomatarium:* p. 506. — *Resti:* o. c. p. 310.

[90] *Diplomatarium,* p. 503—506.

[91] O. c. p. 508—510. — *Matković,* Rad VIII. p. 248.

[92] Ovim se ratom bave svi dubrovački kroničari i analisti, pa mnogi strani i domaći pisci iz starijega i novijeg doba, koji su već pod crtom spomenuti.

[93] *Ljubić:* o. c. p. 41—43.

[94] *Matković:* o. c. p. 247; — *Rački:* o. c. p. 160; — *Gondola:* o. c. p. 322. — Papa je poslao u Dubrovnik traženu zastavu s papinskim znakovima i jednoga apoštolskog legata.

[95] *Gondola:* Chronica. p. 320. — *Diplomatarium:* p. 503. — Sandalj je u svoje doba položio kod općine dubrovačke 12.000 dukata i odredio, da Stjepan imade uživati samo kamate, dok glavnica ima ostati netaknuta za njegove sinove, odnosno njegove kćeri, ako ne bi imao muške djece.

[96] *Resti:* o. c. p. 314—315; *Gondola* o. c. p. 319.

[97] *Resti:* l. c. — *Ragnina:* o. c. p. 255. — *Anonym:* o. c. p. 62. — *Gondola:* ibidem. — *Appendini:* o. c. p. 304.

[98] *An. Anonymi:* p. 62. — *Ragnina:* p. c. o. 256. — *Resti:* l. c. — *Razzi:* La storia di Raugia, p. 58. — *Gondola:* l. c. — *Gebhard:* o. c. p. 536—37. — *Appendini:* o. c. p. 304.

[99] Bilo je sedmero braće Vlatkovića: Ivaniš, Žarko, Tadija, Augustin, Bartol, Marko i Radivoj. Republika ih je sve bogato nadarila i učinila plemićima. — *Ragnina:* l. c.

[100] *Gondola:* o. c. p. 320. — *Gebhard:* l. c. — *Jireček:* o. c. p. 40.

[101] *Mikloušić:* o. c. p. 248. — *Kukuljevićev* Arkiv. II. p. 29.

[102] Isprava od 14. travnja 1451. u *Diplomatariumu,* pag. 503.

[103] O. et l. c.

[104] Histoire des Turcs. Tom. I. Paris 1650. pag. 225.

[105] Istoria del Duca Andrea Doria u »Bullettino d'Archeologia e Storia Dalmata« 1889. pag. 68.

[106] *Razzi:* o. c. p. 60. — *Farlati:* o. c. VI. p. 298. — *Schimek* o. c. p. 125—126. *Gebhard:* o. c. p. 446.

[107] Cf. *Du Cange:* Illyr. Vetus et novom. pag. 128. — Hist. Byz. pag. 341. — *Gondola:* o. c. p. 325.

[108] *Orbini:* o. c. p. 383.

[109] *Klaić:* o. c. p. 297—98; *Asboth:* p. 81.

[110] *Matković:* Putovanje Kornelija Duplicija Šepera god. 1533. — Rad. Knj. LXII. pag. 65—66. — Sama narodna maštanja u toj narodnoj predaji!

[111] Prema Vukovoj zbirci, knj. I. Beograd 1891. pag. 566-67.

[112] Tako je sudio i mletački historik *Sabellico*, čije mnijenje navodi Gondola u svojoj krônici na str. 325.

[113] *Diplomatarium:* p. 519. — *Razzi:* o. c. p. 60. veli, da su Dubrovčani ne samo molili, već i obećavali sve i sva Vladislavu, ako ustane protiv oca.

[114] *Miklošić:* o. c. p. 444.

[115] Isprava kod *Miklošića* krivo registrirana pod god. 1450. mjesto 1451.

[116] *Gondola:* o. c. p. 325. — *Gephard:* o. c. p. 446. — *Orbini:* o. c. p. 127-28.

[117] Cf. *Du Cange:* Illyr. V. et N. p. 128.

[118] *Gondola:* o. c. p. 325-26.

[119] *Diplomatarium:* p. 519.

[120] *Ljubić:* O odnošajih medju Dubrovnikom i Mletč. Rad. XVII. p. 46-47.

[121] Idem: o. c. p. 47-50.

[122] Idem: p. 48-53.

[123] *Gondola:* o. c. p. 327-329. »Fu avvertito Vladislavo, che si guardesse dalle insidie paterne, che procurava avvelenarlo o per altra strada privarlo di vita«.

[124] Ibid.

[125] U pismu Tomi, biskupu hvarskomu, papa Nikola V. veli: »Dux S. Sabae... quosdam ad nos destinaverit oratores seu nuntios...« *Farlati.* IV. p. 260. God. 1452. desio se u Rimu car Fridrik III., gdje je okrunjen carskom krunom.

[126] *Diplomatarium*, p. 524.

[127] *Theiner:* o. c. p. 406. — Cf. *Klaić:* o. c. p. 69.

[128] *Rački:* o. c. p. 161-62. — *Truhelka:* o. c. p. 69. — *Gondola:* o. c. p. 327 i 330.

[129] *Diplomatarium:* p. 528-529. — *Ragnina:* o. c. p. 257. — *Gondola:* o. c. p. 331.

[130] *Gondola:* o. c. p. 332. — *Ljubić:* o. c. p. 53.

[131] Izvještaj republike gubernatoru Hunjadiu. — *Diplomatarium*, p. 530.

[132] *Gondola:* o. c. p. 332-333. — *Diplomatarium:* p. 531.

[133] Idem: o. c. p. 355-36.

[134] *Miklošić:* Monumenta p. 457-463.

[135] *Gondola:* o. c. p. 336-37.

[136] *Diplomatarium:* p. 537.

[137] *Gondola:* o. c. p. 338.

[138] *Idem:* p. 339.

[139] *Matković:* Rad. VII. p. 250-251.

[140] *Gondola:* o. c. p. 341-42. — *An. Anonymi:* p. 62. — *Ragnina:* p. 259. — *Rački:* Rad. VIII. p. 162.

[141] *Miklošić:* o. c. p. 465-69.

[142] Isprava kod *Miklošića:* o. c. p. 472-73.

[143] »... ne mogu niti hoću ja gospodin Herceg Stjepan nijedno zlo ni nepravdu ni nemiloštu kućane našijem ... dokla godj ne bih obiskao i obnašao pravo i cielo i istino gospodinom djedom crkve bosanske i 12 strojnikom, medju kojimi strojnici bude gospodin Gost Radin za svoga života.« — O. c. p. 459.

[144] *Gondola:* o. c. p. 345-46. — *Diplomatarium:* p. 563.

[145] *Diplomatarium:* p. 377-78.

[146] o. c. p. 579.

[147] Cf. *Smičiklas:* Poviest Hrvatska. I. pag. 604-608.

[148] »Vestes et nonulla vasa christianis sacrificiis dedicata Georgio Despoti missa dono, ceu insignia rei bene gestae«. — *Rački:* Rad. I. pag. 151. — Tu je i opis despotova bijega i priča o njegovu blagu. — Pag. 153.

[149] *Wertner:* o. c. p. 430. — Na smrtnoj je postelji despot odredio, da vladu ima preuzeti njegova žena Irena, uz sudjelovanje sinova: Stjepana, Grgura i Lazara. Irena je htjela to izvršiti, ali ju je 2. svibnja 1457. otrovao najmladi sin Lazar!

[150] Listine su kod *Miklošića:* o. c. p. 474 i 475.

[151] *Monumenta Hungariae Historica.* Svezak I. p. 18. — Izvještaj milanskog poslanika, 21. travnja 1458.

[152] »(Herceg) se ne venne a Raugia, dove gli fu fatto grandissimo honore. E fra l'altre cose fu ammesso in consiglio, quando s'havea da creare il Rettore, e fu creato il Signor Francesco Sorgo, suo particolare amico.« *Razzi:* o. c. p. 62. — *Appendini:* o. c. p.

305. upotpunjuje tu vijest, gdje veli: »Venuto a Ragusa vesti la toga, andò in Consiglio e assiso al fianco del Rettore, diede il suo voto. Lasciò finalmente suo figlio Stefano in educazione presso Andrea Sorgo. — Cf. *Orbini:* o. c. p. 386-87. — *Engel:* o. c. p. 442. — *Gebhard:* o. c. p. 448.

[153] *Orbini:* ibid. »Uno per uno Dio v'aiuti, ma quando vi radunate insieme, che il diavolo vi porti tutti.«

[154] *Monumenta Hungariae.* IV. p. 289.

[155] O. c. p. 287. — U pismu upravljenom vojvodi Sforzi Stjepan si daje sve moguće naslove: »Stefanus Dei gratia dux Sancti Sabe, Dominus terre Cumierum, Comes Idrine ac magnus Vojvoda totius Regni Bosne etc.«

[156] *Asboth:* o. c. p. 82.

[157] Pogrješno navodi Karlo *Pecz,* u »Glasniku« bos. muzeja g. 1894. p. 361-363, da je Jelena rodila oko god. 1455. Stjepana, budući da je ona umrla 1454. Osim toga, bilo bi vrlo neobično, da je Jelena prvo dijete darovala Hercegu nakon 17 i više godina bračnoga života.

[158] *Farlati:* o. c. p. IV. p. 70. — *Du Cange:* Historia Byzant. p. 242. — *Engel:* l. c. — *Kaznačić:* o. c. p. 103. — *Miklošić:* o. c. p. 393-96.

[159] *Gondola:* o. c. p. 355-357. Ovaj kroničar ne zna za prvu Hercegovu ženu, Anu Kantakuzenu.

[160] Ibidem.

[161] Idem. p. 371. »Mandò (Vladislavo) ad habitare a Ragusa Chiarina sua consorte e Marra sua sorella con Balsa suo figlio.«

[162] *Razzi:* o. c. p. 63. — Vlatco prese per moglie la figliuola d'Alfonso re di Napoli, fuggitivo et esule dal Regno. E gli fu condotta da Raugei a Castelnuovo, con ispesa di dieci mila ducati, fatta dalla città, in servizio dell' amico: e l'accompagnarono sempre alcune donne Raugee.

[163] *Gondola:* o. c. p. 346.

[164] Vladislavov sin Balša na jednoj se ispravi (kod *Miklošića:* o. c. p. 502) piše: »Mi gospodin Balša,

Herceg svetoga Save, sin glasitago spomenutija gospodina Hercega Vladislava.«

[165] *Farlati:* o. c. IV. p. 73. — *Orbini:* o. c. p. 369. — *Schimek:* o. c. p. 136. — *Rački:* Bogomili, p. 166.

[166] Idem, ibidem. — *Truhelka:* o. c. p. 70.

[167] *Čačvina* je nekoć pripadala Petru Talovcu, koji je stolovao u Klisu. Taj je grad bio nedaleko od Omiške krajine, koju je sad opet imao Herceg, pošto su mu je Mlećani povratili god. 1453. Od te se je tvrđave sačuvala gradina, gotova ruševina. Leži na lijevoj obali Cetine.

[168] *Gondola:* o. c. p. 356. — *Appendini:* o. c. p. 306.

[169] *Farlati:* o. c. IV. p. 263. — *Kuk. Arkiv:* p. 31. — *Katona:* o. c. p. 387.

[170] *Rački:* o. c. p. 165—167. — *Klaić:* o. c. p. 318.

[171] *Monumenta Hungariae* I. p. 67—69.

[172] O. c. p. 71—73 i 80—81.

[173] O. c. p. 101—105. Hercegovo pismo mletačkom Vijeću. — *Asboth:* o. c. p. 86. veli, da je Herceg plaćao »srbskomu paši« taj harač od 40.000 dukata, ali to se ne sudara sa sadržajem Hercegova pisma, u kojem on veli, da je morao izbrojiti tu svotu, a ne veli, da će toliko plaćati *svake* godine. Pogotovu se ne može priznati da bi Porta, koja nije prezirala ni manje iznose, toliku svotu prepustila jednomu svome namjesniku.

[174] *Monumenta Hungariae:* l. c.

[175] Iz ljetopisa fra *Nikole Lašvanina.* U »Glasniku« bos. muzeja 1889. III. svez. str. 77. — Po Tomašićevoj kronici Stjepan Toma je poginuo na 10. srpnja.

[176] *Mon. Hung.:* I. p. 86—87.

[177] Izvještaj Hercegova poslanika u Mlecima. O. c. p. 101. — Taj je izvještaj najmjerodavniji. Stoga nije točno, što veli Rački, da je Hercega kod krunidbe zastupao Vladislav; pogotovo je netočno, što veli Asboth, da su ga zastupala oba brata: Vladislav i Vlatko.

[178] O. c. I. p. 116.

[179] Klaić: o. c. p. 330.

[180] *Gondola:* o. c. p. 362. veli općenito: »Il conte (Vladislavo) non poteva soffrire il modo del governo del padre«.

[181] U *Momunenta Hungariae* I. p. 169—170 stoji: »El primo *Corobuch*, el secondo Mizevaz, li quali do castelli sono a confini de Ragusi, el terzo castello *Zazevina*, el qual a confini de Dalmatia«. (Izvještaj Hercegova poslanika).

[182] O. c. p. 188—90.

[183] O. c. p. 172—194.

[184] O. c. p. 190—192.

[185] *Rački:* o. c. p. 173—74.

[186] *Gondola:* o. c. p. 363. — *Klaić:* o. c. p. 330—339. — Zaprema — jer se o osvojenju ne može govoriti — bosanskoga kraljevstva bilo je završeno već početkom lipnja 1463. Imamo dva pisma mletačkog Vijeća od 14. lipnja 1463., jedno upravljeno papi Piju II., a drugo mletačkom poslaniku u Rimu, u kojima je nesretni konac bosanskoga kraljevstva potanko opisan. — Cf. *Monumenta Hungariae:* I. p. 217—219. — *Asboth:* o. c. p. 89.

[187] *Mon. Hung.:* p. 236—37.

[188] *Gondola:* o. c. p. 36. — *Rački:* Dubrovački spomenici godine raspa bosanske kraljevine. »Starine«, knj. VI. Zagreb 1874. p. 17.

[189] Herceg je još 26. travnja 1463. pisao u Mletke, da dopuste Skenderbegu, koji će mu doći u pomoć, prijelaz preko Arbanaške. — *Mon. Hungariae:* I. p. 202—203.

[190] *Gondola:* o. c. p. 359.

[191] *Klaić:* o. c. p. 341.

[192] *Matković:* Prilozi: p. 253. — *Katona:* o. c. II. p. 405—406. — *Rački:* »Starine« VI. p. 8 i 15.

[193] *Razzi:* o. c. p. 62. — *Appendini:* o. c. p. 305. Porušene crkve bile su: sv. Kate, sv. Lazara, sv. Ivana, sv. Tome i sv. Jurja. — *Anonym:* p. 63. — *Ragnina:* o. c. p. 261.

[194] *Gondola:* o. c. p. 364—365.

[195] Ibidem. — *Ljubić:* Rad. XVII. p. 56. — *Truhelka:* Geschichte und Denkwürdigkeiten von Jajce, Sarajevo, 1888. p. 32.

[196] Nije ispravno pisao Ljubić (l. c.), da su Turci ostavljajući Hercegovinu provalili do Dubrovnika, te da su odustali od navale na grad, jer su ugledali pod gradom mletačke galije, spremne da ih pošteno odbiju. Da je Ljubić znao, kakvim je topništvom tada raspolagala ratna mornarica, ne bi bio takvo šta napisao. Ali on kao da je volio očešati se o republiku Sv. Vlaha na slavu one Sv. Marka. — Cf. *Gondola:* o. c. p. 366.

[197] *Gondola:* o. c. p. 363. — *Jireček:* o. c. p. 41.

[198] Osvojenje Ključa *Gondola* (l. c.) pripisuje Hercegovu sinu Vlatku.

[199] *Monumenta Hungariae:* I. p. 256. — Nalog Vijeća splitskomu knezu, da u tom smislu posreduje kod Vladislava.

[200] O. c. I. p. 234—236. — Što *Kneževič* (Pad Bosne, Senj 1886. p. 69) nagađa, da su u ovom oslobodilačkom ratu sudjelovali i Mlečani s vojskom iz Dalmacije, nikako ne stoji, jer se kraljeve riječi mogu odnositi samo na pomoć i zastave, što je Venecija dala Vladislavu, te što republika sama naziva »minimi favores« (sitne usluge).

[201] *Tomašićeva kronika* (u Arkivu za Povj. Jug. p. 19) bilježi, da je Jajce kralj Matija osvojio točno na Božić, što nikako ne stoji. Mnogi su se pisci dali zavesti od Tomašića, koji je, »da bude svečanije«, datirao oslobođenje Jajca točno na Božić, kad je uopće vojevanje bilo poradi leda nemoguće. — Cf. *Mon. Hung.:* p. 244—247.

[202] *Fessler:* o. c. III. p. 39. — *Arkiv* za pov. jug. II. p. 33. — *Klaić:* o. c. p. 341.

[203] *Rački:* Starine VI. p. 10 i 15.

[204] Idem. *Bogomili:* p. 175. — Natpis na grobnici kod Miklošića o. c. p. 519.

[205] *Rački:* l. c. — *Klaić:* o. c. p. 339.

[206] *Mon. Hung.:* I. p. 240—42.

[207] *Theiner:* o. c. I. p. 474—81.

[208] *Fessler:* o. c. III. p. 42—43.

[209] *Mon. Hung.:* I. p. 250—52. — *Farlati:* o. c. VI. p. 169. — *Gebhard:* o. c. p. 540. — *Fessler:* l. c.

[210] *Mon. Hung.:* I. p. 278. Milanski poslanik u Veneciji u svom izvještaju o provali Turaka dodaje, da je posve lako, da se Papina osnova raspline, »vada in fumo«.

[211] *Truhelka:* o. c. p. 33—34.

[212] *Gondola:* o. c. p. 370 »... salvare li subditi di Vladislavo nei luochi nostri, perchè alcuni *Valacchi* havevano cominciato a dopredarli e venderli ai Turchi« (jer su ih nekoji Vlasi počeli pljačkati i prodavati Turcima).

[213] o. et l. c. *Appendini:* o. c. 307.

[214] *Fraknoi* W.: Cardinal Joannes Carvajal s Legationen in Ungarn. — Ungarische Revue. 1890. p. 422—23.

[215] *Gondola:* l. c. — *Fessler:* o. c. III. p. 43.

[216] Smrt Pia II. zabilježiše i naši domaći ljetopisi *Klimentovićev* i *Glaićev* (u Arkivu za povj. jug. IV.) Oni vele: »Tada Pii papa hotiša poiti na turke s kruciatom, s poštovanim duždem bnetačkim i tada umri u Jakini«. — *Monum. Hung.* I. p. 286. Izvještaj milanskog poslanika u Veneciji opisuje, kako su se čete iz Ankone razišle.

[217] *Gondola:* o. c. p. 370.

[218] *Ibidem.:* p. 371. — *Gebhard:* o. c. p. 470.

[219] *Mon. Hungariae:* I. p. 372.

[220] *Mon. Hung.:* I. p. 358. — Senatovo pismo splitskomu knezu.

[221] Ibidem.

[222] Milanski poslanik, u izvješću 10. prosinca 1465., tumači, da se pod Krajinom razumijeva čitav kraj između Splita i Dubrovnika.

[223] *Gondola:* o. c. p. 372. *Ljubić:* Rad XVII., p. 57. — *Truhelka:* Jajce, p. 34.

[224] Vladislavova je obitelj boravila u Dubrovniku u kući, koju mu je darovala republika. Vladislav nije smio biti kod obitelji, da ne bi to zamjerili Turci.

[225] *Diplomatarium:* p 768.

[226] O. c. p. 769.

[227] *Monumenta Hung.* II. p. 5.

[228] Izvještaj milanskog poslanika u Veneciji od 8. prosinca 1465. — *Mon. Hung.* I. p. 374.

[229] *Ljubić:* Rad. XVII. p. 57.

[230] Pismo Mlečana Hercegu, 17. prosinca 1465. — Izvješće vojvotkinji Blanki od strane milanskog poslanika u Veneciji. — *Mon. Hung.:* I. p. 377. i II. pag. 13. — *Gondola:* o. c. p. 373. bilježi: »admetere a Ragusa il hercegh, e mandare una galera nostra per levarlo«.

[231] *Monum. Hung.:* II. p. 47. — Milanski poslanik u izvješću 31. prosinca 1465. smiješno veli, da bi kralj dao hercegu grad »Isagabria«, što je bilo ludo i pomisliti.

[232] O. c. II. p. 47—50.

[233] O. c. II. p. 1—4.

[234] O. c. II. p. 8. — U ispravi stoji »Visoichi« apud Spaletum. Može da bude samo »Viseć« na Cetini.

[235] O. c. II. p. 6.

[236] O. c. II. p. »Per caxon de Vladislavo quasi tutto il dominio ho perso, e sei havesse mille vite, sarebbe posto (giusto!) lui perdesse ecc«.

[237] *Gondola:* o. c. 374.

[238] Ibidem.

[239] O. c. p. 376.

[240] *Diplomatarium:* p. 775. — Zaključak Vijeća Umoljenih, 19. svibnja 1466.

[241] Na Hercegovu pečatu nije bio nikakav grb, nego samo njegov monogram. *Truhelka:* u »Glasniku« 1891. p. 376.

[242] Nije ispravno, što veli *Orbini* (o. c. p. 388); da su donijeli u Dubrovnik Hercegovu oporuku gost Radin, jedan Bazilijanac(!) i njegov ispovjednik (sic!).

[243] Čudnovat je ovo zapis, obzirom na vjerovanje patarena, da za duše ne treba moliti, i da ne treba pokore za grijehe; a još je čudnovatije, što su *oporučni izvršioci — a između šest njih pataren gost Radin i grčko-istočni mitropolit David — glede načina,*

kako da se taj zapis izvrši, zaiskali odluku od pape Pavla II., koji je, pismom 10. veljače 1469., upravljenim *Timoteju*, nadbiskupu dubrovačkomu, odredio, neka se zapisanih 10.000 dukata uruči kralju Matiji Korvinu, koji je silno trebao sredstava za vojevanje protiv Osmanlija. — U tom pismu Papa govori o Hercegu, nazivljući ga odmah u početku *»ljubljeni pokojni sin herceg S. Save«, kao o pokojniku koji je preminuo u krilu katoličke crkve, a kod njega do zadnjega časa bio je predstavnik patarenstva!* Dva inovjerska predstavnika Herceg imenuje dapače uz četiri katolika svojim oporučnim izvršiteljima! — *Kako je Herceg g. 1447. zaveo Svetu Stolicu svojom izjavom o pokornosti Papi Nikoli V., samo da dobije herceški naslov; kako je dvolično predložio u Rimu naslov Hercega Sv. Save, znajući da će ondje taj prijedlog shvatiti kao nabožnu njegovu želju, da se stavi pod zaštitu svetog opata, koji je umro g. 531., kojega slavi katolička crkva 5. prosinca, a razne epizode iz njegova života ovjekovječio je u crkvi Sv. Antuna u Veneciji Jacopo Palma il Giovane, on je sad i u oporuci učinio zbrku, iz koje on još jednom proizlazi kao enigmatično stvorenje, kojemu je svako sredstvo dobro došlo za postignuće postavljenih si ciljeva.* Zar nije on mogao pomisliti, da će tim »zapisom za duše« osigurati djeci svojoj zaštitu katoličke Crkve?

[244] *Pucić:* Spomenici: II. p. 124—126; 130—32.

[245] Idem p. 135. — *Asboth:* o. c. veli da je Herceg umro 23. svibnja. — *An. Anonymi:* p. 68. bilježi da je to bilo 23. ožujka. Ostali pisci bilježe samo godinu 1466.

[246] *Gondola:* o. c. p. 375. — Prvi spomen o grčko-istočnoj hierarhiji u Hercegovini. — Sad je jasno, da su se i u Hercegovu zemlju doselili grčko-istočnjaci kao martološka predstraža turskoj vojsci, pošto su prije orobili i dijelom poklali urođene Hrvate, te se ugnijezdili u njihovim domovima i na njihovim posjedima. Patareni su prigrlili islam i spasili svoja imanja, a preostali katolici radi ratova Turske s katoličkim državama zapadali u sve veću bijedu. Božja

providnost sada kroji pravdu, pa će starosjedilački Hrvati, katolici i muslimani, potomci nekadanjih patarena, koji u svojim obiteljima očuvaše hrvatske nasljedne osobine od turskih utjecaja, očuvati ovoj iskušanoj zemlji hrvatski karakter u granicama Nezavisne Države Hrvatske i u njoj s vremenom po svojoj narodnoj svijesti igrati onu ulogu, za koju ih prirođena njihova bistrina i ustrajnost predodređuju.

[247] Epigrafske crtice iz Bosne i Hercegovine. I. Natpis hercega Stjepana na crkvi u Goraždu — Glasnik Zem. Muz. 1889. I, 65-72.

[248] O natpisu na crkvi Hercega Stefana u Goraždu — Glas XVI, 1889. 1-30.

[249] *Skarić,* Sarajevo, 35-36.

[250] Migue, Patrologia graeca, sv. 160, col. 304. — Nić. Dučić donosi po slavenskom prijevodu Genadijeve poslanice (Zadarska »Istina«, 1888. br. 5), da je episkop obraćao ne katolike već bosanske »Kudugere«, t. j. patarene.

[251] *Truhelka:* Krivi natpis: p. 72.

[252] Hercegovo je vrelo blizu sela Fojnice, kraj ceste, koja vodi iz Nevesinja u Gacko, gdje se priča, da je Herceg običavao počivati na jednom starom kamenu u obliku stoca.

[253] Priča kod muslimana izvodi inače naziv Hercegovine, a glasi: »Čim je Bosna i Hercegovina, Bog ti pomogo, bila fet učinjena od Turčina, odmah nizami (vojnici) stanu iskati izun (dopust), da odu malo u svoj vilajet na selamluk (viđenje) i na tevdih havu (ladanje), biva da malo promijene hariju, jer nikako nisu mogli obiknuti našu vrućinu i žegu. Mnogi od njih, koji nisu bili više godina kod kuće, dobiju teskeru (putnicu), da mogu ići. Kad su došli tamo u svoju domovinu, već otkle je koji bio, stanu ih zapitkivati njihove emšerije (znanci) i jarani o svem i svačem, i kakva je ta đaurska zemlja i kakvi su kauri. Oni im počnu svašta pričati, a od Hercegovine im reku nabaška (napose), kao da su se svi sto godina dogovarali i ovo: ,Para jok, herseng ček', što je biva, efendum, po naški: ,Para nema, a kamenja bukadar'

(odviše). O tome začuje polagano i sultan u Stambulu, pa sabere na divan sve svoje mušire, valije i vezire, te ih zapita, kako će ime nadjeti toj građanskoj zemlji, a za inad đaurima, jer mu je dosta »askera« (vojnika) pozobala, dok ju je zauzeo. Nato se digne jedan stari paša, koji je bio u Hercegovini, kako je zgodno po onoj nizamskoj »herseng« (puno kamenja), nadjenuti ime i cijeloj zemlji. Sultan i vas divan na to kali i razi bude (privoli), te po askerskoj riječi »herseng« prozovu zemlju Hersengovina, odkle joj je poslije došlo ime Hercegovina«. (Glasnik zem. muzeja u Bosni i Hercegovini, 1891. pag. 218).

254 *Miklošić:* o. c. p. 484.

255 *Gondola:* o. c. p. 375.

256 *Miklošić:* o. c. p. 502 i 509.

257 *Farlati:* o. c. IV. p. 189. veli: »Parenti successerant in eum principatum Vladislaus et Vlatkus fratres. — *Orbini:* o. c. p. 388. dodaje: »a Vladislavo toccò la parte de Vlasi superiori, a Vlatko gli inferiori con Castello Novo«. — Isto veli *Du Cange:* o. c. p. 128-129.; *Gebhard:* o. c. p. 474 i razni drugi.

258 *Pucić:* o. c. II. p. 135.

259 *Miklošić:* o. c. p. 497.

260 Od litre zlata kovalo se 67 dukat. .

261 Litra se dijelila na 12 unača.

262 Iz litre srebra kovalo se 22 perpera i 6 dinara. Perpera je vrijedila 12 dinara, dakle iz litre srebra se kovalo 270 dinara. Jedan dukat vrijedio je god. 1470. 41 dinar. Perpera je vrijedila uncu srebra.

263 U jednoj unci bile su 24 aksage.

264 *Gondola:* o. c. p. 377.

265 *Miklošić:* o. c. p. 501.

266 *Gondola:* o. c. p. 377. »Haveva il re Mathia fatto sequestri sopra le facoltà del hercegh. — *Ljubić:* Rad. XVII. p. 57.

267 Cons. Rogatorum 19./IX. 1466. — *Diplomatarium:* p. 776 i 777.

268 *Gondola:* o. c. p. 377. — *Ljubić:* Rad XVII. p. 58

269 Ibidem.

[270] Con. Rogatorum: »... pro mittendo oratores in Hungariam, causa desbratando sequestrum. — *Diplomatarium:* p. 785.

[271] *Ljubić:* o. c. p. 57.

[272] *Diplomatarium:* p. 787.

[273] *Gondola:* o. c. p. 381. — *Ljubić:* ibid.

[274] Kod *Gondole:* o. c. p. 386. stoji: Ivan Antun Memmo.

[275] *Ljubić:* o. c. p. 57-59.

[276] Consil. Rogatorum 7. veljače, 10. lipnja, 24. studenoga 1469. — *Diplomatarium:* p. 791-94. — *Gondola:* o. c. p. 379.

[277] *Gondola:* 1. c. — Klara je na Vladislavovo ime primala trećinu konavoskog dohotka.

[278] *Miklošić:* o. c. p. 506.

[279] Cons. Rogatorum, 13. ožujka 1470. — *Diplomatarium:* p. 796.

[280] Cons. Rog. 3. i 5. travnja 1470. — *Diplom.:* p. 797. — *Gondola:* o. c. p. 382.

[281] Izvještaj milanskog poslanika u Mlecima 16. veljače 1467. — *Monumenta Hungariae* II. p. 74.

[282] Isti poslanik, 14. veljače 1468. — *Mon. Hung.* II. p. 95.

[283] *Gondola:* o. c. p. 382-93.

[284] *Miklošić:* o. c. p. 507. i 511.

[285] Cons. Rogat. 11. IV. 1471. — *Diplomatarium:* p. 800.

[286] *Gondola:* o. c. p. 383.

[287] *Razzi:* o. c. p. 63, veli, da je danak iznosio 8000, *Gondola* pak, (p. 385) 10.000; dok isprava, koju je Mehmed II. potpisao 30. studenoga 1471., glasi na 9000.

[288] Cons. Rogat. 10. IX. 1471. »De succurrendo castro Pocitegl...« *Diplomatarium:* p. 800.

[289] Cons. Rog. 20. IX. 1471. — *Diplomat.:* l. c.

[290] *Spandugino Cantacuzeno:* o. c. »Ladislao non volse aspettare, ma si fuggi, e venne a Venetia con la moglie e figlioli, e di li passò e morse in Ungaria. Et Mahumet occupò il tutto, lasciundo solamente all'altro figliuolo del duca vecchio, che si chiamava

Vlatko Castelnuovo, con alcuni altri luoghi per suo vivere, et riconosceva Maumet per Signore, e pagava ogni anno un certo tributo, e pagollo fino a tanto che fu cavato di Signoria«.

[291] *Ljubić:* o. c. p. 60.

[292] Arkiv za povj. jug. knjiga VIII. o. 197.

[293] *Razzi:* o. c. p. 63.

[294] *Monumenta Hung.:* II. p. 266. Izvješće milanskog poslanika u Napulju 23. lipnja 1475.

[295] *Fessler:* o. c. p. III. p. 133.

[296] *Gondola:* o. c. p. 385. — *Miklošić:* o. c. p. 523.

[297] *Miklošić:* o. c. p. 522.

[298] *Jireček:* o. c. p. 41. — *Ljubić:* Rad. XVII. p. 61.

[299] *An. Anonymi:* p. 70. — *Ragnina:* p. 265. — *Gondola:* p. 385.

[300] Cons. Rogatorum. 10. XI. 1481. — *Diplomatarium:* p. 808.

[301] Cons. Rogat. 2. I. 1482. — *Diplomat.:* p. 809.

[302] Cons. Rogatorum. 28. I. 1432. — *Diplomatarium:* ibidem. — *Gondola:* o. c. p. 383.

[303] Cons. Rogat. I. II. 1482. — *Diplomatarium:* p. 810. — *Gondola:* o. c. p. 386.

[304] Arkiv za pov. jug. IV. p. 34.

[305] *Razzi:* o. c. p. 63.—64. — *Gondola:* ibid.

[306] *Spandugino:* o. c. — *Pecz:* u Glasniku bos. muzeja 1894. p. 361.

[307] *Du Cange:* Illyr. V. et N. p. 129. — *Büsching:* o. c. p. 243. — *Gebhard:* o. c. p. 474. — *Orbini:* o. c. p. 389. — *Doria* u Bulletino di Archeologia e storia Dalm. 1889. p. 69.

[308] *Appendini:* o. c. p. 308. — *Klaić:* o. c. p. 342.

[309] *Gondola:* o. c. p. 386. — *E. De Sainte Marie:* o. c. p. 29.

[310] *Rački:* Rad VIII. p. 175.

[311] *Flav. Commenus* kod Du Cange-a: o. c. p. 129.

[312] *Miklošić:* o. c. p. 572.

[313] Što slijedi vadimo iz spomenute radnje *K. Pecza* u »Glasniku« bos. muzeja, god. 1894. p. 361—363.

MALA KNJIŽNICA MATICE HRVATSKE

Kolo I.—IV. (sv. 1.—24.) rasprodano.

Peto kolo

Sv. 25.—28. rasprodano.

29. *Dr. Antun Dabinović:* Odkada postoji kmetstvo?

30. *Dr. Božidar Širola:* Hrvatska narodna glazba.

IZVANREDNA IZDANJA

21a rasprodano.

29a *Dr. Petar Guberina* i *Dr. Kruno Krstić:* Razlike između hrvatskog i srpskog književnog jezika.

Šesto kolo

31. *Dr. Rudolf Horvat:* Lika i Krbava I. sv.

32. *Dr. Rudolf Horvat:* Lika i Krbava II. sv.

33. *Karlo Häusler:* Uspomena na A. G. Matoša.

34. *Vatroslav Murvar:* Na izvorima neistina I.

35. *Vatroslav Murvar:* Na izvorima neistina II.

36. *Augustin Kristić:* Kreševo.

Sedmo kolo

37, 38, 39. *Dr. Božidar Širola:* Hrvatska umjetnička glazba.

40. *Bare Poparić:* Tužna povijest Hercegove zemlje.